

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

2001 SONRASI AFGANİSTAN VE TÜRKİYE ARASINDA SİYASİ
İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAİFULLAH SABERAHSAN

BALIKESİR, 2023

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

2001 SONRASI AFGANİSTAN VE TÜRKİYE ARASINDA SİYASİ
İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Saifullah SABERAHSAN

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi ESAT PINARBAŞI

BALIKESİR, 2023

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY SAYFASI

Enstitümüzün Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında 201912533016 numaralı Saifullah SABERAHSAN'ın hazırladığı “2001 sonrası Afganistan ve Türkiye Arasında Siyasi İlişkiler” konulu YÜKSEKLİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 30/03/2023 tarihinde incelenmiş olup tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) : Doç. Dr. Zekullah ZEK mza

Üye (Danışman) : Dr. Öğr. Üyesi Esat PINARBA I İmza

Üye : Doç. Dr. Tahsin GÜLER İmza

.../.../2023

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

...../...../2023

İmza

Saifullah SABERAHSAN

ÖNSÖZ

Coğrafi yapısı gereği stratejik bir bölge olan Afganistan'ın Türkiye ile ilişkilerinin 18. yüzyılın ikinci yarısında başladığı görülmektedir. Dönemin Osmanlı Devleti ile Afganistan Devleti arasındaki ilişkilerin resmi olmasa da inanç birliği yönünden ilerlediği kayıtlar altındadır. Bu ilişkiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla daha yoğunlaşarak 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalanan Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması ile resmi boyut kazanmıştır. Bu antlaşmadan sonra Atatürk döneminde Türkiye'nin Afganistan'ın modernleşmesi ve çağdaş bir devlet haline gelmesi için her alanda destek ve dayanışma faaliyetleri devam etmiştir. Bu sıcak ilişkilerin soğuk savaş döneminde iki ülkenin ayrı bloklarda yer almaları sebebiyle kısmen azaldığı görülmüştür. Ancak 11 Eylül 2001 saldırısı sonrasında Türkiye sessiz kalmayarak yumuşak gücünü kullanmış ve Afganistan hadisesine müdahil olmuştur. Afganistan'ın kalkınması, yeniden yapılanması ve istikrarı için somut adımlar atarak özellikle eğitim, ekonomi, sağlık ve askerî alanlarda yardımını esirgememiştir. Ülkedeki sıcak çatışmalara girmeden, diplomasi yolu ile yaklaşarak insani faaliyetlerde bulunmuştur.

Bu çalışmada; ilk olarak Afganistan coğrafyası, eğitim sistemi, siyasi ve idari yapısından bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde; Afganistan ve Türkiye ilişkileri, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası gelişmeler, Afganistan'da kurulan geçici hükümetin başına Hamid Karzai'nin getirilmesi, Afganistan'ın yeniden yapılanması sürecinde Türkiye-Afganistan ilişkileri ve Türkiye'nin Afganistan'ın kalkınması için yaptığı yardımlardan bahsedilmektedir. Bu çerçevede Afganistan'da tekrar cumhuriyetin kurulmasına, eğitim, sağlık, askerî ve ekonomik alanlarda yapılan yardımlara da değinilmektedir. Ek olarak bu çalışmada, farklı diller ve lehçelerle farklı etnik grupların bir arada yaşamalarından kaynaklanan sorunlar da akademik üsluba uygun ve tarafsız bir şekilde kaleme alınmıştır.

Yüksek lisans öğrenimimin tamamlanması ve tezimin yazılması süresince benden maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen, değerli bilgilerini benimle paylaşan saygıdeğer danışmanım; Dr. Öğr. Üyesi Esat Pınarbaşı ve Balıkesir Üniversitesi'ndeki tüm hocalarıma teşekkür ederim.

BALIKESİR, 2023

Saifullah SABERAHSAN

ÖZET

2001'DEN SONRA TÜRKİYE VE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

SABERAHSAN, Saifullah

Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Esat PINARBAŞI

2023, 102 Sayfa

Türkiye ve Afganistan arasındaki dostluk ve ilişkiler iki devlet arasındaki ilişkilerden ziyade iki kardeş arasındaki ilişkiye benzemektedir. Dolayısıyla bu dostluk Osmanlı Devleti Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemine kadar diplomatik ilişkilerden ziyade inanç birliği bağlamında sürdürülmüştür. Cumhuriyet Döneminde bu ilişkiler diplomatikleşerek resmî boyut kazanmıştır. Bu diplomatik ilişkiler, 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da iki ülke arasında imzalanan dostluk anlaşması ile daha da ilerlemiş, Afganistan TBMM hükümetini tanıyan ilk ülke olmuştur. Bu ilişkilerin başladığı ilk zamanlardan günümüze kadar iki ülke arasında kayda değer hiçbir sorun yaşanmamıştır. Afganistan halkı Türkiye'de gerçekleşen Kurtuluş Savaşı'na verdikleri destekleriyle Türk milletinin gönlünde özel bir yere sahip olmuştur. Ayrıca Afganistan kralı Amanullah Han, Türkiye'nin modernleşmesinden etkilenmiş, Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek alarak Afganistan'ın modernleşmesi için yeni reformlar yapmaya çalışmıştır. Günümüzde yaklaşık yarım asırdan beri yaşadığı sorunlar sebebi ile dünya gündeminden hiç düşmeyen Afganistan, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında bir kez daha dünya gündemine gelmiştir. Bu kapsamda Afganistan coğrafyasının küresel mücadelede Avrasya hâkimiyetini tesis etmek amacıyla yürütülen “Yeni Büyük Oyunun” başlıca oyun sahası haline gelmesi, Ankara-Kabil hattındaki ilişkilerin daha da derinleştirilmesini sağlamıştır. Diğer yönden 11 Eylül 2001 tarihi sonrasında terörizm ile mücadele gerekçesi ile ABD, Afganistan'a müdahale ederek Taliban rejimini ortadan kaldırmıştır. ABD, Afganistan'a girdikten sonra Afganistan devletinin yeniden yapılanması için

neredeyse tüm dünya seferber olmuştur. Bu ülkelerin arasında Afganistan halkına karşılıksız ve samimi bir şekilde yaklaşan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.

2001'den sonra Türkiye ve Afganistan ilişkileri konulu bu çalışmada; Afganistan ve Türkiye'deki, Türkçe ve Farsça basılı ve elektronik ortamlardaki kaynaklardan, yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda üç ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, Afganistan'la ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Bu doğrultuda ülkenin coğrafi ve sosyal yapısının yanı sıra ülkedeki etniklerin kısaca tarihi anlatılmıştır. İkinci bölümde, Afganistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin Cumhuriyet döneminden 2001'e kadar olan süreci hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Afganistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin 2001 sonrası değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Afganistan, Uluslararası İlişkiler.

ABSTRACT

RELATIONS WITH TURKEY AND AFGHANISTAN AFTER 2001

SABERAHSAN, Saifullah

Master Thesis,

Department of Political Science and Public Administration

Advisor: Asst. Prof. Esat Pınarbaşı

2023, 102 pages

The friendship and relations between Turkey and Afghanistan are similar to the relations between the two brothers from the statements between the two states. The friendship between Turkey and Afghanistan has been Islamic narratives from the relationship explanations from the Ottoman state to the Republican period. During the Republican period, these statements turned into brotherhood and friendship. These negotiation consultations officially began between the two countries in Moscow in March 1921. From the earliest times covering this idea, until now, there has been no significant problem between the two countries. It is known that the people of Afghanistan have a special place in the hearts of the Turkish people because they supported the War of Independence in Turkey. In addition, Amanullah Khan was influenced by the modernization of Turkey and tried to make new reforms for the modernization of Afghanistan by taking Mustafa Kemal Atatürk as an example. Afghanistan, which has never fallen from the world's agenda due to the problems it has been experiencing for nearly half a century, has once again come to the world's agenda after the September 11, 2001 attacks. In this context, the fact that the geography of Afghanistan became the main playground of the "New Great Game", which was carried out to establish Eurasian dominance in the global struggle, enabled the relations on the Ankara-Kabul line to be further deepened. After September 11, 2001, the USA intervened in Afghanistan on the grounds of combating terrorism and eliminated the Taliban regime. After the USA entered Afghanistan, almost the whole world mobilized for the restructuring of the Afghan government. The most important among these countries is the Republic of Turkey.

In this study on the relations between Turkey and Afghanistan after 2001; Resources in print and electronic media, master's and doctoral theses in Afghanistan and Turkey were used. In this direction, the first part of the study, which consists of three main parts, is devoted to general information about Afghanistan. In this section, the geographical and social structure, ethnic identity and brief history of the country are explained. In the second part, it has been tried to give information about the process of relations between Afghanistan and Turkey from the Republican period to 2001. In the third part, the relations between Afghanistan and Turkey after 2001 were evaluated.

Keywords: Turkey, Afghanistan, International Relations.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi	1
1.4. Araştırmanın Varsayımları	3
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
1.6. Tanımlar	4
2. İLGİLİ ALANYAZIN	6
2.1. Kuramsal Çerçeve	6
2.1.1. Giriş	6
2.1.2. Afganistan Devletinin Kuruluşu ve Kısa Tarihi	8
2.1.3. Afganistan'ın Sosyal Yapısı	9
2.1.4. Afganistan'ın Ekonomik Yapısı	12
2.1.5. Afganistan'ın Eğitim Sistemi	14
2.1.6. Afganistan'ın Dış Politikası.....	16
2.1.7. Afganistan'ın Dış Politikasının İlkeleri	18
2.1.8. Afganistan'ın İdari ve Siyasi Yapısı.....	19
2.1.8.1. Cumhurbaşkanı (Devletin Başı).....	20
2.1.8.2. Yürütme Organı	22
2.1.8.3. Yargı Organı	22
2.1.8.4. Yasama Organı.....	23
2.1.9. Afganistan'ın Etnik Yapısı	23
2.1.9.1. Peştunlar.....	24
2.1.9.2. Tacikler	25
2.1.9.3. Türkler.....	26

2.1.9.4. Hazaralar	27
2.1.10. Afganistan’da Siyasi Partiler	28
2.1.10.1. Sağ Partiler	29
2.1.10.2. Sol Partiler	30
2.1.11. Afganistan’da İç Savaş	30
2.1.12. Afganistan’da İşgaller.....	32
2.1.12.1. İngiliz İşgali	32
2.1.12.2. Afgan ve İngiliz Birinci Savaşı.....	32
2.1.12.3. İkinci Afgan ve İngiliz Savaşı.....	34
2.1.12.4. Üçüncü Afgan ve İngiliz Savaşı	37
2.1.12.5. Rus İşgali	38
2.1.12.6. ABD İşgali	40
2.2. İlgili Araştırmalar	42
3. YÖNTEM.....	45
3.1. Araştırma Modeli	45
3.2. . Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	45
3.3. Verilerin Toplanma Süreci.....	45
4. BULGULAR VE YORUMLAR	46
4.1. Afganistan ve Türkiye İlişkileri	46
4.1.1. Tarihsel Süreçte Türkiye ve Afganistan İlişkileri.....	46
4.1.2. Türkiye ve Afganistan İlişkilerinin Başlaması	49
4.1.3. Cumhuriyet Döneminde Türkiye ve Afganistan İlişkileri.....	51
4.1.4. Atatürk Döneminde Türkiye ve Afganistan İlişkileri.....	52
4.1.5. Zahir Şah Döneminde Afganistan ve Türkiye İlişkileri	55
4.1.6. Afganistan İran Sınırı Sorunu ve Türkiye’nin Hakemliği	56
4.1.7. Afganistan ve Sadabat Paktı	57
4.1.8. Afganistan’ın Milletler Cemiyetine Girişi ve Türkiye’nin Rolü	59
4.1.9. Mustafa Kemal Atatürk’ün Vefatının Afganistan’daki Etkisi.....	60
5. 2001 SONRASI TÜRKİYE VE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ	62
5.1. Türkiye ve Afganistan’ın Diplomatik İlişkiler	63
5.1.1. 11 Eylül Saldırısı	64
5.1.2. ABD’nin Afganistan’a Müdahalesi	67

5.1.3. 11 Eylül Saldırısı Sonrasında Türkiye'nin Tutumu.....	70
5.1.4. Bonn Konferansı.....	73
5.1.5. Afganistan'da Yeni Dönem	75
5.1.6. Hamid Karzai'n İktidara Gelmesi Ve Afganistan İslam Cumhuriyetinin Kuruluşu	77
5.1.7. Afganistan'ın Yeni Yapılandırılmasında Türkiye'nin Katkısı	78
5.1.8. 11 Eylül Saldırısı Sonrasında AKP Döneminde Türkiye Dış Politikasında Afganistan	79
5.1.9. Bonn Konferansı'ndan Sonra Türkiye'nin Afganistan'a Yardımları	82
5.1.9.1. Güvenlik ve Savunma Alanında Faaliyetler	82
5.1.9.2. Askeri Alanda Faaliyetler	83
5.1.9.3. Ekonomi ve Temel İhtiyaçların Karşılanması Alanındaki Faaliyetler.....	84
5.1.9.4. Sağlık Alanında Faaliyetler	87
5.1.9.5. Eğitim Alanında Faaliyetler.....	89
5.1.9.6. Türkiyen'in Afganistan İlişkilerinde İzlediği Kamu Politikası.....	89
6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	90
6.1. Sonuçlar.....	91
6.2. Öneriler.....	92
KAYNAKÇA	95

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANDS	: Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
ISAF	: Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü
İMsKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
UGYK	: Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
YTB	: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

1. GİRİŞ

Bu bölümde çalışmanın; problemi, amacı, önemi, varsayımları, sınırlılıkları ve kavramların tanımlarına yer verilmiştir

1.1. Araştırmanın Problemi

Araştırma teorik bir yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye ve Afganistan arasındaki ilişkilerin tarihsel süreci incelenmektedir. İki ülkenin tarihsel ilişkileri ve bu ilişkilerin gelişimi üzerine durulmuştur. Her iki ülkenin ortak tarih, inanç ve kültüre sahip olmaları birçok problemleri geride bıraktığı görülmüştür. Zaman zaman doğu ve batı bloklarının hâkimiyet mücadelesi iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilese de daimi bir soruna dönüşmemiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada genel olarak 11 Eylül 2001 sonrası Türkiye ve Afganistan ilişkilerinin aydınlığa kavuşturulması hedeflenmiştir. Ayrıca yaklaşık çeyrek asırdır Afganistan'da hâkimiyet kurmuş olan Taliban rejiminin 2001 sonrası iktidardan düşürülmesi, ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan politikasının iki ülke ilişkileri çerçevesinde araştırılması amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışmada Türkiye tarafından gerçekleştirilen faaliyetler ve gayretlerin izah edilmesini konu edilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye ve Afganistan ikili ilişkilerinde Türkiye'nin katkılarının neler olduğunu ortaya koymak önem arz

etmektedir. Bu tez çalışmamızda araştırma modellerinden genel tarama modeli olan tekil tarama modeli kullanılmıştır.

Bu model kullanılırken; kuramsal çerçevede dönemin Türkiye açısından iç ve dış ortamı ile Afganistan'ın tarihî, siyasi, içtimai, coğrafi yapısı ve stratejik önemi ortaya konmuştur. Türk ve Afgan ilişkileri dönemsel boyutlarıyla tarihsel bir sıra ve bütünlük içerisinde incelenmiş, daha sonra da her bir dönem kendi içerisinde değerlendirilmiştir.

Bu araştırma, Türkiye ve Afganistan arasındaki derin ilişkilerin anlatılması açısından son derece önemlidir. 2001 sonrası Afganistan'ın kalkınmasına neredeyse tüm dünya seferber olmuşken en ön sırada yer alan Türkiye Cumhuriyeti'nin verdiği yardımlar kayda değerdir. Yaklaşık yarım asır süren çetin bir işgal ve iç savaştan sonra yapılan yardımların iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da pekiştirdiği gün gibi açıktır. Son yıllarda yükseköğretim bünyesinde yapılan akademik çalışmalarda özellikle, Türkiye ve Afganistan ilişkileri, 11 Eylül saldırıları, ülkedeki hâkimiyet mücadelesi gibi konularda çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmanın konusu bağlamında Türkiye ve Afganistan ilişkileri ile ilgili çalışmalar kronolojik olarak; Kh. Rasuli, A. Kiren, S. J. Khumchany ve Ö. Çınarlı tarafından yapılmıştır. Konuyla ilgili, klasik yaklaşım olarak karşımıza Kh. Rasuli tarafından 2008 yılında yürütülen “1991 Yılından Günümüze Kadar Afganistan ve Türkiye İlişkileri” çıkmaktadır. Bu çalışmada 1991-2001 yılına kadar Türkiye ve Afganistan arasındaki ilişkilerinin sadece Afganistan'ı kuzey bölgesi ile sınırlı olduğunu 2001'den sonra bu ilişkilerin tüm ülkeyi kapsadığını ortaya koymuştur.

Diğer çalışma Ö. Çınarlı tarafından “Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)” konusundadır. Bu çalışmada Afganistan devletinin zayıf olduğundan dolayı dış müdahalelere maruz kaldığı vurgulanmıştır. Afganistan devletini zayıf kılan unsurların Peştunistan meselesi, karmaşık etnik yapısı, kabile yaşantısının organizasyonu, etnik grup varlığının komşu ülkelerdeki etnik gruplarla olan akrabalık bağları ve güçlü devletlerin ülkedeki söz hakkını korumaya yönelik askeri varlığını artırma çabaları olduğu anlaşılmıştır.

Diğer çalışma, “Türkiye Afganistan İlişkileri 1991-2014” S. J. Khumchany tarafından 2019 yılında çalışılmıştır. Bu çalışmada yazar Türkiye'nin sadece askeri

alandan değil TİKA'nın koordinasyonu ile altyapıya önem verdiği sonucuna ulaşmaktadır. Bu çalışmada eğitim ve sağlık alanlarında tesislerin inşası, bu alanlarda yardımların sürdürülmesi konularına değinmektedir.

Diğer çalışma "Türkiye ve Afganistan İlişkileri" konusunda G. Kaya tarafından 2019 yılında çalışılmıştır. Bu çalışmada AK Parti dönemindeki ilişkilere değinerek bu dönemde Türkiye Afganistan'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını koruyan bir politika izlediği sonucuna ulaşmaktadır.

Son olarak Afganistan'ın "Yeniden yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011)" konulu çalışma 2012 yılında A. Kiren tarafından yapılmıştır. Yazar 6 Aralık 2001'de ABD'nin Müttefikleri ile Afganistan'a operasyon yaparak Taliban rejimini düşürülmesi sonucuna ulaşmaktadır. Ayrıca bu çalışmada yıllarca savaş ile mücadele ve Afganistan'ın yeniden inşası konuları değerlendirmiştir. Türkiye'nin ABD'nin müdahalesi sürecinde sıcak çatışmalara katılmayarak Afganistan'ın yeniden inşasında yardım elini uzattığını savunmaktadır.

Literatürde karşılaşılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışma, 2001'den sonra Türkiye ve Afganistan ilişkilerini diğer batılı ülkelerin aksine dostça olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle bu çalışmada 20 yıllık AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye'nin dış politikasında Afganistan'ın yeri ve 11 Eylül'den sonra Afganistan'ın istikrarı ve kalkınması için gösterilen faaliyetler üzerine durulmaktadır. Ayrıca çalışmamızın bundan sonra yapılacak olan diğer çalışmalara katkıda bulunup kaynak teşkil edeceği kanaatini taşımaktayız.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Bu araştırma, 2001'den sonra Türkiye ve Afganistan ilişkilerini ve Afganistan devletinin yeniden yapılanma sürecinde yer alan Türkiye'nin yardımları; iki ülke arasındaki dostluk ilişkisini, olumlu etkilediği düşünölmekte ve varsayılmaktadır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma 2001-2020 arası Türkiye ve Afganistan ilişkilerini kapsamaktadır. Ayrıca araştırmada Afganistan'da devlet inşası ve Bonn Konferansı sonrası Türkiye'nin rolü üzerine durulmuştur. Çalışmanın kuramsal yönü, araştırma boyunca elde edilen Türkçe ve Farsça kaynaklarla sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada kullanılan temel kavramların tanımlamaları bulunmaktadır.

Afganistan Devleti'nin Kuruluşu ve Kısa Tarihi: Ortadoğu'da yer alan Afganistan'ın komşuları Orta Asya ülkeleri olarak öne çıkmaktadır. Afganistan coğrafyası dağlık yapıya sahiptir. Ülkenin Çin ve Hindistan ile olan coğrafi yakınlığı birçok kültürel etkiyi de beraberinde getirmiştir. Tarihçilerin yaptığı araştırmalar Afganistan'ın en az 5000 yıllık bir geçmişe ve birikime sahip olduğunu göstermektedir. Ülkenin hükümet sistemine geçişle birlikte farklı yönetim şekillerin tecrübe ettiği görülmektedir. Örneğin mutlak monarşi ve emirlik yönetimlerine karşın cumhuriyet şeklindeki yönetim biçimleri de Afganistan'ın geçmişinde yer almaktadır (Rezaee, 2020, s. 10).

Afganistan'da İşgaller: Afganistan dünyanın en önemli stratejik ülkelerinden biri olduğu için sürekli doğulu ve batılı güçlerin işgallerine maruz kalmıştır. Bu nedenle Afganistan'ın tarihine baktığımızda her dönemde savaşla boğuştuğunu görürüz. Bu bağlamda büyük olasılıkla Afganistan denildiğinde akıllarda beliren ilk düşünce; Afganistan'ın bir savaş ülkesi olduğu yönündedir. Afganistan kurulduktan sonra İngilizlerin işgali ile başlayan serüven, 1979 SSCB işgali ile devam etmiş ve 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ABD'nin işgali ile son bulmuştur (Zeki, 2019).

Türkiye ve Afganistan İlişkileri: Türkiye ve Afganistan arasındaki dostluk, coğrafi konum ve etnik yapısından dolayı çok derinlere dayanmaktadır. Türkler etnik yapıdan dolayı Afganistan'da oldukça önemli bir yere sahiptirler. Bu bağlamda Afganistan eski dönemlerde Türk hükümdarları tarafından yönetilmiştir. Sakalar,

Kuşaniler, Ak Hunlar, Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlar, Timurlular, Babürler ve Şeybaniler gibi birçok Türk devleti Afganistan (Türkistan ve Horasan) bölgelerinde kurulmuştur.

Afganistan'ın kuzey bölgesi olan Güney Türkistan'da Türkler yaşamaktadır. Bu yüzden Afganistan Türkiye için çok önemlidir. Afganistan bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye, kültürel ve askeri alanda çok önemli yardımlar yapmıştır (Ünal, 2009, s. 27-29). İki ülke arasındaki ilk resmi diplomatik ilişkiler, 1 Mart 1921 tarihinde başlamış ve Atatürk döneminden bu güne kadar kesintisiz bir şekilde ilerlemiştir (Şimşir, 2019, s. 2).

2001 Sonrası Türkiye ve Afganistan İlişkileri: Türkiye ve Afganistan arasında Osmanlı Devleti ile başlayan derin ve anlamlı bir tarihi ilişki bulunmaktadır. Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla bu ilişkiler üst düzeye çıkmış ve kesilmeksizin 2001 Taliban hükümetinin devrilmesinden sonra günümüze kadar devam etmiştir. Taliban devrildikten sonra Türkiye, ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurarak NATO'nun en önemli Müslüman üye ülkesi olarak 2001 yılında Afganistan'a asker göndermiştir. Afgan toplumunun iki unsurunu teşkil eden Türkler (Özbekler ve Türkmenler) Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple hem ulusal çıkarlar ve bölgede yaşayan Türkler hem de Afganistan'ın stratejik bölge olması Türkiye'yi müdahil kılmıştır. Türkiye her alanda Afganistan'ın dünya siyasetinde gerçek bir kardeş ve dost olarak hep yanında durmuştur. Türkiye'nin yumuşak gücünün bölgede artırılmasında önemli rol oynayan diğer önemli faktörler Afgan-Türk okullarının kurulması, Türkiye bursları sayısının artması, personel eğitimi, kültürel danışmanlık, Yunus Emre Enstitüsü varlığının artması, Türkçe filmlerin dağıtımı ve gösterilmesi son derece önemli olmuştur.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmaya ilişkin alanyazın taraması yer almaktadır. Afganistan'ın tarihsel kuruluş süreci, iç dinamikleri ve genel özellikleri, Türkiye ve Afganistan ilişkileri, 11 Eylül saldırısı sonrası Türkiye-Afganistan ilişkileri alt başlıklar halinde açıklanmaktadır.

2.1.1. Giriş

Coğrafi konumu ve yer altı zenginliklerinden dolayı birçok devlet tarafından işgal edilen Afganistan, 1747'de Nâdir Şah'ın öldürülmesinden sonra, ünlü komutanlarından biri olan Ahmet Şah Durrani tarafından kurulmuştur. Ülkedeki büyük etnik grupları hâkimiyeti altına alan Ahmet Şah, kendisine “*İnciler İncisi*” anlamına gelen “Durrani” lakabını vermiştir. Böylece Afgan devletinin kurucusu olarak tarihe geçmiştir. Resmi adıyla “*Afganistan İslam Cumhuriyeti*” olan bu ülke Orta Asya, Hindistan ve Orta Doğu'nun kesiştiği stratejik bir bölgede yer almaktadır. Yakın Çağ'a kadar, Orta Asya'daki savaşlar, göçler ve ticaretin göbeğinde yer alan bu bölge, eskiçağda “*Aryana*” ve Orta Çağda “*Horasan*” ve 15. yüzyılda “*Türkistan*” olarak adlandırılmıştır. 1747 yılından itibaren “*Afganların Vatanı*” manasına gelen Afganistan adıyla anılmaktadır. Başkenti Kâbil olan ülkenin yüzölçümü 650000 kilometre karedir ve Orta Asya'nın güneyinde yer almaktadır (Turani, 2016, s. 2-5).

Afganistan'ın coğrafi konumunu anlamak için konuya geniş bir açıdan bakılması gerekmektedir. Çünkü Afganistan, tartışmalı bir coğrafi konuma sahiptir. Bazı kaynaklar Orta Asya'nın, bazı kaynaklar Orta Doğu'nun bazıları ise Hint alt kıtasının bir parçası olarak göstermektedir. Bu tartışmaların sebebi de Afganistan'ın Orta Asya, Hindistan ve Ortadoğu'nun kesiştiği bir bölgede yer almasından kaynaklanmaktadır. Afganistan, Asya'da denize sınırı olmayan bir ülkedir. Doğu ve güneyde Pakistan, batıda İran, kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan,

doğuda ise ufak bir sınırla Çin bulunmaktadır. Afganistan, Çin ve Hindistan'ı birbirine bağlayan enerji koridoru üzerinde stratejik bir konumda bulunmaktadır (Leblebicier, 2017, s. 3-4).

Afganistan deniz seviyesinden 2000 metre yükseklikte olup kuzeyinde Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan, doğu ve güneyinde Pakistan, batısında İran ve kuzeydoğusunda Çin Halk Cumhuriyeti ile komşudur. Şimdiki sınırları 1907 Vahan Koridoru antlaşmasıyla belirlenmiştir. Afganistan'ın en uzun sınırı 2500 km. uzunlukla Pakistan'ladır. Tacikistan'la 1206, İran'la 936, Türkmenistan'la 744, Özbekistan'la 137, Çin Halk Cumhuriyeti ile 76 km sınırı vardır. En geniş mesafesi batıda Herat'tan doğuda Hayber Geçidi'ne kadar 1000 km.'dir. Kuzeybatıdan güneybatıya en uzun mesafesi ise 1500 km. ile Vahan ile Kûh-ı Malik-i Siyah arasındadır. Afganistan fiziki olarak dağlık bir coğrafyadır. Büyük bölümünü sıradağlar ve kuzey ovaları oluşturur. En önemli dağ örgüsü ülkeyi batıdan doğuya bölen Himalaya dağlarıdır (Khumchany, 1991-2014, s. 14-18).

Afganistan nehirler açısından da çok zengin bir ülkedir. Ama bu nehirlerin neredeyse hemen hepsi okyanuslara ve çöllerde kaybolmaktadır (Khumchany, 1991-2014, s. 15). Ürdün'ün yanı sıra Ortadoğu'da denize erişimi olmayan tek ülkedir. Afganistan yüzölçümü bakımından dünyanın 41. Ülkesidir. Afganistan'ın coğrafi yapısı Afganistan'ın her şeyini değiştirmiştir. Afganistan'ın kuzeyi geniş tarım alanlarına sahipken güneyi tarıma elverişsiz topraklardan oluşmaktadır. Onun bu durumu tarih boyunca ciddi çatışmalara sebep olmuştur. Afganistan'ın birçok bölgesinde hayvancılık yapılmaktadır. Hayvancılık yapılan bu arazilerin %46'sı mera, %3'ü ormanlık alandır. Kalan yerler ise bozkır ve dağlardan oluşmaktadır. Ülkenin en büyük kenti 2.500.0000 nüfusu ile Kabil'dir (<http-1>).

Sonuç olarak, Afganistan'ın stratejik ve fiziki olarak Asya kıtasının kalbi ve anahtarı konumunda olduğunu söyleyebiliriz. “Çin, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Rusya, Pakistan ve İran arasında yer alan Afganistan bu konumuyla iç Asya, sıcak sular, Hint Alt Kıtası ve Ortadoğu'ya çıkış için tek kavşak noktası konumundadır”. Afganistan'ın 34 vilayeti ve yaklaşık dört yüz ilçesi bulunmaktadır. Afganistan'ın genel ekonomisi; geleneksel tarımdır. Bu alanda tesisler ve endüstriyel yöntemler çok zayıftır. Örneğin tarım sektöründe sulama, ekim ve hasat açısından düşük bir uzmanlaşma ve reform yüzdesi vardır (Yazıcı, 2010).

2.1.2. Afganistan Devleti'nin Kuruluşu ve Kısa Tarihi

Afganistan, konum olarak dünyanın en önemli ülkelerinden biridir. Bu bağlamda eski çağlardan beri hâkimiyet kurma niyeti ile yola çıkan orduların geçtiği yerlerden biri olmuştur. M.Ö. Pers 500-338 ve Büyük İskender M.Ö. 334-325 devletlerinden başlayarak İslam fethinden Sovyet işgaline dek mücadele sahası olmuştur. Afganistan, 11. yüzyılda İslamiyet'i kabul etmeden önce Yunan ve Hint medeniyetlerinin etkisi altında kalmıştır. Afganistan'ın bu özelliğinden ötürü saldıranlardan biri de eski İranlılardır. M.Ö. 500 yılında İranlılar Afganistan'ı kuşatarak almış ve yaklaşık 200 yıl süren İran iktidarından sonra Büyük İskender'in egemenliği altına girmiştir. Bu tarihten sonra Afganistan, kenarda sıkışmış bir ülke halinde kalmıştır. Bu bölge Afganistan adıyla ilk kez 1747 yılında Ahmet Şah Durrani'nin yönetim başına gelmesi ile ortaya çıkmıştır (Saaie M. A., 2009, s. 13).

Ahmet Şah Durrani'den önce bu bölge Nadir Afşar'ın iktidarı altında bulunmaktaydı. Nadir Afşar'ın ölümünden sonra bu toprakların iktidarı Ahmet Şah Durani'nin eline geçmiştir (Yazıcı, 2010, s. 332-336). Peştunlar Nadir Şah'tan önce de defalarca kendi devletlerini kurmak için uğraşmışlardır. 1709 yılında Peştunların güçlü kabilelerinden biri olan Gilcayiler, Mirveys Han liderliğinde ilk Afgan devletini kurmuşlardır. Ama bu devletin ömrü çok kısa olmuş, Nadir Şah tarafından sarsıntıya uğratarak ortadan kaldırılmıştır. Mirveys Han'ın iktidardan indirilmesi ile beraber başta Abdaliler olmak üzere Afgan kabilelerinin çoğu Nadir Afşar'ın iktidarı altına girmişlerdir. Ahmet Şah Durrani, Nadir Afşar'ın ölümünden sonra onun geride bıraktığı servet ve ordu ile Kandahar'a gelerek Afgan devletini kurmuştur (Ziauddin, 2019, s. 5-7).

19. yüzyılda iktidar Durranelerin elindeyken İngiltere ile bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bunu fırsat bilen İngilizler Afganistan'ı işgal etmeyi planlamışlardır. 1842-1879 yıllarında Afganistan'ı işgal etmek isteyen İngilizlere karşı Afganistan halkı destansı bir şekilde mücadele etmişlerdir. 1880 yılında tahta çıkan Kral Abdurrahman I. Dünya Savaşı sırasında Afganistan'ın tarafsız kalmasını sağlamıştır. Abdurrahman'ın üçüncü oğlu Amanullah Han Hindistan'a saldırarak Afganistan'ın dış ilişkilerinde bağımsızlığını garanti altına almıştır. Böylece Afganistan 19 Ağustos 1919 tarihinde bağımsızlığını kazanmıştır (Deik, 2012, s. 2).

1933-1973 yılları arasında Zahir Şah ülkenin başına geçmiştir. SSCB 1960'larda ülkenin iç işlerine müdahale etmeye başlamıştır. 1973-1978 ve 1979 senelerindeki darbelerden sonra ülkedeki iç kargaşaları sebep göstererek ülkeyi işgal etmiştir. 1984 yılından itibaren direnişçiler dış yardımlar ile işgalcilere karşı başarı elde etmeye başlamışlardır. İşgalciler 1988 yılında Afganistan devleti ile bir geri çekilme anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak işgalciler 1988 yılında imzalanan anlaşmadan sonra Afganistan'dan çekilmiştir. 1989-1992 yılları arasında Dr. Necibullah, halktan ve dışarıdan hiçbir destek almamasına karşın iktidarda kalmayı başarmıştır. Dr. Necibullah'nın iktidarından sonra 1992'de Afganistan'da bir İslam Devleti kurulmuştur. Ama 1992'den sonra Afganistan'daki direnişçilerin kendi aralarında anlaşmazlıklardan dolayı iç savaşlar başlamıştır. Bu fırsattan yararlanan ve Pakistan'da kurulan Taliban örgütü, Kâbil'i 1996'da, Mezar-ı Şerif'i ise 1997'de ele geçirmiştir. Taliban yönetiminin BAE, Suudi Arabistan ve Pakistan dışında kimse tanımamıştır. Taliban dönemi boyunca BM'de Afganistan'ı Prof. Dr. Rabbani temsil etmiş, İslam Konferansı Örgütü'nde ise *“boş sandalye politikası”* izlenmiştir (Han, 2011, s. 60-63).

11 Eylül saldırısı sonrasında Taliban yönetimi ortadan kaldırılarak ülkede Bonn Antlaşmasına göre geçici bir hükümet kurulmuştur. Afganistan tarihinde yönetimin seçimle işbaşına gelmesi Birleşmiş Milletlerin katkısıyla gerçekleşmiş ve ilk seçim 9 Ekim 2004'de gerçekleşmiştir. Hamid Karzai seçimi kazanarak Afganistan cumhurbaşkanı olmuştur. Ağustos 2009 tarihinde yapılan ikinci seçimlerde Hamid Karzai oyların yaklaşık yüzde 58'ini alarak tekrar devlet başkanı olarak seçilmiştir (Deik, 2012). Son olarak 2014- 2021 yıllar arasında iki dönem seçimi kazanarak Eşref Gani cumhurbaşkanı olmuştur (Azaad, 2019, s. 94).

2.1.3. Afganistan'ın Sosyal Yapısı

Sosyal yaşamın gelişmesini sağlayan, insanların çağdaş yaşamına yardımcı olan faktörlerden biri şüphesiz eğitimidir. Afganistan halkı tarih boyunca bu temel haktan mahrum kalmıştır. Bu alandaki eksikliği bilen ve gören kesimler Afganistan halkının sosyal yaşamını etki altına almışlardır. Afganistan'ın sosyal yapısı incelendiği zaman şu neticeye varmamız mümkündür. Bu ülke halkının Allah'a olan

inançlarını kullanarak yöneticiler kendi iktidarlarını korumaktadır. Ülkedeki toprak sahipleri, ağalar ve kabile reisleri kendi iktidarlarını sürdürebilmek için Afganistan'ın modernleşmesini engellemişlerdir. Afganistan halkını gelişmelerden uzak tutarak sosyal yaşamlarına zarar vermişlerdir (Zeki, 2015, s. 8-10).

Afganistan, geleneksel bir sosyal yapıya sahiptir. Geçmişten beri Afgan hükümeti ve halkı tarafından bilinçli ve bilinçsiz bir biçimde gelenekten kopma girişimleri yapılmaktadır. Geleneği aşip modernleşmeye ulaşmaya çalışan siyasi liderlerden biri de Kral Amanullah Han'dır. Afganistan'da Amanullah Han'dan sonra Kral Zahir Şah döneminde özellikle “*demokrasi dönemi*” gelenekten sıyrılıp modernleşmeye geçmeye çalışılmıştır. Amanullah Han'ın yeni reformları geleneksel gruplar ile karşı karşıya kalarak sonunda başarısız olmuştur. Zahir Şah zamanında kale içindeki surların yıkılması yeni hareketin başarısız olmasına neden olmuştur. Davut Han'ın darbesi ve iktidara gelmesi neo-liberal siyasi eylemlerin sonu olarak görülmüştür. Sol gruplar ve akımlar, komünist modellerle modernleşmeye ve gelenekten kurtulmaya çalışmışlar. Ancak sonuç olarak geleneksel gruplarla karşı karşıya kalarak başarısız olmuşlardır. Cihatçı güçler ve Taliban grubu, modernizeye farklı yaklaşımları olan geleneğin destekçileri olarak bu yenileşmeye karşı çıkmışlardır (Kadri, 1401,1392).

Afganistan'da refah seviyesi yüksek olan kişi sayısı sınırlıdır. Halkın %95'i küçük çiftçi statüsündedir. Refah seviyesi yüksek olanların arasında, ordunun içerisinde bulunan üst rütbesi olanlar, arazisi çok olanlar, etnik kökenlerin liderleri, milletvekilleri, bazı din adamları ve bürokratlar yer almaktadır (Saaie M. A., 2009, s. 24-25). Afganistan'da neredeyse herkes kendisinin ait olduğu etnik guruba veya aşirete göre tanımlanmaktadır. Örneğin Afganistan, halkına “*Kimsiniz?*” dediğiniz zaman, ben “*Afgan'im*” cevabını almak neredeyse çok zor veya hatta imkânsızdır. Bu soruya Afganlar genelde “*Tacik'im*”, “*Peştun'um*”, “*Özbek'im*” veya “*Türkmen'im*” diye cevap vereceklerdir (Khumchany, 2019, s. 18-21).

Yıllar sonra 2004 yılında Afganistan'da yeni bir anayasa düzenlenmiştir. Bu anayasa kadınların geçmişte sahip olmadıkları hakları masaya yatırarak kadınlara hak tanımış ve birçok alanda ilerlemeler sağlamıştır. (Afganistan'daki kadın öğretmenlerin sayısı 2016 yılındaki verilere göre %33'tür.) Bu oran büyükşehirlerde farklılık göstermektedir. Bu durum Kâbil'de %78'e çıkmıştır. Afganistan büyük

meclisindeki milletvekillerin sayısı 249 iken bunun 68'ini kadınlar oluşturmaktaydı. Erkek öğrencilerin sayısı 2001 yılındaki istatistiklere göre 900 bin ve kız öğrenci sayısı sıfırdı. Çünkü bu yılda yönetim Taliban'ın elindeydi. 2016 yılında gelindiğinde ise erkek öğrenci sayısı 6 milyona yaklaşırken kız öğrenci sayısı ise 3,7 milyona çıkmıştır.

Üniversitelerde eğitim gören öğrenci sayısına bakıldığında erkek öğrenci sayısı 300 bine yaklaşırken kız öğrenci sayısı 60 bini geçmiştir. 2001'de ülkenin geneline bakıldığında devlet üniversiteleri sayısı 7 iken bu sayı 2016 yılında 23 devlet üniversitesinin yanında 18 yükseköğretim kurumu ile birlikte özel üniversite veya yüksekokul sayısı 124'e yükselmiştir. 2001'de iç savaşın sona ermesiyle yaklaşık 3.400 olan okul sayısı 2016 yılında 13 bin erkek okulu ve 2.500 kız okulu olarak toplam 15.500'e ulaşmıştır.

Afganistan'da 2001 yılında basın kuruluşları yokken bu sayı aradan geçen 15 yılın sonunda televizyon istasyonu sayısı 75'e, ulusal ve yerel gazete sayısı 1200'e, radyo şebeke sayısı ve haber sitesi sayısı 200'e, gazeteci sayısı ise 10 bine ulaşmıştır. Afganistan'ın %90'ında telefon ağları kurulmuş ve 4000 km. fiber optik kablo döşenmiştir. Son olarak internet kullanıcılarının sayısı 5 milyona ve telefon kullanıcılarının sayısı 22 Milyona çıkmıştır (Turkoğlu, 2017, s. 36-37). Ülke nüfusunun neredeyse hepsi Müslümandır. Ülke nüfusunun %85'ini Sünni, %15'i Şii mezhebinden oluşmaktadır. Az sayıda Hindu ve diğer inanç mensupları da bulunmaktadır. Halkın çoğu eski geleneklere bağlıdır. Halk genel olarak sorunlarını devlet dairelerine götürmekten ziyade kendi aralarında çözmektedir. Devlet ile ilgili her hangi bir sıkıntı çıkarsa bu sorunu çözmek için "*Melik*" denilen kişilere gidilmektedir (Kadri, 1401,1392). Sonuç olarak, Amanullah Han döneminden günümüze kadar Afgan toplumunda geleneksel ve modern gruplar arasında bir çatışma yaşanmaktadır. Bu çatışmalar, günümüze kadar devam etmiş ve bu çatışmalardan dolayı Afganistan halkının sosyal yapısı oldukça yakından etkilenmiştir.

2.1.4. Afganistan'ın Ekonomik Yapısı

Afganistan halkı yıllarca İngilizlerin sömürgeciliğine karşı mücadele ederek batının her türlü müdahalesine karşı kendi geleneklerine bağlı kalmayı sürdürmüştür. Afganistan, asırlar boyunca savaş içinde olan her türlü sömürgeciliğe direniş gösteren, her çeşit yabancı etkiye kapalı kalmayı başaran bir ülkedir. Bu nedenlerden dolayı ekonominin iyi olması için gerekli olan büyük ticaret yollarını açmaya da pek sıcak bakmamıştır. Afganistan'da ekonomik alanda bazı gelişmeleri sağlamak için çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bütün bu çabalara rağmen Afganistan, iktisadi açıdan oldukça zayıf kalmıştır. Dışarıdan gelen yardımlarla devlet altyapı ile uğraşırken halk ise geçimini sağlamak derdinde olmuştur (Turkoğlu, 2017, s. 42).

20. yüzyılın ortalarında ABD, SSCB, İran ve Basra Körfezi ülkelerinden alınan yardımlar sayesinde bir nebze de olsa ekonomik kriz çözülmüştür. Ama 1979'da SSCB'nin saldırısı sonucunda birçok altyapı zarar görmüştür. Bu saldırının ana amacı Afganistan'ı birçok konuda kendisine bağımlı kılmak olmuştur. Afganistan'ın doğal kaynakları ise petrol, doğal gaz, kömür, bakır, demir, tuz vs. madenlerden oluşmaktadır. NATO'nun yeniden ülkeye gelmesinden sonra ülkeye uluslararası yardımlar, göçmenler ve yabancı yatırımcılar aracılığıyla milyarlarca dolar adeta akın etmiştir.

Ülkenin GSYİH'si 20 milyar dolar (2017) döviz kuru ile 70 milyar dolar ve kişi başına düşen GSYİH 2000 dolar civarındadır. Ülke 6 milyar dolardan fazla mal ithal ediyor. Ancak meyve ve kuruyemişte yaklaşık 1 milyar dolar ihraç ediyor. Afganistan, bir trilyon dolardan fazla kanıtlanmamış maden rezervine sahip olmasının yanı sıra, dünyanın en az gelişmiş ülkelerinden biri olmaya devam ediyor. İşsizlik oranı %23'ün üzerindedir (Leblebici, 2017, s. 5).

Afganistan halkının yaklaşık yarısı yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Çalışabilir nüfusun 15 milyon kişi civarında olduğu söylenmektedir. İşgücünün sektörlere göre dağılımında; tarım %80, endüstri %10, hizmetler sektörü ise %10'luk bir paya sahip olduğu görülmektedir (Leblebici, 2017, s. 5).

Afganistan'ın para birimi Afganidir. Bu ülkenin madeni parası 1 Afgani, 2 Afgani, 5 Afgani ve kâğıt parası 10, 20, 50, 100, 500 ve 1000 Afgani'dir. 2020'de 1 doların fiyatı 75-80 Afgani civarında olduğu görülmüştür. Yılın mali hesapları, yılın 21 Aralık tarihinden bir sonraki 20 Aralık tarihine kadar belirlenmiştir. Merkez

bankasının rakamlarına göre, Şu anda bankacılık iŐlemlerinde 119 milyar Afgani iŐlem görmektedir. Merkez Bankası ve Dünya Bankası'nın bir haftada piyasaya 50-60 milyon dolar sattığı görülmektedir. Afganistan, İpek Yolu  zerindeki konumu nedeniyle çok önemli bir konumdadır. Sanayi  retimi ise ağırlıklı olarak küçük çapta tekstil, sabun, mobilya, ayakkabı, gübre,  imento, el yapımı halılar, doğal gaz, yağ, kömür, bakır, mermer iŐletmelerine dayanmaktadır. Afganistan'ın ürünlerinin çoğu  z m, çömlek, pamuk ve halıdır ([http-2](http://2)).

İthalat ve ihracat için açılan gümrük kapıları Şunlardır: Hayratan, Turgundi, İslam Kale ve Turham g mr kleridir. Yıllarca süren savaş ve kaostan ötürü ülkenin ekonomisi ve altyapısı hiç gelişmemiştir. Bitmek bilmeyen savaşlar ülkeyi dünyanın en fakir ülkesi konumuna getirmiştir. Birleşmiş Milletlerin Kalkınma Programı (UNDP) 2011 yılı İnsan  gelişme raporunda halkın yaşam standardı açısından 187 ülke arasında Afganistan 172. sırada yer almıştır. 2001 yılında yönetimin Taliban'dan alınmasının ardından uluslararası yardımlar sebebi ile ekonomi canlanmıŐtır. Özellikle tarım ve hayvancılık hususunda önemli gelişmeler olmuştur. Dolayısıyla, Afganistan ekonomisi 2008 yılında % 3,6, 2009 yılında % 20,9 ve 2010 yılında % 8,2 büyüme kaydetmiştir. Ancak istikrarsızlıklar nedeniyle başka ülkelere bağımlı kalmıştır.  lke nüfusunun çoğu barınma, içme suyu, sağlık hizmetleri ve gıdadan mahrum kalmıştır. Savaş sonrası ortamda, ekonomik büyüme ve kalkınmada yerli ve yabancı yatırımları çekmek çok önemlidir. Yatırım kararları genellikle çeşitli faktörlere bağlıdır. Siyasi, ekonominin istikrarı, güvenlik, Şeffaf yasalar, düzenlemeler, uzmanlaŐmıŐ ofislerdeki personel kapasitesi, makul vergi oranları, tek tip adil uygulamalar ve krediye erişim gibi faktörler  nde gelenleridir. Ancak Afganistan'da bu konudaki eksikliklerin yoğunluğu yerli ve yabancı yatırımların azalmasına neden olmuştur. Afganistan'ın ekonomik yapısının temel reformlara, özellikle de fazla merkezileŐmiŐ olan maliye politikasının reforma ihtiya ı vardır (Khumchany, 2019).

2.1.5. Afganistan'ın Eğitim Sistemi

Afganistan, eğitim öğretim yılı baharın gelmesiyle başlayan ve tatil sezonunun kış aylarında yaşandığı ülkelerden biridir. Afganistan soğuk olduğundan dolayı eğitim ve öğretim üç aylık kış sezonu kapatılmaktadır. Eğitim süreci insanın yeryüzünde doğumundan itibaren başlayan en önemli faaliyetidir. Eğitimin önemini ve merkeziliğini reddeden hiçbir insan toplumunu görmemiz mümkün değildir (Kadri, 1392). Dünyanın bütün ülkelerine eğitim ve öğretim bir nesilden diğerine en büyük kültür, medeniyet tarihi, bilim ve bilgi aktarıcısı olarak kullanılmaktadır. İnsan bilgisinin tarih boyunca hatırlanıp sonraki nesillere aktarıldığı ve her neslin ilerleme ve gelişmenin gölgesinde ona kattığı şey ancak ve ancak eğitimin gölgesinde ve sayesinde olduğu görülmektedir. Günümüz dünyasında herhangi bir ülke iyi ve kaliteli bir eğitim sistemine sahipse bilimsel olarak yüksek bir konuma gelebilir. Bu bağlamda yeni bir eğitim sistemi ile ilgili gösterilen önemli çabalar Emir Şir Ali Han tarafından gösterilmiştir. Kâbil ilk askeri ve mülki okul olarak kısmî şekilde eğitime başlanan şehir olarak göze çarpmaktadır. Ancak toplumsal olaylar ve güvenlik risklerinin artması ile eğitim alanında uygulamaya konulan ilk adımlar rafa kaldırılmak zorunda kalmıştır (Ziauddin, 2019, s. 27-29).

Afganistan'daki eğitim sürecinin de bu ülkenin tarihi gibi iniş çıkışlarla dolu olduğunu söylemek mümkündür. Afganistan'daki eğitim sisteminin eksiklikleri, hükümetlerin ekonomik, kültürel, siyasi kalkınma ve sosyal refahın birincil hedeflerinden ve kaçınılmaz ihtiyaçlarından biri olmaktadır (http-3). Afganistan'da eğitimin gelişmesi için atılan ikinci adım Habibullah Han'a aittir. Amanullah Han'ın yaptığı reformlar sayesinde Afganistan'ın eğitim kurumu yavaş yavaş modernleşmeye başlamıştır. Emir Habibullah Han'ın 18 yıllık iktidarında eğitimle ilgili aşağıdaki gelişmeler yaşanmıştır:

- 1- Kâbil'deki Habibiye (lise) okulu 6 şube ile 903 yılında hizmete girmiştir.
- 2- Harbiye okulu 1909 yılından itibaren yaygınlaştırıldı.
- 3- Daru'l Muallimin mektebi 1909 yılında hizmete başladı.
- 4- İlkokullar 1913 yılında eğitime başladı.
- 5- Tıp okulunun açılışı 1918 olarak kayıtlara geçmiştir.

- 6- Maarif Encümeni 1920 yılında hizmete geçti.
- 7- Akademik müfredata dayalı eğitim sistemine geçiş 1927 yılında gerçekleşti.
- 8- Harbiye Okulunda üç dalda eğitim başladı.
- 9- Hindular unutulmayarak Kâbil'de özel okullar açıldı.

Bu dönemde Harbiye Okulu dışında adı geçen tüm eğitim kurumlarında öğrenci sayısı 1614'e ulaşmıştır. Bu öğrencilere eğitim veren öğretmen sayısı 85 olarak tespit edilmiştir (Ziauddin, 2019, s. 27-29).

Afganistan'da 1940'lı yıllarda planlanan eğitim sistemi, yıllar boyunca hiçbir değişiklik yapılmadan devam etmiştir. Afganistan'ın Taliban işgalinin ardından iç savaşlar Afganistan'daki eğitim sistemini olumsuz etkilemiştir. Afganistan, eğitimi 2002 yılının Mart ayında yeni öğretim yılına başlaması ile yepyeni bir döneme girmiştir. Bir asırlık tarihi boyunca ilk defa erkekler ve kızlardan oluşan 4 milyon öğrencinin okula gitmesi Afganistan eğitiminin yeniden canlanmasının bir göstergesi olmuştur. Bu dönemde Afganistan'ın tüm bölgelerinde cinsiyet ayrımcılığı yapmaksızın herkese eşit bir şekilde okul kapıları açılmıştır.

Afganistan Eğitim Bakanlığı 2001 yılında üç kademeli bir strateji düzenlemiştir. Birinci kademesi 2003 yılına kadar olan bu stratejinin hedefleri şu dört konudan oluşmuştur:

1. Eğitim ve öğretimin yeniden yapılanması veya yapılması
2. Eğitim ve öğretimin donanması (gerekli olan araç ve gereçlerin temin edilmesi)
3. Eğitim ve öğretimin kalitesinin yükseltilmesi ve dengeli bir şekilde dağıtılması.

Hamid Karzayi döneminde 2004 anayasası düzenlenmiştir. Bu anayasanın sayesinde eğitim ve öğretim oldukça mesafe kaydetmektedir. 2001 yılında kız öğrenci olmamasına karşın 900.000 olan erkek öğrenci sayısı, 2016 yılında kız öğrenci sayısı 3,7 milyona, erkek öğrenci sayısı ise 5,9 milyona ulaşmıştır. 2001'de Afganistan'a bakıldığında sadece 7 olan devlet üniversitesi sayısı 2016 yılına gelindiğinde 23 devlet üniversitesi, 18 yükseköğretim kurumu ve 124 özel üniversite veya yüksekokula yükselmektedir. 2001'de iç savaştan sonra okul sayısı 3.389 iken 2016'ya bakıldığında bu sayı 13.000 erkek okulu, 2.500 kız okulu sayısına çıkmıştır(Yahya, 2017, s. 68-70).

2.1.6. Afganistan'ın Dış Politikası

Afganistan, 1919 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Buna göre Afganistan'ın çağdaş diplomasisinin üzerinden bir asır geçmiştir. Son yüzyıl boyunca dünyanın en hassas bölgelerinden birinde yer alan Afganistan, zorlu bir iniş çıkışlı süreç yaşamıştır. Afganistan ilk 60 yıl boyunca; barış, yoksulluk ve geri kalmışlık içinde, geri kalanı ise dünyadaki ve bölgedeki büyük ülkelerin “*doğrudan işgal ve vekâlet savaşları*” eşi benzeri görülmemiş insani felaketler, iç çatışmalar içinde geçmiştir. Bu çatışmalar çoğunlukla güç peşinde koşan, aleni ve gizli etnisiteler, bazen kraliyet ailelerinin iç çatışmaları ve farklı ideolojiler, ülke içinden meydan okumalardan ibarettir. Bu çatışmalar Afganistan'ın dış politikasını olumsuz yönde etkilemiştir (Saykal, 2019).

Afganistan'ın dış politikası her zaman askeri ve ekonomik ihtiyaçlar üzerine kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Kâbil'deki yabancı ülke elçiliklerine mektup gönderilerek“ *17 Temmuz tarihinden itibaren rejim değiştirilerek Cumhuriyet rejimine geçilmiştir*” denilmiştir. Ayrıca yeni cumhuriyet rejiminin “*resmiyette*” tanınmaları istenilmiştir. Afganistan Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülke yine SSCB olmuştur. Daha sonra başka ülkeler de sırasıyla bu yeni rejimi tanımışlardır (Turkoğlu, 2017, s. 51).

Tarih yazarları, Amanullah Han'ın Afganistan'ın çağdaş dış politikasının ilk adımlarını İran, Mısır, Sovyetler Birliği ve birçok Avrupa ülkesine seyahat etiği sürede attığını yazmaktadırlar. Ancak çok geçmeden Afganistan'ın iç çatışmaları ve diğer taraftan Durand Hattı üzerinden Pakistan ile sınır anlaşmazlığı başlamıştır. Bu dönemde Amerika ile eski Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş başlamıştır. Bu dönemde Afganistan, dünya krizlerinde gücünü korumak için tarafsızlık politikasını benimsemiştir. 1890 yılında Habibullah Kellekânî'den sonra Nadir Şah, iktidara gelmiştir. Nadir şah, dış politikasının Amanullah Han'ın dış politikası ile aynı olduğunu açıklamıştır. Bazı yazarlar, Zahir Şah'ın kırk yıllık iktidarı boyunca dış politikada tarafsızlığını koruyabildiğini söylemektedir. Ama bölgedeki bazı güçler 1920-1930 yılları arasında Zahir Şah'ın tarafsızlığını koruyamadığını savunmaktadırlar (http-4).

Daha sonra, Zahir Şah'ın amcaoğlu Muhammed Davud, 1973'de Zahir Şah'ı darbe ile indirerek Afganistan'ın dış politikasına bazı değişiklikler getirmiştir. 27 Nisan 1978'de Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Afganistan'da Demokratik Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu dönemde, on yıldan fazla bir süre Afganistan'ın dış politikası Sovyetler Birliği'ne bağlı kalmıştır. Bu dönemlerde Afganistan'ın sadece bazı Orta Asya, ülkeleri ile siyasi ilişkisi olmuştur. Onlardan en önemlisi Türkiye Cumhuriyetidir. 2001 yılında Taliban rejiminin devrilmesiyle Afganistan ve uluslararası ilişkilerde yeni bir sayfa açılmıştır.

Ancak Afganistan'ın dış politikası 2002 ve 2005 yılları arasında çok iyi bir gelişme kaydetmiştir. Söz konusu yıllar arasında Afganistan neredeyse tüm ülkeler ile daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde dostluk ve işbirliği içine girmiştir. Bu bağlamda Taliban rejiminin yıkılmasından sonra Afganistan'ın yanında olan ülkelerin tek hedefi Afganistan'ı terörün pençesinden kurtarmak, barış, güvenlik ve refahı sağlamak olmuştur. Böyle bir ortamın oluşmasında kuşkusuz Amerika'da yaşanan acı verici 11 Eylül olayının da büyük payı vardır. Bu dönemde ABD ile çeşitli alanlarda farklı işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Hamid Karzai iktidarının son dönemlerinde ABD ile Afganistan ilişkileri sekteye uğramıştır. Eşref Gani'nin iktidara gelmesi ile birlikte, Kâbil ve Washington arasındaki ilişkiler bir kez daha düzelenek ikili bir güvenlik anlaşması imzalanmıştır. Ancak barış anlaşmasının imzalanması ve Taliban ile kurulan iletişim ve binlerce Taliban savaşçısının ceza evlerinden salıverilmesi bir kez daha ABD ile Afganistan, arasındaki ilişkiyi negatif yöne sürüklemiştir. Bazı uzmanlara göre, geçici bir hükümet kurma ihtimali Kâbil ve Washington arasındaki ilişkileri soğutmuştur ([http-5](http://5)).

Sonuç olarak siyasi açıdan Afganistan, Orta Asya, Güney Asya, Uzak Doğu Asya ve Orta Doğu'nun kesiştiği noktada yer almaktadır. Güvenlik açısından Afganistan, Orta Asya, Güney Asya ve Basra Körfezi'nin güvenlik yapıları arasında yer almaktadır. Ama bunların hiçbirinde aktif olarak yer almamakta ve hiçbiri tek başına Afganistan'ın güvenliğini sağlayamamaktadır.

2.1.7. Afganistan'ın Dış Politikasının İlkeleri

Afganistan Dışişleri Bakanlığı, ulusal ve uluslararası politikası çerçevesinde 30 sene sonra ilk kez ülkenin dış ilişkilerinin ana hatlarını açıklamıştır. Bu ülke, Demokratik Halk Partisi'nin iktidara gelmesinden önce 1938 yılına kadar dış ilişkilerde belirli bir politika izlemiştir. Ancak bu partinin iktidara gelmesi, iç savaşların başlaması ve Taliban grubunun yönetimi ele geçirmesiyle ve bu süreç içinde Afganistan, dış politikası genel ilkelerinden uzak kalmıştır.

Afganistan Dışişleri bakanı; Rengin Dadfar Spanta Afganistan'ın dış politikasının ilkelerini 11 ilkedен ibaret olduğunu söylemektedir. Birinci ilkede Afganistan'ın dış politikasının müdahale etmeme ve dünya barışına inanmaya dayandığı, barışın, savaşın ve silahlı çatışmaların olmaması gerektiğini söylemektedir. İkinci ilke, barış çabalarının önleyici diplomasi ilkesine ve silahlı çatışmalara yol açmadan önce çatışmaların, sosyal, siyasi ve ekonomik faktörlerinin yok edilmesine karşı mücadele etmesidir.

Üçüncü ilke, Afganistan'ın dış ilişkilerinin çok taraflılık ilkelerini takip ettiği ve bu politikanın kapsamlı uluslararası ve çok taraflı işbirliğine dayalı küresel bir güvenlik sisteminin konsolidasyonunu desteklediğidir. Dördüncü ilkeye göre, bu ülke, ciddi ve olası tehditlere karşı ortak mücadeleye dayalı olarak, bölgesel ve küresel tehditlerin önlenmesi yoluyla dış ilişkilerinde toplu güvenlik ilkesine inanmaktadır. Beşinci ilkede Afganistan'ın barışçıl bir yaklaşımla dünyada kitle imha silahlarının yayılmasına özellikle bölgede karşı çıktığı ve kitle imha silahlarından arınmış bir bölge istediği vurgulanmıştır. Altıncı ilke, Afganistan, dış politikasının önemli ilkelerinden biri dış ilişkileri bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesine dayanmaktadır. Afganistan, dış politikasının yedinci ilkesinde, uluslararası ikili ve çok taraflı ilişkilerde gerilimin azaltılması ve gerilimin önlenmesi yönüne vurgu yapılırken, Afganistan'ın küresel ve bölgesel güçler arasındaki çatışma ve gerilimden uzak tutulması için çaba gösterilmesi gerektiğidir. Sekizinci ilkesi, İslam ülkeleri ile ilişkilerin yakınlığı ve güçlenmesidir. Dokuzuncu ilkesi, Amerika ve dünya demokrasilerine karşı dış politikası ilişkilerini ele almaktadır. Bu ilişkiler sadece teröre karşı ortak mücadele ve vermekle bitmediğini vurgulamaktadır. Dış politika, ilişkilerin onuncu ilkesi Afganistan'ın dış politikası, komşuları ile ilişkilerini

belirtmektedir. On birinci ilke ise Afganistan, dış ilişkilerinde büyük bölgesel güçlerle dostluk ve iş birliği ilkesine özel önem vermektedir (Nastuh, 2007).

Cumhurbaşkanı Eşref Gani, Afganistan'ın dış politika çevrelerini komşu ülkeler, İslam ülkeleri, Batı ülkeleri, Asya ülkeleri ve uluslararası kuruluşlar olmak üzere beş dala ayırmaktadır. Eşref Gani hükümetinin dış politikası, bu ülkenin iç politikasından kaynaklanmaktadır. Afganistan'ın iç politikasının en önemli ilkesi ekonomik ve kalkınmanın yanı sıra istikrar ve güvenliğin sağlanması olduğunu vurgulamıştır. Bu hedeflere ulaşmak için, bu ülkenin komşularıyla ilişkilerini güçlendirmeye dikkat etmesini söylemektedir. Ekonomik ve kalkınma için Çin, İran, Özbekistan ve Türkiye ile iş birliği Afganistan için büyük ölçüde önem taşımaktadır. Dolayısıyla genel olarak Afganistan'ın dış politikasının birinci önceliği Rusya ve Hindistan gibi yakın ve uzak komşularıyla dostane ilişkileri güçlendirmektir. Aynı zamanda, Eşref Gani, Amerika ve NATO'nun etkisini kullanmadan bölgesel barış ve güvenliği sağlamanın mümkün olmadığını düşünmektedir. Bu nedenle Afganistan devleti Amerika ve Avrupa ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmaktadır (Pak Ayin, 2017).

2.1.8. Afganistan'ın İdari ve Siyasi Yapısı

Emir Şir Ali Han, Afganistan'ın modern değişimlere ayak uydurmaya başladığı dönemlerde yönetimde olmuştur. Eğitimde, askeri alanda, siyasi ve reform adımlarında önemli destekleri onu modernleşme döneminin en önemli siyasi kişisi haline getirmiştir. Her ne kadar modernleşme adımları küçük olsa da yeni bir başlangıç olduğundan tarihi öneme sahiptir. Modernleşme ve yenilik çabalarından sonra İngiliz-Afgan savaşının ikincisi başlayınca yapılan çabalar bir anda boşa çıkmaya başlamıştır. Sonrasında Abdurrahman Han siyasi otorite olarak ülkeyi yönetmeye başlamasına karşın yenilik ve değişime karşı olan direnç baskın gelerek Afganistan yeniden eski ve karanlık zamanlarına dönüş yaşamak zorunda kalmıştır (Ziauddin, 2019, s. 33). Abdurrahman Han döneminden sonra Afganistan'ın idari yapısı Kraliyet sistemi ile idare edilmiştir. Bu dönemde Afganistan'ın idari ve siyasi yapısı 2004 yılında düzenlenen anayasaya göre değişmiştir. Yeni anayasaya göre "*Afganistan İslam Cumhuriyeti üniter bir yapıya sahiptir*". Afganistan'ın anayasası geçici olarak bir araya gelen "*Loya Jirga*" tarafından hazırlanmış ve "*8 Ocak 2004*

tarihinde onaylanmış ve 16 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir". Ülkenin anayasası başkanlık sistemini önermektedir. Bu bağlamda halkoyuyla seçilen Cumhurbaşkanı, hükümeti kurmak ve bu hükümete başkanlık etme hakkına sahiptir (Kiren, 2012, s. 40-41).

Afganistan'ın mevcut siyasi ve idari sistemi yerel savaş ağalarının, bazı dini grupların temsilcilerinden ve Afganistan'ın geçmiş bürokratlarından oluşmaktadır. Bu unsurlar kilit konumlarda bulunmaktadır. Bunlar neredeyse ülkenin her alanında söz sahibidirler. Afganistan'ın yönetim sistemi İslam Cumhuriyetidir. Yeni anayasaya göre Afganistan'ın resmi dini İslam'dır. Ülkenin kanunları İslam dininin inanç ve hükümlerine tabi tutulmaktadır. Afganistan anayasasına göre, Afganistan'daki ulusal egemenlik, onu doğrudan veya temsilcileri aracılığıyla uygulayan ulusa aittir. Afganistan ulusu, Afganistan vatandaşlığına sahip tüm insanlardan oluşmaktadır. Yeni anayasaya göre Afganistan siyasi ve idari sistemi, her biri yasal görevlerinde bağımsız olan yürütme, yasama ve yargı organlarından oluşmaktadır. Bu organların ise cumhurbaşkanının gözetimi altında kullanılacağı ifade edilmektedir (Daniş, 2003). 2004 yasasına göre Afganistan'ın siyasi üstyapısı şu şekildedir:

2.1.8.1. Cumhurbaşkanı (Devletin Başı)

Cumhurbaşkanlığı makamı diğer demokrasilerde olduğu gibi Afganistan'daki en üst düzeydir. Yetkilerini ise anayasa çerçevesinde yasama, yürütme ve yargı alanlarında kullanmaktadır. Cumhurbaşkanı aday, adaylığı ile beraber aynı anda her iki cumhurbaşkanı yardımcısının isimlerini de millete tanıtmak zorundadır. Başkan, açık, gizli ve doğrudan oylama yoluyla oyların yüzde 50'sinden fazlasının alarak seçilecektir.

Cumhurbaşkanı aşağıdaki yetkilere sahiptir (Turkoğlu, 2017, s. 38-41).

- Kanunlar çerçevesinde yüksek rütbeli polislerin, askerlerin, hâkimlerin ve istihbarat şeflerinin atama, görevden alınma, istifa kabulü ve emeklilik işlemleri,
- Afganistan'ı yurt dışında temsil yetkisine sahip diplomatik misyon şeflerinin atanması, ülkedeki yabancı temsilcilerin kabulü,
- Kanun ve yargı kararları onayı,
- Kanunlara uygun olan uluslararası antlaşmalara ve sözleşmelere güven belgesi verilmesi,

- Kanunlara uygun genel af ve ceza indirim,
- Kanunlara uygun devlet nişanı, madalya ve şeref unvanlarının verilmesi,
- Kanunlara uygun şekilde kalkınma ve gelişme için özel komisyonların kurulması,

- Anayasaya uygun şekilde yetkilerin kullanılması.

Ulusal Konsey, iki Meclis Ulus-1 Jirga (Temsilciler Meclisi) ve Mişran-1 Jirga'dan (Senato) oluşur. Ulus-1 Jirga'nın 249 üyesi vardır ve Mişran-1 Jirga (Senato) 102 üyeden oluşmaktadır. Ulus-1 Jirga'nın üyeleri halk tarafından özgür, açık, gizli ve doğrudan seçimlerle seçilmektedir.

Mişran-1 Jirga üyeleri aşağıdaki sırayla seçilir ve atanır (Daniş, 1388):

- Her ilin meclis üyelerinden ilgili meclis tarafından dört yıl için seçilen bir kişi,
- Her ilin ilçe meclisi üyelerinden ilgili meclis tarafından üç yıl için seçilen bir kişi,
- Geriye kalan üçte biri, özürlü temsilcileri de dâhil olmak üzere uzman ve deneyimli kişilerden ve göçebe temsilcilerinden oluşan beş yıllık bir süre için cumhurbaşkanı tarafından atanır. Bu kişilerin yüzde ellisini kadınlar arasından cumhurbaşkanı belirler.

1. Loya Jirga: Bu organ Afganistan halkının en yüksek otoritesidir. Loya Jirga şunlardan oluşmaktadır:

- Ulusal konsey üyeleri,
- İl ve ilçe meclislerinin başkanları, bakanlar, başkanlar, Yargıtay ve Yargıtay üyeleri oy hakkı olmaksızın katılabilir.

Loya Jirga aşağıdaki şekilde yapılacaktır:

- Bağımsızlık, ulusal egemenlik, toprak bütünlüğü ve ülkenin yüksek çıkarları ile ilgili konularda kararlar almak,
- Anayasa hükümlerinin değiştirilmesi,
- Cumhurbaşkanı'nın anayasanın 69. maddesinde yer alan cümleye göre yargılanması (başkanın insanlığa karşı suç, vatana ihanet veya suç işlemekle itham edilmesi)

2.1.8.2. Yürütme Organı

Hükümet (yürütme organı) Cumhurbaşkanının başkanlığında görevlerini yerine getiren Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlardan oluşmaktadır. Afganistan devlet başkanının birinci ve ikinci yardımcısı vardır. Cumhurbaşkanı ve yardımcıları doğrudan halk tarafından seçilirken, bakanlar Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Bakanlar, Ulus-ı Jirga'dan güvenoyu almak zorundadır. Her bakan ayrı değerlendirilip güvenoyuna tabi tutulmaktadır (Turkoğlu, 2017, s. 39). Hükümet aşağıdaki görevlere sahiptir (Turkoğlu, 2017, s. 39):

- Anayasa hükümlerini, diğer kanunları ve mahkemelerin nihai kararlarını uygulamak,
- Bağımsızlığı korumak,
- Uluslararası forumlarda Afganistan'ın çıkar ve toprak bütünlüğünü savunmak,
- Kamu düzeni ve güvenliğini sağlamak, yolsuzluklarla mücadele etmek,
- Bütçenin ve mali durumun düzenlenmesi, kamu mallarının korunması,
- Kalkınma, sosyo-kültürel ile iktisadi ve teknolojik programların planlanması ve uygulanması,
- Mali yılsonunda yapılanlar ve yeni mali yılın ana programları hakkında Ulusal Konseye bir rapor sunmak,
- Anayasa ve diğer kanunlara göre devlet görevi sayılan diğer görevleri yapmak.

2.1.8.3. Yargı Organı

Ülkenin Anayasası'nın 116. maddesine göre yargı, Afganistan İslam Cumhuriyeti hükümetinin bağımsız bir direğidir. Afganistan'da Anayasa Mahkemesi vardır. Afganistan'ın en yüksek mahkemesi Sitr Mahkemedir. Sitr Mahkeme, Ulus-ı Jirga'nın onayı ile cumhurbaşkanının yetkilendirdiği 9 üyeden oluşur. 4 yıl için 3 üye, 7 yıl için 3 üye ve 10 yıl için de 3 üye görevlendirilir. Daha sonraki görevlendirmeler ise 10 yıllık süreler boyunca gerçekleştirilir. Görevlendirilen

üyelerin süresi bitikten sonra tekrar atanmaları yasaklanmaktadır (Afganistan Anayasası, 2003).

2.1.8.4. Yasama Organı

Yasama organları Afganistan tarihinde belli dönemlerde varlığını korusa da etkili bir konuma gelmemişlerdir. Meclis sembolik olarak bulunmakta, aldığı kararların devlet başkanlarının aleyhine olmadığı da görülmektedir. Afganistan'da yasama organının varlığı 2004 Anayasasının, Loya Jirga tarafından kabul edilmesiyle mümkün olmuştur. 2004 Anayasasına göre en büyük yasama organı (Milli Meclis) Şura-i Milli'dir. Bu organın yetkileri:

- Yasaların çıkarılması, onaylanması, düzenlemesi ya da iptal edilmesi,
- Sosyal ve kültürel alanlara ek olarak ekonomi ve teknoloji alanında kararların alınması,
- Bütçe ve para politikaları ile ilgili kararların alınması,
- İdari birim kurulması, düzenlenmesi veya iptal edilmesi,
- Uluslararası anlaşmaların onaylanması veya feshedilmesi.

Anayasaya göre, Anayasa sadece Loya Jirga tarafından değiştirilebilmektedir.

Afganistan İslam Cumhuriyeti üniter bir yapıya sahiptir. Valiler ve kaymakamlar merkezi hükümet tarafından atanmaktadır. Yerleşim birimlerinde düzenli belediye örgütleri olmamakla birlikte, bazı büyük illerde mevcut bulunan belediye başkanları da merkezi hükümet tarafından atanmaktadırlar. Bazı bakanlıkların illerde temsilcilikleri bulunmaktadır. Başkanın önemli anayasal yetkileri olmasına rağmen iki meclisli parlamentonun başkanı denetleme ve engellemeye yönelik hakları bulunmaktadır(Turkoğlu, 2017, s. 40-41).

2.1.9. Afganistan'ın Etnik Yapısı

Afganistan'ın nüfus sayımı 1979 yılında yapıldığında 15,5 milyon olarak açıklanmıştır. Ancak bu sayım, savaş zamanında gerçekleştiği için eksikleri olduğu görülmektedir. Çünkü o dönemde Afganlar sığınmacı olarak dünyanın her yerinde gitmiş sadece Pakistan ve İran'da 1,5-2 milyon sığınmacı bulunmaktaydı. Mücahit

grupların kontrolündeki bölgeler sayılmamıştır. Bütün bunlar düşünüldüğünde, Afganistan'ın nüfusu 1979 yılında yaklaşık 18 milyon olduğu tahmin edilmiştir. Yine Afganistan'ın nüfusunun 2019 yılı verilerine göre 34.606.937 olduğu tahmin edilmektedir (Azaad, 2019, s 8).

Bu bağlamda Afganistan'da yaşayan etnik grupların sayısı ve yapısal farklılıklarına ait çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Aslına bakıldığında nüfusla ilgili net ve güvenilir verilere ulaşılamaması, etnik yapı ve toplumsal alanda yapılan çalışmaların net sonuçlara ulaşmasını engellemektedir. Afganistan'la ilgili çalışmalar incelendiğinde genel olarak 18 farklı etnik gruptan söz edildiği görülmektedir.

Türkler, Peştunlar, Hazarlar, Tacikler, Hindular, Hazaralar, Aymaklar, Brahuiler, Beluçlar, Sihler, Nuristaniler, Rajasthaniler, Araplar, Pamiriler, Yatlar, Pencabiler, Darvaziler, Peşeyiler. Ancak etnik grupların sayıca üstünlüğü pek olmadığından siyasi anlamda tek başlarına iktidar olma şansları da az bulunmaktadır. Peştunlar, Türkler, Tacikler ve Hazarlar sayıca diğer gruplara üstünlük sağlayan ilk 4 grup olarak öne çıkmaktadır (Çınarlı, 2012, s. 74-75).

2.1.9.1. Peştunlar

Afganistan'da devleti kuran ve yönetimi ellerinde tutan grup Peştunlar'dır. Afgan kralları, cumhurbaşkanları, Peştunlar arasından çıkmıştır. Hükümette, bürokraside ve ordunun üst kademelerini neredeyse tamamını Peştunlar oluşturmaktadır. Savaştan önce Afganistan'ın çoğunluğunu Peştunlar'ın oluşturduğu öne sürülmüştür. Fakat savaştan sonra da ülkeyi en çok terk eden Peştunlar olmuştur. Bununla birlikte genel nüfus içindeki oranlarının yarıdan daha az bir seviyeye geldiği öne sürülmektedir (Çınarlı, 2012, s. 74-75).

Bir araştırmaya göre Peştunlar Afganistan'ın en büyük etnik grubunu oluşturmaktadırlar. Ancak sayıları her zaman tartışma konusu olmuştur. Peştunlar 1747 yılından beri ülkede iktidar sahibi ve biraz da bu hâkimiyetin devamını sağlamak için kendi nüfuslarını olduğundan fazla gösterebilmektedirler. Bazı yayınlar Peştun nüfusunu hatalı biçimde %60 oranına kadar göstermiştir. Bu yanlış yaklaşımlar Afganistan'ı Peştunların ülkesi gibi görülmesine sebebiyet vermiştir. Sayısal olarak, Peştunların 12 milyonun üzerinde bir nüfusa sahip oldukları

düşünülmektedir. Fakat bu sayılar hiçbir zaman netleşmemiştir. Çünkü Pakistan’da milyonlarca Peştun yaşamakta ve bunlar zaman zaman Afganistan sınırını geçip geri dönmektedirler (Azaadt, 2019, s. 9).

İlaveten bir kaynağa daha bakıldığında Peştunların nüfus sayısı farklı çıkıyor. Amerikan kaynakları Peştunların nüfusa oranını %40 dolaylarında ifade ederken diğer kaynaklar bu oranın %50 dolaylarında olduğunu belirtmektedirler. Hatta %60 olarak tahmin eden kaynakların varlığı da söz konusudur. Bunların tamamına yakını Hanefi mezhebine mensuptur. Ancak Veziristan bu bağlamda farklılık göstermektedir. Turi ve Muhammed Hıl gibi büyük kabilelerin Şii oldukları göze çarpmaktadır. Kuzey topraklarda yer alan Sind Nehri, Şiiilerin çoğunlukla yaşadığı bölge olarak bilinmektedir (Ataie, 2015, s. 13-14).

Peştunlar, ülkenin güney ve güneydoğu taraflarında yaşamakta ve diğer bölgelerde de azınlık olarak bulunmaktalar. Pakistan’da 14 milyon kadar Peştun yaşamaktadır. Pek çok alt kabileye bölünmüş durumdadırlar. *“Peştunlar’da iki büyük kabile konfederasyonu vardır. Peştun kâbillerinin tamamına yakını bunlardan birinin alt koludur. En büyükleri Abdali Konfederasyonu ve diğer büyük konfederasyon Gılzailerdir. Peştunların Afganistan tarihinde önemli yeri ve rolü vardır (Çınarlı, 2012, s. 75).*

2.1.9.2. Tacikler

Bazı uzmanlara göre Arap, kökenli oldukları bazı uzmanlara göre Aria ırkından oldukları iddia edilen Tacikler, kendi etnik kökenlerinin Farslara dayandığını ileri sürmektedirler. Tacikler, Afganistan’ın kalabalık etnik gruplarından biridir. Ülkenin kuzey, kuzeydoğu ve batı bölgelerinde yaşamaktalar. Tacikler Dağ Tacikleri ve Farsivanlar Tacikleri olarak iki kola ayrılmaktalar. Dağ Tacikleri, Afganistan’ın Tacikistan ve Pakistan sınırının kesiştiği yerlerde Bedahşan ve Vahan koridoru bölgesinde yaşamaktadırlar. Farsivan Tacikler, ise şehirlerde ve köylerde yaşamaktadırlar. Taciklerin yaşadığı bölge genelde Kâbil, Bağlan, Tahar, Samangan, Çarikar, Pencşir, Duşi, Gur, Herat, Farah ve Kunduz’dur. Ayrıca ülkenin diğer bölgelerine de dağılmış durumdadır. Tacikler Farsçanın Afganistan’a mahsus Dari lehçesini konuşmaktalar(Çınarlı, 2012, s. 3).

Taciklerin de sayısı Peştunlar gibi tartışmalı konudur. Bazı yazarlar Afganistan'ın %20'sinin Taciklerden oluştuğunu savunurken bazı yazılarda %25, bazıları ise daha az olduklarını göstermektedir. Tacikler ülke nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan gerek ekonomide gerek siyasette Afganistan'da büyük bir role sahiptirler. Afganistan'da Darice bütün etnik gruplar arasında konuşulan yaygın ve ortak bir dil ve bu dili nerdeyse herkes bilip anlamaktadır. Bu durum da Afganistan'daki Taciklere büyük bir üstünlük sağlamaktadır. Tacikler, Afganistan tarihinde sadece iki kez iktidarı ele geçirmeyi başarmışlardır. 1929 yılındaki ilk iktidar dönemlerinde Behçe-i Sakav, Kâbil'i ele geçirmiş ancak kısa süre sonra Peştunlar tarafından iktidarına son verilmiştir. 1992 yılındaki ikinci iktidar döneminde ise Burhaneddin Rabbani'nin Cumhurbaşkanı olarak Afganistan yönetiminin başına geçmesidir(Ataie, 2015, s. 15-16).

2.1.9.3. Türkler

Türkler Afganistan'da önde gelen kalabalık etnik gruplardan biridir. Türkiye'deki kaynaklara göre; Türkler Afganistan'daki en kalabalık ikinci etnik grup olarak ifade dilmektedir. Diğer kaynaklar %15 oranında bir nüfusun Türklerden oluştuğunu bildirmektedir. Aslına bakıldığında Türklerin eski yerleşim alanlarında yaşadıkları ve burada uzun süredir var oldukları bilinmektedir. Az bir kısım ise Orta Asya'daki Rus işgalinden kaçarak Afganistan'a yerleşmişlerdir. Ülkedeki ilk Türk varlığının MS. 50 yıllarından Büyük İskitler dönemlerine dayandığı söylenmektedir. Afganistan uzun asırlar boyunca Türk devletlerinin iktidarı altında kalmıştır. Türkler Afganistan'ın kuzey bölgesinde yaşamışlardır(Tolkun, 2015). Afganistan Türkleri; Özbek, Türkmen, Kızılbaş, Kazak, Kırgız, Karakalpaklardan oluşmaktadır. Afganistan'da yaşayan birçok Türk boyu asimile olmuşlardır. Avşarlar, Halaçlar, Aymaklar asimile olan topluluklardandır(Çınarlı, 2012, s. 76-77).

Özbekler, Afganistan tarihine bakıldığında asırlardır bu ülkenin kuzey topraklarına yerleşik bir etnik grubu olarak yaşamaktadır. Daha sonraki dönemlerde Sovyetlerin baskılarının arttığı 1920 yılından sonra örflerini ve dinlerini korumak isteyen çok sayıda Özbek Afganistan'ın kuzeyindeki topraklara sığınmıştır (Çınarlı, 2012). Özbekler genellikle Özbekistan sınırına yakın olan Afganistan'ın kuzeyinde

yer alan Kunduz, Faryab, Şibirgan, Sar-ı Pol, Tahar, Samangan, Badahşan ve Mezar-i Şerif gibi kentlerde yaşıyorlar. Özbekler genellikle kendi dili olan Özbekçe konuşmaktalar. Türkmenler genellikle el sanatı özellikle halı ve ticaretle uğraşmaktadırlar. Afganistan Türkleri Ali Şîr Nevâî'nin yanında Güney Türkistan'da şiir alanındaki en büyük şairlerden sayılan Hüseyin Baykara gibi şahsiyetlerin ve siyasetçilerin yetiştiği bir bölge olmuştur. Afganistan'ın iktidarı Türklerin elindeyken hiçbir etnik gurubu asimile etmemişlerdir. Ancak Türklerin hâkimiyeti bittikten sonra Türkler aynı hoşgörüyü görememişlerdir. Uzun asırlar Afganistan'da yaşayan Türkler köşeye sıkıştırılmış her alanda asimile edilmişlerdir. Asırlar sonra Afganistan Türkleri Taliban rejimi yıkıldıktan sonra Afganistan'da az da olsa söz sahibi olmuş, Hamid Karzai ve Eşref Gani dönemlerinde iktidara Mareşal Abdürreşid Dostum ile aktif bir şekilde yer almışlardır. Özbek ve Türkmen Afganistan'ın siyasi alanında kendilerine en yakın bulduğu etnik yapı ise Hazaralar olmuştur (Tolkun, 2015).

Afganistan geçmişten beri birçok Türk kavmine ev sahipliği yapmıştır. Afganistan Türkmenlerinin dilleri ve kültürleri tarih boyunca asimilasyon politikaları sonucu unutturulmaya, yok edilmeye çalışılmıştır. Afganistan Türkleriyle ilgili geçmişten beri birçok çalışma yapılmış, onların hangi boylara mensup olduğu veya nerelerde yaşadıklarıyla ilgili sağlıklı bilgiler verilmediği görülmektedir. Bunlar o asimilasyon politikaların sonuçlarıdır.

2.1.9.4. Hazaralar

Hazaralar Afganistan, nüfusunun önemli etniklerinden biridir. Hazaralar'ın Türkler ve Moğollardan türeyen etnik unsur olduğu söylenmektedir. Çoğunluk Şii mezheptir. Hazaralara en yakın etnik grup ise Taciklerdir. Ancak dilleri Türk ve Moğol karışımından oluşan Darica dilinin farklı bir türü olan Hazaragi olarak belirtilmiştir (Ataie, 2015, s. 16). Hazaralar genellikle Hazaracat adı verilen Afganistan'ın merkezinde bulunan Bamyân, Daykundi, Gazne, Gur, Samangan gibi illerde yaşarken bir kısmı ise Kâbil, Mezar-i Şerif ve Herat gibi büyük şehirlerde yaşıyorlar. Hazaralar'ın yaşadığı Bölgelerin çoğu tarıma elverişli olmadığı için ticaret ve eğitim gibi başka alanlara yönelmişlerdir.

Nüfus olarak Afganistan'ın %9'unu oluşturan Hazaralar yapılan son anketlere göre üniversite öğrencilerinin yüksek oranını oluşturmaktadırlar. Hazara toplumunda erkeklerin yanı sıra kadınlara da eğitim ve siyasi katılım hakkı verilmektedir. Hazaralar'ın nereden geldikleri konusu tartışmalı bir konudur. Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar Hazaraların Moğollardan önce de Afganistan topraklarında bulunduğunu ve buranın yerlileri olduğunu söylese de bazı kaynaklar Cengiz Han zamanında Hazaraların bu topraklara geldiklerini belirtmektedir. Aslında MÖ. 2000 yıllarında yapıldığı söylenen Buda heykeli ve heykelin bulunduğu Bamyana şehri referans alındığında Hazara simasına benzerliği dikkat çekmektedir. Bunun yanında konuşulan dile bakıldığında Hazaraların konuştuğu Hazaregi lehçesi, Moğolca ve Türkçe kelimelerin zenginliği ile dikkat çekmektedir (2022, s. 17-18).

2.1.10. Afganistan'da Siyasi Partiler

Çeşitli kaynaklara göre aynı bölgedeki Güneydoğu Asya ve Ortadoğu bölgelerinin siyasi ve kültürel düşünceleri, Afganistan siyasi fikirlerine de yön vermiştir. Bunun yanında 19. Yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'da ortaya çıkan yenilikçi akımlar ve siyasi düşüncelerin Afganistan'da da etkili olduğu söylenebilir. Afganistan'daki yenileşme süreci bu siyasi düşüncelerle yakından ilişkilidir. İngilizlerin yönetimde söz sahibi oldukları dönemdeki özgürlük akımı, halkın bu düşüncelere çabuk uyum sağlamasında etkili olmuştur. Bununla birlikte siyasi fikirlerin yayılmasında ülkeye sığınan Hindistan Müslümanları ve saraylarda rehin tutulan aristokrat aile çocukları en önemli unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Ancak Seyid Cemaleddin Afgani, hem Afganistan, hem de uzak bölgeleri etkileyen ve yenilikçi akımın başlamasında etkin rol oynayan önemli siyasi düşünce insanlarının başında gelmektedir (Saaie, 2009, s. 33-34).

Ancak modern, gelişmiş ve demokratik ülkelerde partinin bazı küresel standartları varsa, bu partiler sadece ülke ve milletin çıkarlarını düşünüyorsa Afganistan'daki siyasi partiler tam tersi kişisel çıkarları arayan ve siyasi güç kazanan insanların bir araya gelmesinden ibarettir. Afganistan'da mevcut partiler bir de siyasi parti örneği olan siyasi akımlar da vardır. Afganistan'da ülkenin ünlü yazarı, Basir Ahmad Daulatabadi'nin "*Afganistan'ın Siyasi Partileri ve Akımları*" kitabında

bahsettiği gibi Afganistan'da dernek, ittifak, grup, hareket, cephe, cemaat ve parti gibi başlıklar altında 169 akım bulunmaktadır(Tevhidi, 2009).

Afganistan'daki siyasi partilerin tarihsel arka planı üzerinde yapılan incelemeye bakıldığında zaman Afganistan'daki siyasi akımlar ile demokrasi temelinde kurulmuş modern ülkelerin partileri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Diğer ülkelerde, partiler hangi temelde kururlarsa kurulsunlar, her zaman bir siyasi parti olarak gerçek konumlarını korumaya çalışır ve halkın ve üyelerinin çıkarlarını ön plana tutarlar. Ancak Afganistan'da partiler genel başkan ve parti içindeki güçlü adayların amaç ve isteklerini yerine getirmek için yasal olarak çalışmaktalar. İnsanlar bir araç olarak kullanılır ve sadece partinin başındaki kişilerin çıkarlarının gerçekleşmesi parti için önemlidir.

Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin yapısına bakıldığında çok fazla partinin varlığına karşın iktidar şansı bulabilecek tek bir partinin bulunmaması dikkat çekicidir. Bu nedenle koalisyon hükümetleri ile yönetilmeye devam etmiştir. Bu durumda 2009 yılında partiler ile ilgili yapılan düzenleme ile bir partinin kurulması için 700 olan alt sınır üye sayısı 10.000 olarak değiştirilmiştir (http-6). Afganistan'da resmi olarak 105 parti bulunmaktadır. Bu partilerin amaç ve içerikleri her ne kadar farklı olsa da iki dala ayrılmaktalar. Birincisi; sağ partiler ikincisi ise sol partilerdir (Yusofi, 2013, s. 75).

2.1.10.1. Sağ Partiler

Afganistan'daki sağ partiler 1800'li yıllarda kurulmaya başlamıştır. Sağ parti düşünceleri 1900'lara Seyit Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh gibi şahsiyetler tarafından daha da olgunlaşmış direnişlere başlamıştır.

Afganistan tarihinde ilk örgütlü direnişler 1915 yılından itibaren İngilizlere karşı ortaya çıkmaya başlamıştır. Hizbullah adı altında Peştun kabilelerinden Fazıl Vahid ve Mevlevi Abdul Aziz Atmanzay dini liderliklerini kullanarak kurdukları örgüt ile sağ düşünceleri hayata geçirmeye çalışmışlardır. İslami siyasi hareketler ülkede Şii ve Sünni olarak iki farklı koldan ilerlemiştir. Bunun yanında etnik yapı ve çıkarlar, sağ partilerin siyasi düşünce ve akımlarının toplumsal alanlara göre farklılaşmasını sağlayarak toplumun tamamıyla bütünleşmesini engellemiştir. Ayrıca

Sovyetlerin işgali ile komünist rejimin müdahalesi sonucu, sağ parti düşüncelerinin zamanla yok olmasına sebep olmuştur (Saaie, 2009, s. 44-47).

2.1.10.2. Sol Partiler

Afganistan tarihinde sol partiler ilk defa 1960'de Muhammed Davut'un başbakanlığı döneminde kurulmuştur. Ama Muhammed Davut'tan önceki başbakan Şah Mahmut Han döneminde 1953 tarihinde sol partilerin temelleri atılmaya başlanmıştır. Daha önceki dönemlerde sol partilerin siyaset yapmasına izin verilmemiştir. Bu bağlamda Muhammed Davut Han döneminde; Gulam Muhammed Gubar tarafından Vatan Partisi, Abdurrahman Mahmudi tarafından Halk Partisi Abdür-rauf Binava, Gül Paça Ülfet, Nur Muhammed Tarakki tarafından Viş Zalmayan (Uynık Gençler) Partisi kurulmuştur (Zeki, 2015, s. 19).

2.1.11. Afganistan'da İç Savaş

Afganistan'da iç savaşın yaşandığı 1986 yılında Sovyetler Birliği devlet başkanı Mihail Gorbaçov Afganistan'ın işgal edilmesini "*kanayan yara*" şeklinde nitelendirmiştir. Bu sözden sonra Sovyetlerin ülkeden çıkışı, 14 Nisan 1988 Cenevre Antlaşması ile resmen başlamış ve 14 Şubat 1989'da sona ermiştir. Fakat Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı terk etmelerine rağmen Afganistan'da savaş bitmemiştir. Bu işgal bitikten sonra Afganistan'da iç savaş başlamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri imzalanan Cenevre Antlaşması'nın sadece Sovyet güçlerinin ülkeden çıkması için bir çözüm getirmesine karşın iç meselelere herhangi bir çözüm sunmamasıdır. Bu antlaşma mücahitler tarafından tanınmamış ve Sovyetlerin destekleri ile iktidara gelen Dr. Necibullah hükümeti'ni düşürene dek mücadelelerini sürdüreceklerini ilan etmişlerdir. Rus işgal güçleri Afganistan'dan çekildikten sonra komünist iktidara son verilmiştir. Daha sonra mücahit grupların kendi aralarında fikir ayrılıkları çıkmıştır. Mücahit grupların kendi aralarındaki çatışmalardan bütün ülke halkı rahatsız olmuşlardır(Çınarlı, 2009, s. 174-175).

Afganistan iç savaşının en önemli nedenlerinden biri etnik guruplardır. Etnik guruplar arasındaki savaş ve ülkeye olan zararı, diğer ülkeler ile yapılan savaşlardan katbekat daha fazladır. Bu etnik çatışmalar Afganistan'a çok önemli zararlar vermiştir. Bu etnik çatışmalar son otuz yıldır iç savaşın devam etmesinin en büyük

nedenlerindedir. İç savaşlar Afganistan'ın ciddi sıkıntılara sürüklemiştir. Bu istikrarsızlığın ve krizin getirdiği sorunlardan biri ulus devlet kurulması önünde yarattığı engeldir (Kaya, 2004).

İç savaş, milliyetçilik düşüncesine dayalı olarak farklı etnik grupların birbirlerine üstünlük çabası olarak değerlendirilebilir. Afganistan iç savaşının bir anlamda kimlik savaşı diye tarif etmemiz mümkündür. Bu bağlamda uzmanlara göre, Afganistan'da politik anlamda iktidar olabilmenin yolu etnik grupların desteğine ve gruplar arası diyalog ve anlaşma sağlayabilme gücüne bağlıdır. Toplumsal yapı ve toplumsal hayatta etnik köken büyük bir belirleyici güce sahip olduğundan bu gücün kontrolü, politik iktidara sahip olabilecek kişilerin kontrol yeteneğine göre şekillenmektedir. Bu durumda etnosentrik yaklaşımların Afganistan siyasetine yön verdiği gerçeğini anlayan politik yaklaşımlar, hükümet otoritesi olabilmenin anahtarına da sahip olacaklardır (Önder, 2004).

Elimizdeki veriler, araştırmacıların ve uzmanların yazdıklarına göre Afganistan'daki iç savaşlar etnik, iktidar, mezhep vs. çatışmasıdır. Bu bağlamda bir diğer husus da Afganistan'daki liderlerin birbirlerine şüphe ile bakmalarıdır. Ahmet Şah Mesut bir röportajında Mareşal Dostum'un Özbekistan, Türkiye ve Türk devletlerin ajanı olduğunu, Abdul Ali Mezarı ve Kerim Halili'nin İran'ın uşağı olduklarını, Gülbedin Hikmetyar ve Peştun liderler için de benzer ifadeyi kullanmaktadır. Tüm bunları engellemek ve istediklerine ulaştırmamak bizim dini ve vatan borcumuz demiştir. Sözünü ettiğimiz liderler de Şah Mesut için Fransa, Tacikistan ve bazı dış güçlerin ajanı olduğunu söylemişlerdir. Bu fırsatlardan dış güçler kendi lehine kullanmak için bu liderleri her türlü desteklemişlerdir. Bu da Afganistan iç savaşlarına neden olmuştur. Sovyetler Birliğinin yıkılmasının akabinde Afgan halkının kabile hayatından kurtulma mücadelesini kazanamaması iç savaşın daha uzun sürmesinde etkili olmuştur. Afganistan iç savaşlarını etkileyen ikinci unsur Mücahitlerin kendi aralarında ayrılmasından kaynaklanmıştır. Bu durum ülkedeki karışıklığın devamını ve yaşanmaz hale gelmesinde etkili olmuştur. İç savaşın bitmesini isteyen halk, silahsızlanmanın sağlanması, birlik ve beraberlik ile birlikte barış söylemlerini güçlendiren Taliban, politik anlamda güçlenerek Afgan siyasetine yön vermeye başlamıştır ([http-7](http://7)).

2.1.12. Afganistan’da İşgaller

Afganistan dünyanın en önemli stratejik ülkelerinden biridir. Afganistan coğrafi konumundan dolayı hep işgale maruz kalan bir ülkedir. Afganistan’ın tarihine baktığımızda her dönemde savaşla boğuştuğu görülmektedir. Bu bağlamda Afganistan, kurulduktan sonra İngilizlerin işgali ile başlayan serüven, SSCB işgali ile devam edip 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ABD’nin işgali ile son bulmuştur.

2.1.12.1. İngiliz İşgali

Afganlar ve İngilizler arasında üç kez savaş yaşanmıştır. Bu savaşlardan biri 1839- 1842 yıllarda yaşanmıştır. Bu savaşı İngilizler Afganlara karşı kaybetmişlerdir. İkincisi 1878-1880 yıllar arasında ve üçüncüsü ise 1919 yılında yaşanmıştır. Bu savaşın sunucunda Afganistan, Kral Amanullah Han liderliğinde bağımsızlığını kazanmıştır.

2.1.12.2. Afgan ve İngiliz Birinci Savaşı

İngiliz ve Afgan Savaşı 1839 yılında Helmand vadisinin güney kesiminde gerçekleşerek 1842 yılına kadar devam etmiştir. Bu savaş, Afganların İngilizlere karşı kazandığı zaferle sona ermiştir. Bu savaşta İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’ne bağlı yaklaşık 4.500 İngiliz ve Hintli asker ile İngiliz kampına mensup 12.000 kişi ve ailenin Afgan kabile savaşçıları tarafından öldürüldüğü bilinmektedir. 19. yüzyılın sonlarında Afganistan hâkimiyeti, İngilizler tarafından bölgenin hatta kıtanın hâkimiyeti açısından bir anahtar olarak görülmüştür. Bu strateji yüzünden Hindistan da İngilizler için çok önemli bir bölgedir. İngilizlere göre Hindistan’ın kurulması için Afganistan’ın ele geçirilmesi gerekiyordu. Bu hedefe ulaşmak için Afganistan’ın işgal altına almayı planlamışlardır. Bu oyunun ilk perdesi iki yüz yıl önce İngilizlerin Orta Asya’da ilerleyen Rusya karşısında endişeye kapılması ile ortaya koyulmuştu (http-8).

Büyük Krallık olarak adlandırılan İngilizler, Rusya’nın sahip olduğu petrol kaynaklarını ele geçirerek Rusya’nın bölgedeki gücünü zayıflatmak adına yaklaşık

200 yıl önce “Büyük Oyun“ olarak adlandırılan stratejiyi hayata geçirmişlerdir. 1838 yılında yayımlanan Simla Manifestosu ile Lord Auckland, Birleşik Krallık’ın bölgedeki barışın ve istikrarın kaynağı olacağını açıklayarak büyük oyunu başlatmıştır. Ancak Rusların Afganistan’ın kuzeyindeki bölgede yarattığı yayılmacı politika ile İran ile birlikte Afgan topraklarına bazı harekâtlar düzenlemiştir. İran ordusu Herat’ı kuşatınca İngilizler Dost Muhammet Han’ın yönetimi değiştirme çabasına girerek yönetime yakın olarak nitelendirdikleri Şüca Han’ı getirmeye çalışmışlardır (http-9).

İngilizler, diplomatik yollarla “*böl-parçala-yönet*” politikası ile Afganistan’ı tahakküm altına alamayınca 1838 yılının sonlarına doğru verilere göre 30.000’den fazla bir güç ile Afganistan’a saldırmışlardır. Bu savaşta 7.500 Bengal, 5.500 Bombayı ordusundan oluşan 13000 kişilik ordu asker mevcuttu. Karşı tarafta da Şah Süca Hindistanlı ve Nepallilerden düzenlenen 6.000 askeri hazırlamıştı. Böylece Aralık 1838 tarihinde Pencâb’da’19000 ordu toplanmıştır. Bu orduya hizmetçi, olarak köle, hamal, sanat erbabı, tüccar ve bunların kadın, çoluk çocuklarından oluşan 15000 kişi bulunuyordu (Zeki, 2019, s. 31).

Nihayet 1838’de İngilizler Afganistan’a girmeyi başarmışlardır. Fakat nasıl bir direnişle karşı karşıya kalacaklarını hiç düşünmemişlerdi. Bağlan Geçidinde engellenen İngilizler Kandahar’ı işgal edip sonrasında Kâbil’e girebilmişlerdir. Kaçtıktan sonra tekrar ülkeye geri gelen Dost Muhammed Han, sürgün için Hindistan’a gönderilmiştir. Ancak Afganlar durmaksızın direniş göstermişlerdir. 1840 yılının sonlarına doğru çatışmalar artmış ve 1842 yılının başlarında İngiliz güçleri geri çekilmişlerdir. Gandamak geçidi İngiliz güçleri için büyük bir sona gidiş olarak tarihteki yerini almıştır. İngilizler yenilgiyi hazmedemeyince, 1842 yılında Kâbil’i tekrar ele geçirmişlerdir. Ancak Afganların direnişinin tekrar etmesi ile geri çekilmişlerdir.

İngilizlerin sonu, İngilizleri destekleyen Şüca Han’ın da sonunu beraberinde getirmiştir. İngiliz ve Afganlar arasında savaşın bazı sonuçları olmuştur. İngilizlerin Afganistan’ı işgal edip buralarda kalıcı olamayacaklarını anlamasıyla tarihteki yerini almıştır. Bu savaştan sonra İngilizlerin tavsiyeleri ile olsa da Dost Muhammed Han tekrar tahta çıkararak iktidara gelmiştir. En önemlisi ise Britanyalıların yenilmez

olmadıklarını göstererek 1857'de başlayacak olan Büyük Hint İsyanının ateşini yakmışlardır (Aziz, 1959, s. 11-20).

2.1.12.3. İkinci Afgan ve İngiliz Savaşı

Emir Şir Ali Han, ülkesini İngiliz ve Rus tehdidinden korumak için doğu ve batı her iki İmparatorlukla ölçülü ve dikkatli bir siyaset izlemiştir. Şir Ali Han 1863 yılında iktidara geldiğinde İngilizler, onun dirayet gücüne inanmayarak onu hafife almışlardır. Pek az zaman sonra istikrarı sağlayıp aile fertlerini kontrolü altına alınca ona güvenerek yaklaşmaya başlamışlardır. Her iki devlet arasındaki atılan adımlar neticesinde Şir Ali Hanı Mart 1869 tarihinde Hindistan'a giderek Ambalad'da İngilizlerin temsilcisi Lord Mayo ile görüşmüştür. Bu görüşmede İngilizlerden kendisi dışında kimsenin emirliğini tanımamalarını rica etmiştir. Bu konuda İngilizler herhangi bir söz vermemişlerdir. Ama Afganistan'ın içişlerine karışmama sözü ile birlikte bir miktar da olsa silah yardım etmişlerdir. Ama Şir Ali Han İngilizlerin sözlerine inanmayarak her an bir tehlike endişesi ile Ruslardan bir heyet aracılığı ile yardım istemiştir. Daha bu yardımlar gelmeden Şir Ali Han 21 Şubat 1880 yılında hayatını kaybetmiştir (Zeki, 2019, s. 46-47).

İngilizler ve Afganlar arasındaki ikinci savaş, 1878-1880 yılları arasında gerçekleşmiştir. Rus ve İngiliz çekişmesi olan “*Büyük Oyun*” 19. yüzyılın ikinci yarısında da bölgedeki etkisini artırmaya devam etmiştir.

1868 yılında Ruslar Buhara'yı işgal ettikten sonra 1873'te de Hive'yi işgal ederek yüzünü batıya döndürmüştür. 77-78 Osmanlı-Rus savaşını kazanmalarına rağmen Berlin Kongresinde istediklerini elde edememişlerdir. Daha sonra Ruslar yeniden Orta Asya'daki yayılmacı politikalarına devam etmişler ve Kabil'de bir Rus hükümetini 1878 yılında konumlandırmışlardır. İngilizlerin karşı hamlesinde ise Emir Sir Ali Han, İngiliz hükümetini kabul etmeyince İngilizlerin savaş bahanesi ortaya çıkmış ve bunu neden göstererek savaşı ilan etmişlerdir. 29 Kasım 1878 yılında Afgan ve İngiliz ikinci savaşı başlamıştır (Aziz, 1959, s. 18-25).

Şir Ali Han'dan sonra oğlu Muhammed Yakup ülkenin başına geçmiştir. Muhammed Yakup Han ile İngilizler arasında 26 Mayıs 1879 yılında Gandamak

(Gendumek, Sefid Seng, Aktaş) bölgesinde bir Antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmanın maddeleri şunlardır:

1. Gandamak Anlaşması imzalandıktan sonra iki devlet arasında kalıcı barış olmalıdır.

2. Anlaşmadan sonra Muhammed Yakup Han ülkesinde genel af ilan edecektir.

3. Bu anlaşmadan sonra, Emir sadece İngilizlerden emir almalıdır, İngilizlerden habersiz hiçbir devletle anlaşma yapılmayacak, eğer ülke saldırılara karşı karşıya kalırsa İngilizler destek verecektir.

4. Anlaşmanın yürütülmesi için bir İngiliz elçisi Kâbil'de saygın bir şekilde ikamet edip, bir Afgan temsilcisi de Hindistan sarayında bulunacaktır.

5. Kâbil'deki İngiliz elçisi, Afgan emiri tarafından zarar gelmeyecek şekil korunacak, buna karşılık elçi de emirin işlerine karışmayacaktır.

6. Emir İngiliz vatandaşlarının ticari faaliyetlerine herhangi bir yasaklama getirmeyecektir.

7. İki tarafın arasındaki ticari transit yollarının güvenliği alınarak, ileride bir ticari anlaşma imzalanacaktır.

8. İki ülke arasında İngilizlerin yardım ile telgraf hattı kurulacaktır. “Anlaşmaya göre İngiliz hükümeti, halen işgalinde bulunan Kandahar ve Celâlabâd gibi Afganistan topraklarını, Kurram, Sibi ve Pişin hariç Afganistan'a iade edilecek, ayrıca Peşâver Celâlabâd arasında yer alan Hayber ve Minşi geçitleri ve bu bölgedeki halklar, İngilizlerin denetimleri altında olacaktır.”

9. Bu anlaşmanın yürütülmesi için İngiliz hükümeti yıllık altı lek (600 bin) rupiye para tahsis etmelidir.

Emir Muhammed Yakup Han bu antlaşma ile ülkenin bağımsızlığını İngilizlerin eline bırakmıştır. Bu antlaşmadan sonra Afgan halkı isyan etmeye başlamışlardır. Emir defalarca heyet aracı kılarak Afgan halkı ile konuşmuş ama hiçbir sonuç alamayınca 12 Ekim 1879 de Emir General Roberts'in çadırına gelerek istifasını iletmiştir; “*İngilizlerin kampında bahçıvan olmak Kâbil emiri olmaktan daha iyidir*” diyerek resmen işgal altına girdiğini kabul etmiştir. Daha sonra İngilizler başta Emir olmak üzere tehlikeli görünen Habibullah, Dışişleri Bakanı Yahya Han ve Şah Mahmut, Zekeriya Hanı hapsa attıktan sonra Majer Jezehleri

Afganistan genel komutanı olarak atamışlardır. Böylece Afganistan ikinci kez işgal edilmiştir. İkinci işgal dan sonra Emir Muhammed Yakup Hanı Hindistan'a sürgüne göndermişlerdir. Emir in sürgüne gönderilmesi halkı daha da alevlendirmiştir. Emirlerinin sürgüne gönderilmesini hazmedemeyen halk İngilizler karşısında direniş i başlatmışlardır. Bu bağlam da yaklaşık 30 bin kişi Kâbil'in stratejik bölgelerini almışlardır. 30 bin direnişçiyi köy halkı kadınlar, çocuklar desteklemiştir. Afganistan halkı, bıçak, çakı, balta veya eli boş bir şekilde direnişçilerin yanında durmuşlardır. Bu bağlamda direnişçiler birçok önemli bölgeyi İngilizlerin elinden almayı başarabilmişlerdir. Ancak İngilizlerin silah üstünlüğü nedeni ile alınan bölgelerin bir kısmını kaybetmişlerdir. Bu direnişlerden sonra İngilizler Afganistan'da zorba ve işgal şeklinde barınamayacağını anlamışlardır. Tam da bu süreçte Britanya da seçim zamanı gelmiştir. 28 Nisan 1880 tarihinde Britanya seçimini kazanarak iktidara Liberal Kalitston gelmiştir.

İktidara gelmeden öncede Lytton'un Afganistan siyasetini şiddetle kınıyordu. Kendisi iktidara gelince kendi siyasetini Afganistan topraklarında yürütmeye başlatmıştır. Lytton'un birinci iş i Hindistan temsilcisi değiştirmek olmuştur. Bu sırada Serdar Abdurrahman Han, Rusların yardımı ile 1880 yılında ülkenin Badahşan iline girmiştir. Oradan Mir Sultan Murat Katagani'nin yardımı ile Talikan iline girerek Gulam Haydar'in ona katılması ile kendini padişah ilan etmiştir. Bu durumdan sonra İngilizler tekrar savaşmadan müzakere kapısını Serdar Abdurrahman Han'a açmışlardır. Bir süre sonra Serdar Abdurrahman Han, bu müzakereleri hiç beklemeden Kâbil'e doğru yola çıkarak 14 Temmuz 1880 tarihinde Parvan'a ulaşmıştır. Durumu vahim gören İngilizler, Afganistan Emiri olmasını teklif etmişlerdir. İngilizlerin teklifini kabul eden Serdar Abdurrahman Han, 20 Temmuz 1880'de Çarikar bölgesinde toplanan 20000'e yakın kabile büyükleri tarafından Afganistan Emiri olarak ilan edilmiştir. Sonuç olarak General Roberts, 10 bin kişilik bir ordu ile Serdar Muhammed Eyüp Han'ını mağlup ederek Quetta üzerinden Hindistan'a geçmiştir. Kandahar'da kalan İngilizler, Nisan 1881'de bölgeyi Emir Abdurrahman Han'a teslim etmişlerdir. Böylece ikinci Afgan İngiliz savaşı son bulmuştur (Zeki, 2019, s. 46-68).

2.1.12.4. Üçüncü Afgan ve İngiliz Savaşı

Afganların ve İngilizlerin üçüncü savaşı, Afganistan Emirliği ile İngilizler arasında 6 Mayıs 8 Ağustos 1919 tarihinde gerçekleşmiştir. Afganistan'ın Savaşa katılmasının ana sebeplerinden biri 19. yüzyılda kaybettiği toprakları geri almak olmuştur. Emir Habibullah Han vefat etikten sonra onun yerine oğlu Amanullah Han tahta geçmiştir. Babasının kurmuş olduğu Ordu ile birlikte kabile büyüklerinin desteğini aldıktan sonra Rusların da desteğini almak için onlarla bir antlaşma imzalamış ve böylece gücüne güç katarak İngilizlerden topraklarını geri almak için harekete geçmiştir. Bu antlaşma 1917 Ekim Devrimi'nden beri her zaman Sovyetleri sıkıştırmak isteyen İngilizlerin epeyce zoruna gitmiştir. Diğer taraftan Afganistan'ın bazı Hint milliyetçilerine de ev sahipliği yapmaya başlaması ile İngilizler, özellikle Peştun kabileleri arasında sorunlar ortaya çıkarmaya başlamış ve Hindistan ile olan ticari ilişkileri baltalayarak Afganistan'ı mali açıdan zor durumda bırakmaya çalışmıştır. Bütün bu olumsuz hareketlerine rağmen Afganistan'a direk bir müdahalede bulunmamaları dikkat çekicidir.

İngiliz hükümeti 1919 yılının Mayıs ayında Afganistan'a savaş ilan etmesinin ardından Hindistan'da seferberlik ilan edilmiştir. İngiliz ve Hint orduları karadan ve havadan saldırıya geçerek, Peşaver ve Bağ şehrini kontrolünü almışlardır. 13 Mayıs'ta Afganistan ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. İngiliz ve Hint orduları Hayber geçidini geçerek Hayber'i tekrardan geri almayı başarmışlardır. Mayıs ayının 17. sine kadar İngiliz ordusu oldukça yorulmuştur. Bunu fırsat bilen Amanullah Han, Afgan ordusunu taarruza geçme emrini vermiştir. Bu taarruzun neticesinde Hayber'i tekrardan alsalar da İngilizler yine geri almayı başarmışlardır. Savaşın merkezi olan Kurram'a İngilizler 27 Mayıs'ta ayında saldırmışlardır. Ancak bu saldırıda başarısız olarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. İngiltere Hava kuvvetlerinin üstünlüğü nedeni ile Afganistan Kralı Amanulla Han savaşı kaybedeceğini anlayarak barış istemek zorunda kalmıştır. Uzun görüşmeler neticesinde 8 Ağustos 1919'da Rawalpindi antlaşması taraflar için kabul edilmiştir. Üçüncü Afgan ve İngiliz savaşı

sonrasında iki ülke arasında barış ilan edilmiştir. Böylece Afganistan bağımsızlığın kazanmıştır (Zeki, 2019, s. 73-75).

2.1.12.5. Rus İşgali

Senelerdir savaş ve işgal ortamında olup çok sayıda sivil kayıp veren Afganistan, 27 Aralık 1979'da Sovyet ordusu tarafından işgal edilmiştir. 15 Şubat 1989'a kadar süren bu işgalde 1,5 milyon kişi hayatını kaybetmiştir. Afganistan'da 27 Nisan 1978'de muhalif solcular tarafından demokratik cumhuriyet ilan edilmiştir (Han, 2011, s. 60-63). Lenin İngilizlerden nefret eden Afganistan halkına çok ilgi göstermiştir. Bu yüzden Afganistan'ı kendi saflarına almaya çalışmışlardır. Bu nedenle ötürü Lenin, Afganistan Kralı Amanullah Han'a bir mektup yazarak *"Biz işçiler ve köylüler namına Afgan halkı ile samimi alarak diplomatik ilişkiler kurmak istiyoruz"* demiştir. Lenin daha da ileri giderek *"Dünyadaki tek bağımsız Müslüman ülkenin Lideri"* olarak Amanullah'ı övmüştür (Muhtat, 2011, s. 26-30).

Bu bağlamda Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke SSCB'dir, SSCB'yi tanıyan ilk ülke Afganistan'dır. Bu kapsamda Bolşevik ihtilali de gerçekleşmiştir. Bu iki ülkenin ordusu ve yönetimi her zaman yakın temas içerisinde olmuşlardır. SSCB'nin yandaşları Afganistan'a iktidara gelmişlerdir. Bu yandaşların iktidara gelmesi Afgan halkının rahatsız etmiştir. Halkın bu iktidara karşı gelmesi iktidar sahiplerini rahatsız etmiştir. Olası bir halk direnişine karşı Afganistan'daki iktidar sahiplerinin SSCB'den yardım istemelerine neden olmuştur. Bu bağlamda bu yardım etme bahanesi ile gelen Sovyetler 27 Aralık 1979 yılında Afganistan'ı işgal altına almışlardır. Bu işgal neticesinde 1,5 milyon insan hayatını kaybetmiş ve 5 milyon Afganistanlı mülteci olmuşlardır (Fevzi, 2013, s. 3-5).

Afganistan aslında 19. yüzyılda da *"Büyük Oyun"* aktörleri arasında kalmıştır. Kuzeyden Rusya'nın ilerlemesine karşın güneyden İngilizlerin ilerleyişi söz konusu olmuştur. Ruslar ile olan iyi ilişkilere karşın Afgan halkı İngilizler ile savaşmak zorunda kalmışlardır. Dönemin *"süper gücü"* İngilizler ile barış yapmışlardır. İngilizlerin çekilmesinden sonra güneydeki tehdit bitmiş ama kuzeydeki tehdit kabuk değiştirerek Sovyetler Birliği'ne (1922-1991) dönüşerek devam etmiştir. Başlangıçta dostça görülen Sovyetler Afganistan bağımsızlığını aldıktan sonra birçok konuda yatırım yapmışlardır. Özellikle 1950'li yıllarda Serdar

Davut'un başbakanlığı dönemlerde iki ülke ilişkisi çok güçlü görünüyordu. O dönemde altyapıya yaptığı yatırımları bugün bile ülkenin birçok yerinde görmemiz mümkündür (Öztürk, 2017).

Muhammet Davut Han'ın istedikleri yönde hareket etmesini isteyen Kruschev Kremlin'de sözlerini saltanatın kötülüklerinden bahsederek cumhuriyetin gelişime açık bir yönetim olduğunu ve cumhuriyet ülkeye refah kazandıracığından başlamıştır. O gece saltanatın sonunun geldiğini Davut'un ilk Cumhurbaşkanı olacağını ve SSCB'nin de her türlü yardıma hazır olduğunu dile getirmiştir. SSCB'nin gizli planlarını hissetmeyen Davut Han, ülkesini refaha kavuşturmak için her türlü antlaşmaya hazır olduğunu onaylamıştır. Gecenin kazananı Kruschev, Davut Han'ın ellerini havaya kaldırarak "*Afganistan'da cumhuriyeti kuran yaşasın Muhammet Davut*" diyerek seslenmiştir. Özetle saltanatın yıkılması SSCB'nin işgal için attığı ilk adım olmuştur. Böylelikle kırk senelik istikrara son vererek ülkenin kaderini Rusların ellerine bırakmışlardır. Ruslar Afganistan'ı işgal etmek üzere 1973' de Zahir Şah hükümetine 120 adet tank satış antlaşması ile amaçlarına bir adım daha ilerlemişlerdir. Sözde Afgan tankçılara eğitim vermekle adlandırılan aslında kralın suikastı için gelmişlerdir. Darbeyi o kadar titiz bir şekilde götürürler ki Afgan istihbaratı bile anlamamıştır. Bu darbeye yardım edenler İçişleri Bakanı Nîmetullah Pajvak, Babrak Karmal, Nur Muhammed Taraki, Hafizullah Emin gibi komünistler olmuştur. Sonuç olarak darbe başarılı olmuştur. Böylelikle Davut Han iktidara gelmiştir (Zeki, 2019, s. 77-82).

Rusların yardımı ile iktidara gelen Davut Han, vatansever adımlar atmaya başlamıştır. Komşu ülkelere kafa tutarak bağımsızlık gösterileri yaparak halkın güvenini kazanmıştır. Ama yanlış bakan atamaları başta olmak üzere dindar kesimin ordu ve devlet işlerinden çıkarılması halkın isyanına neden olarak Davut'un hükümeti her taraftan yıpratılmış ve Davut Han'ın yaptığı işlerden rahatsız olan Ruslar onun yanında durmamışlardır. Davut yeni anayasa yapmakla meşgulken Pakistan'daki dindar guruplar bazı batılı ülkelerin desteği ile sözde "*İslam'ı korumak*" sloganı ile silahlı örgüt kurarak Davut'un karşısında isyan bayrağını kaldırmışlardır. Bu sırada Ruslar 'da Davut'un iktidardan inmesini istemişlerdir. Rusların yardımı ile "*Haft Sevr*" darbesi gerçekleşmiş, böylece Davut Han ve ailesi yok edilerek ilk komünist cumhurbaşkanı olarak Nur Muhammed Taraki iktidarı ele

geçirmiştir.1979 yılından 1989 yılına kadar devam eden SSCB işgali Afganistan'ı sonu gelmeyen bir yıkıma götürerek kendi sonunu da hazırlamıştır. Sonuç olarak Ruslar Afganistan'a barınamayacaklarını anlayarak 1989 yılında Afganistan'ı terk etmişlerdir (Zeki, 2019, s. 82-108).

2.1.12.6. ABD İşgali

Afganistan, Soğuk savaş döneminde ABD ve Rusya arasında devam eden savaşın bir numaralı hedefi olmuştur. Bu konuda her iki taraf ile dengeli ilişkiler kurarak mevcut durumu korumayı amaçlayan eski strateji, Afganistan'ın temel rehberi olmuştur. 1960 ve 1970'li yıllarda hem ABD'den hem Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) dış yardım alan Afganistan, denge politikasını, 1970'lerin sonuna kadar başarılı bir şekilde sürdürmüştür. Afganistan ve ABD Savaşı, 2001 yılında 11 Eylül'den sonra başlamıştır. Bu savaş Amerika Birleşik Devletleri tarafından 11 Eylül saldırıları gerekçesi ile hayata geçirilmiştir. Bu savaş, ABD Başkanı George W. Bush'un "*terörle mücadele*" politikası kapsamında yaptığı bir savaştır. Saldırı Usame bin Ladin'in yakalanması üzerine başlamıştır. Aynı halde Taliban ve Taliban yandaşı dış güçlerin ortadan kaldırılması ile bu harekât sona ermiştir (Öztürk, 2015, s. 11-16).

Bu savaştan sonra ABD, Afganistan'ın iç güvenliğini sağlayarak tekrar geri çekileceğini açıklamıştır. Ama ABD, Taliban rejimi yıkıldıktan sonra bu kararından vazgeçmiştir. Saldırı önce hava bombardımanı daha sonra da takviye güçlerle beraber başlamıştır. Amerikan ve İngiliz askerleri Kuzey İttifakı ile savaşa katılmışlardır. Daha sonra gerginlikler üzerine NATO güçleri (koalisyon güçleri) Afganistan'a asker indirmişlerdir. Ardından Amerikan hükümeti kalıcı barışı sağlamak amacı ile bölgede asker bulundurup varlıklarını hissettireceklerini açıklamışlardır. Bu saldırılar(11 Eylül 2001) soğuk savaş döneminden sonra yeni bir dönemin başlamasıyla ehemmiyetli bir tarih olarak büyük devletlerin politikalarında yerini almıştır. 11 Eylül saldırıları, New York'taki Dünya Ticaret Merkezi (DTM) olarak isimlendirilen ikiz kuleler ve ABD'nin askeri simgesi olan Pentagon'a gerçekleşen saldırılardır. Bu olayların meydana gelmesi şu şekildi olmuştur.

“11 Eylül günü saat 8.46’yı gösterdiğinde, 117 sefer saayılı bir uçak Dünya Ticaret Merkezi kuzey kulesinin 96. katına kuzey yönünden çarpmıştır. Saat 9.03’te, de United Airlines’a ait 175 sefer sayılı uçak güney kulenin 80. katına kuzeydoğu köşesinden çarpmıştır” (Azaad, 2019, s. 39-43).

Böylece ABD terör örgütüne karşı savaşmak için gereken tedbirleri almış ve Bin Ladin’in yaşadığı bilinen Afganistan, teröristlere ev sahipliği yapan ülke olarak hedef haline gelmiştir. ABD’nin Afganistan’dan intikam almak için bu operasyonlara yönelik NATO’ya 8 maddeden oluşan çok gizli istekler listesi ilemiştir. İletilen istekler NATO tarafından uygun görülerek 5. Madde 4 Ekim 2001’de uygulamaya başlatılmıştır. İstekler şunlardır (Azaad, 2019, s. 41):

1. İstihbarat bilgilerinin tam paylaşımı ve bu konuda tam işbirliği.
2. Terör sorunu olan müttefiklere tam destek.
3. NATO’ya ülkelerdeki ABD üslerinin tam güvenliği.
4. ABD’nin NATO üslerini istediği şekilde kullanabilmesi.
5. ABD’nin NATO ülkelerinin hava sahalarını kullanabilmesi.
6. ABD’nin NATO ülkelerindeki havaalanı ve limanlara tam erişimi.
7. NATO’ya bağlı askeri birliklerin Doğu Akdeniz’e yönlendirilmesi.
8. ABD’nin elinde bulunan Erken Uyarı Uçaklarının (AWACS) doğuya yönlendirilmesi.

Başlangıçtaki atak Taliban’ı zayıflatmıştır. Fakat Taliban orduları yeniden kendilerini toparlamayı başarabilmişlerdir. Bu operasyonun amacı El-Kaide’nin hareketlerini yok etmektir. Ama tam olarak ABD, bu hedefine başarılı olmamıştır. 2006’dan bu yana artan Taliban önderliğindeki isyancıların sayısı her gün artmıştır. Kâbil’deki yönetimin zayıflığı neden ile bu isyancılar çeşitli yollardan özellikle yasa dışı uyuşturucu üreterek geçimlerini karşılamışlardır. Barack Obama yaptığı 27 Mayıs 2014 tarihli açıklamasında Amerika’nın, Afganistan’daki savaşın artık sona geldiğini ifade etmiştir. 10.000’e yakın bir askeri varlığın ülkede kalacağını ve eğitim danışmanlık hizmetleri dışında herhangi bir silahlı çatışmaya dâhil olmayacaklarını açıkça söylemiştir. Ayrıca Obama açıklamasında 2016 yılı itibarıyla Amerika’ya ait tüm silahlı güçlerin ülkeyi terk edeceğini de beyan etmiştir. Ancak başkan değişimi

sonrası Trump bu planı biraz geciktirerek 2019 yılı olarak güncellemiştir. Nihayet 2020 yılına gelindiğinde Taliban yönetimi Amerikalı yetkililerle Doha’da yaptığı anlaşma sonucu Amerikalı güçlerin en geç 1 Mayıs 2021 tarihinde ülkeden ayrılmaları konusunda mutabık kalmıştır. Ancak Amerika’daki seçimlerin yaklaşması ile siyasi otorite bu askeri geri çekilmeyi seçim sonrasına bırakmıştır. Seçim sonrasında Trump seçimi kaybetmesine karşın yeni seçilen Joe Biden geri çekilme kararına uyararak kademeli bir ayrılma planıyla Amerikan askerlerini Afganistan topraklarından geri çağırmıştır. Sonunda Taliban istediği ülkeyi ve siyasi otoriteye kavuşarak saldırılarına ağırlık vermiştir. 15 Ağustos 2021 tarihinde Taliban 20 yıldan sonra yönetimi yeniden ele geçirmiştir. Afganistan İslam Emirliği adı altında ilan ettiği yönetim, Amerika’nın en uzun süren savaş mücadelesi sonunda tarihteki yerini almıştır (Ataie, 2015, s. 39-45).

2.2. İlgili Araştırmalar

Bu bölümde Türkiye ve Afganistan ile ilgili araştırılan tezlere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın konusu bağlamında Türkiye ve Afganistan ilişkileri ile ilgili çalışmalar kronolojik A. M. Rezaee, Z. Jamal, A. B. Azaad, H. Shakir, tarafından yapılmıştır. Konuyla ilgili H. Shakir, tarafından 2018 yılında yürütülen Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Afganistan ve Türkiye İlişkilerinde ABD Etkisi çıkmaktadır. Yapılmış olan bu çalışmada, kaynak ve arşiv taraması yöntemleri kullanılmıştır. Bu çalışmada araştırmacı şu sunuca ulaşmaktadır.

“2002 yılında başlayan Ak Parti dönemi ile Türkiye Afganistan’ın toprak bütünlüğü, birlik ve beraberliği ile iç barışın sağlanması için gerekli desteklerin verilmesine karar vermiştir. Politik anlamda istikrar sağlanması, Afgan halkının refah ve huzuru için terörle mücadelesi ve siyasi anlamda güçlü bir birlik oluşturmasında Türkiye, her türlü çabayı harcayacağını taahhüt ederek Afgan halkına desteğini en açık şekilde iletmiştir”.

Bu çabalar sonucunda Türkiye Cumhuriyeti NATO ve BM kapsamında yapılan çabalara yardım etmiştir. Türkiye Afganistan’ın komşuları ile iyi ilişkiler kurması yolunda elinden gelen çabayı göstermiştir. Bu bağlamda “2007 yılında *Türkiye, Afganistan ve Pakistan Üçlü Zirve Sürecini başlatmıştır*”. Ak Parti

döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler pozitif bir şekilde ilerlemiştir. Bu bağlamda ABD Afganistan'daki Türkiye Faaliyetlerine pozitif yaklaşmıştır. Bu nedenlerden dolayı AK parti dönemindeki Afganistan Türkiye ilişkilerinde ABD'nin olumlu yönde bir etkisi olmuştur.

Bir diğer çalışma Z. Jamal tarafından 2019 yılında Habibullah Han'ın Modernleşme Çabaları Üzerinde Türkiye'in Etkisi (1901 – 1919) üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmada:

“Yapılan çalışmada hatıra, gazete ve ilmi eserler gibi tarihi kaynaklar analiz edilerek istenen hedeflere ulaşmak için çaba harcanmıştır. Özellikle birinci el kaynaklardan yararlanılarak tarihe ışık tutulmaya çalışılmıştır”

Bu çalışmada Afganistan'ın 20. yüzyılda büyük gelişmeler kaydettiği görülmektedir. Habibullah Han, Türkiye'nin yardımları ile Afganistan'ın gelişmesi için yeni reformlar getirmiştir. Bu bağlamda “*eğitim alanında, ordu alanında, sağlık alanında ve iktisadi alanda modernleşmenin temelleri atılmış olduğu*”. Sonuca ulaşmaktadır.

Bir diğer çalışma B. Azaad tarafından 2019 yılında 1990-2015 Arası Afganistan Siyasetinde Afganistan Türkleri ve General Dostum konusu çalışılmıştır. Bu çalışmada araştırmacı Afganistan Türklerinin asimile olduğu sonucuna varmıştır. Afganistan'ın Türkiye ile derin ilişkileri olduğuna Türkiye'nin her alanda Afganistan'ın yanında olmasına rağmen Afganistan'daki hükümetler Afganistan'da yaşayan Türklerin iktidardan mahrum bırakmışlardır. Afganistan'da görev yapan Y. Hikmet Bayur, Memduh Şevket Esendal gibi kişiler Türk büyükelçileri de iki ülke arasındaki münasebetleri bozmamak için bu konulara el koymamışlardır. Ayrıca Afganistan'ın kalkınması için gönderilen uzmanlar, öğretmenler ve mühendisler de diplomatik görevleri gereği bu konulara girmemişlerdir.

Bir diğer çalışma A. M. Rezaee tarafından 2020 yılında “11 Eylül Sonrası Afganistan'daki Savaş ve Savaş Mağdurları” konusunda yapılmıştır. Bu çalışmada araştırmacı Afganistan, kurulduktan sonra İngilizler ülkenin işgal ettiği 1919 yılında Afganistan bağımsızlığını kazanmasına karşın özgür olamadığı, İngilizler ve Ruslar arasında “*Büyük Oyun*” politikasına Afganistan'da sahne olduğu sonucuna varmıştır. İngilizlerden sonra Afganistan'a Ruslar 1979 yılında askeri müdahale etmişlerdir.

Ayrıca batılı devletler de aynı tarihten 11 Eylül 2001 yılına kadar dolaylı bir şekilde müdahale etmişlerdir. Sonuç olarak;

“Sovyet güçlerinin Afganistan topraklarını işgal çabaları ile başlayan ülkedeki savaşlar, Sovyetlerin geri çekilmesi ile etnik grupların arasındaki savaşa dönüşmüştür. Taliban rejimi döneminde ise en üst düzeye çıkan savaş durumu, 11 Eylül saldırılarından Taliban yönetimini sorumlu tutan Amerikan anlayışı ile farklı bir boyuta ulaşmıştır. 2001 yılında başlayan ve yaklaşık 19 yıl süren savaş dönemi, ülkede Afgan halkının barış ve refaha ulaşma arzularını sürekli ertelemesine neden olmuştur. Sovyetlerin işgali ile başlayan savaş, ABD’nin müdahalesiyle uzun süre halkın çatışmalar içinde yaşamını sürdürme çabasıyla devam etmiştir”.

Son olarak Kh. Rasuli tarafından 2008 yılında 1991 Yılından Günümüze Kadar Afganistan ve Türkiye İlişkileri konusunda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada Afganistan’ işgalları, Türkiye ile Afganistan’ın derin ilişkilerinden bahsedilerek şu sonuca ulaşılmıştır:

“Komünist rejimin Sovyetlerde dağılması ile bağımsızlık arayışına giren birçok ülkede başarılı politik icraatlar görülürken Afganistan bu konuda da geride kalmıştır. Tam bağımsızlığını kazanacak ortamı yakalamışken mücahitlerin kendi aralarında başlattığı iç savaş, barışın gecikmesinde etkili olmuştur. Bütün bu savaşın sebebi olarak ülkenin sahip olduğu doğal kaynakların zenginliği gösterilebilir. Etnik grupların sebep olduğu ve çok uzun süren iç savaşlar, Taliban rejiminin bu durumu iyi değerlendirmesi sonucu farklı bir politik durumu beraberinde getirmiş ve halkın yeniden acılar çekmesine neden olmuştur”.

Daha sonra 11 Eylül’den sonra Afganistan’da geçici hükümet kurulmuştur. “Sonsuz Özgürlük hareketi” Afganistan için yeni bir geçici yönetiminin kurulmasına yardımcı olmuştur. Geçici yönetimi, UGYK ve NATO gibi kurumlarla işbirliği yaparak ülkenin yaralarının sarılmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda 1991 yılından sonra Türkiye ve Afganistan arasındaki ilişkiler Afganistan’daki savaşlardan dolayı sadece Kuzey Afganistan ile sınırlı kalmıştır. Bunun yanında 2001 yılından itibaren uygulanan Afganistan politikası ile tüm etnik gruplara aynı mesafede duruşu, Afganistan Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Kaleme aldığımız bu araştırma Türkiye ve Afganistan arasındaki geçmiş ve günümüzdeki ilişkileri bağdaştırarak incelemektedir. Bu araştırma Türkiye ve Afganistan hakkında yazılmış olan ve ilerdeki araştırmalara yazılacak olan tez, makalelerde çeşitli konularda katkı sağlayacaktır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın modeli, Bilgi Toplama Kaynaklarına yer verilmektedir.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada öncelikli olarak çalışmaya dâhil edilen Afganistan hakkında yazılmış kitap ve makalelere, kurumların yayınladığı bilgi ve internet sitelerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede doğrudan tezimizin ana fikrini oluşturan Afganistan ve Türkiye ilişkileri ile ilgili yazılan, yayınlanan eserlerin birçoğuna ulaşılmıştır. Ulaşabildiğimiz eserler incelenerek kaynak olarak gösterilmiştir.

3.2. veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Bu araştırmada öncelikli olarak çalışmaya dâhil edilen Afganistan hakkında yazılmış kitap ve makalelere, kurumların yayınladığı bilgi ve internet sitelerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

3.3. Verilerin Toplanma Süreci

Çalışma, 2022 yılında kitaplar, tezler, makalelerden, köşeyazarlar ve internet kaynaklarından yararlanarak yazılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın bu bölümünde; Afganistan ve Türkiye, ilişkilerini geçmişten günümüze nasıl bağdaştığı, 2001 yılından bu yana Türkiye'nin Afganistan'ın inşasına nasıl yaklaştığı, 11 Eylül'den sonra nasıl bir tutum sergilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda yayınlanmış tezler, makale, kitap ve internet sitelerinden yararlanarak yazılmıştır.

4.1. Afganistan ve Türkiye İlişkileri

Bu başlık altında, tarihsel süreç içerisinde Türkiye ve Afganistan ilişkilerinin başlangıcı ve gelişmesi incelenmiştir.

4.1.1. Tarihsel Süreçte Türkiye ve Afganistan İlişkileri

Sakalar, Ak Hunlar, Göktürkler, Gazneliler ve Büyük Selçuklu Devleti, Afganistan topraklarında coğrafi olarak yer alan büyük medeniyetlerdir. Orta Asya'da bulunan Afganistan, konumundan dolayı eski Türk devletleri ile tarihi ve kültürel bağlara sahiptir. Timur ve Babür İmparatorlukları'na dayanan bölgedeki Türklerin etkisi, zamanla eski etkilerine yaklaştırmaya başlamıştır. Türk tarihi açısından bakıldığında ortak coğrafya, Afgan tarihini Türk tarihinin içinde barındırmaktadır. Osmanlı zamanında yine tarihsel ve kültürel ilişkiler devam etmesine karşın, Osmanlı'nın son zamanlarında zayıflayan gücü ile birlikte bölgede Rus ve İngiliz etkisi kendini göstermeye başlamıştır. Büyük Oyun projesi Afganistan'ın Türkiye ile ilişkisini zayıflatılarak eski zamanlara göre koparılma derecesine yaklaştırmıştır (Özel, 2019).

Afganistan'da 19. Yüzyıl, İngilizlerin Hintliler ile birlikte ülkeyi ele geçirme ve işgal planlarının uygulamaya başladığı zamanları işaret etmektedir. Bunun yanında Amanullah Han, 1919 yılında Afganistan bağımsızlığının yeniden kazanılmasına büyük rol oynamıştır. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı mücadelesi

zamanlarında 1921 yılında iki ülke heyetleri Moskova'da görüşmeler yapmıştır. Yusuf Kemal Tengirşenk, Rıza Nur, General Mehmet Veli Han ile birlikte Türkiye Afganistan İttifak Anlaşmasını imzalayarak iki ülkenin güçlü bağlarını bir kez daha diğer devletlere göstermişlerdir. Fahreddin Paşa, Medine muhafızlığı görevinden sonra Türk büyükelçisi olarak Kâbil'e atanmış ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde zemin hazırlamıştır. Osmanlı'nın son zamanlarıyla yeni Türkiye'nin ilk yıllarında Afganistan ile ilişkiler her zaman ki gibi pozitif yönlü gerçekleşmiştir. Bunun nedeni iki ülke halklarının dostluk ve kardeşlik bağlarının gücüne dayanmaktadır. Nitekim birinci Dünya Savaşı'na girilmesinde ve savaşın sonucundan sorumlu tutulan İstanbul'u terk eden Enver, Talat ve Cemal Paşalardan, Cemal Paşa 1920-1921 yılları arasında Afganistan'a giderek her iki ülke için önemli işlere imza atmış ve Afganistan ile dostluk bağlarının geliştirilmesinde büyük emeği geçmiştir(Kaya, 2019, s. 60-63).

18. yüzyılda Ahmet Şah Duranı'nın Osmanlı Padişahı 3. Mustafa'nın mektuplaşması ile Anadolu'daki Türkler ile Afganlar arasında ilişkiler başlamıştır. Sultan Abdülhamid, 19. Yüzyılın sonlarında Afganistan topraklarında bir diplomatik heyet göndermiştir. 20. Yüzyılın başlarında Habibullah Han, Afganistan'a Türk danışmanları davet etmiştir. Afganistan'daki ilk hastane 1913 yılında Türkiye'den gelen danışmanlar sayesinde kurulmuştur (Fevzi, 2013, s. 997-999). Birinci Dünya Savaşından sonra Anadolu'da başlayan direnişin önderliğini yapan Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti aldığı ilk karar ile Kâbil'de elçilik açılmıştır. Türkiye ve Afganistan arasında diplomatik ilişkiler 1921 tarihli Türkiye ve Afganistan İttifak antlaşması ile tesis edilmiştir. Bu çerçevede Afgan asıllı bir Türk subayı olan Abdurrahman Samadan Kâbil'e elçi olarak atanmıştır. Daha sonra Afganistan'a Büyükelçi olarak Medine müdafî Fahrettin Paşa gönderilmiştir (Bakanlığı, 2022).

Afganistan TBMM'yi tanıyan ikinci ülkedir. Diğer taraftan bakıldığında zaman Afganistan Kralı Amanullah Han Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Türk Kurtuluş Savaşı devam ederken 1921'de askeri eğitim alanında ve diğer alanlarda yardım istemiş ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'te bu isteği geri çevirmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar Afganistan'a doktor, subay ve öğretmenlerden oluşan destek devam etmiştir. Afganistan Kralı Amanullah Han'ın, Türk Kurtuluş Savaş zaferinden sonra 10 Ekim 1922'de Dilkuşa Sarayı'nda verdiği Resepsiyondaki "*Türkler ve*

Afganlar kardeştir. Türklerin sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir” sözleri de iki ülke arasında tarihi bağları ne kadar derin olduğunu göstermektedir. Amanullah Han, Mayıs 1928’de Türkiye ziyareti etmiştir. Türkiye’yi Cumhuriyeti tarihinde Türkiye’yi resmi bir şekilde ziyaret eden ilk devlet başkanı olarak Atatürk ve Türkiye için çok önem taşımaktadır. Türkiye ve Afganistan’ın ilk Teknik İşbirliği Anlaşması bu ziyarette imzalanmıştır. Türkiye, 1920-1960 yılları arasındaki yıllarda Afganistan’ın modernleşme çabalarını desteklemiş, Afganistan’daki idari, askeri, kültür, eğitim ve sağlık gibi temel devlet kurumlarının gelişmesine de yardım etmiştir (Akbaş, 2008, s. 313-323).

Zamanın Türkiye Başbakanı Adnan Menderes 26-30 Temmuz 1956 tarihleri arasında Kâbil’i ziyaret ederken, Kral Zahir Şah ise 26 Ağustos-8 Eylül 1957 tarihleri arasında Türkiye’yi ziyaret etmiştir (Dashti, 2021, s. 142-143). Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 12-22 Eylül 1958 tarihleri arasında Afganistan’ın 10 günlüğüne Kâbil, Kandahar, Helmand, Kunduz ve Bağlan’ı ziyaret etmiştir (Köçer, 2015). Yakın dostluk ve iş birliği ilişkileri, Afganistan’ın Sovyetler Birliği’nin tesiri altına girmesine kadar devam etmiştir.

Sovyetler Birliği’nin 1989’da Afganistan topraklarından çekilmesinden sonra Türkiye Afganistan’daki tüm taraflarla yakın ilişkiler kurmaya çalışırken 11 Eylül saldırılarının ardından başlayan süreçte NATO kapsamında Kâbil’e asker yollamıştır. Türkiye’nin 2001 yıl boyunca bu yana Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (ISAF) adlı çok uluslu güç kapsamında Afganistan’da asker bulundurmuştur. Türkiye, Afgan askeri ve polisine 19 yıldır eğitim vermiştir. Bugüne kadar 5.000’den fazla Afgan askeri ve yaklaşık 10.000 polise eğitim vermişlerdir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz tarih, dil, kültür, gelenek ve inanç unsurları ile birbirine bağlı olan Afganistan ve Türkiye ilişkileri her zaman sıkıca olmuştur. İki ülke ilişkileri çok eski tarihe dayanmaktadır. Bu ilişkiler Osmanlı döneminden başlar ve şu an ki iktidar olan Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a kadar devam etmektedir (Köçer, 2015).

4.1.2. Türkiye ve Afganistan İlişkilerinin Başlaması

18. asrın ortalarına kadar Afganistan topraklarında Türk devletlerinin iktidarları görülmüştür. Bu topraklarda Sakalar, Kuşan, Ak Hun, Gazne, Selçuklu, Hârizmşahlar, Emir Timur, Babür gibi birçok Türk boyları iktidar sürmüşlerdir. Bu bölge Orta Asya'nın tam merkezinde bulunmaktadır. Bu topraklara ilk gelen Türk boyları Ak Hunlar ile birlikte Halaçlar, Selçuklu ve Oğuz Türkleri olduğu söylenmektedir (Kaya, 2019, s. 66). Bu toprakları yurt eden Türklerin bir kısmı Türk dilini ve kültürünü kaybetmemiştir. Ancak Pencap bölgesine yerleşenler asimile olarak dillerini kaybetmiş durumdadır. Bu gün Afganistan'da Türk varlığı, Kuzey Afganistan ve değer adı ile Güney Türkistan denilen bölgede Türkçe konuşan Özbek, Kırgız, Türkmen, Kazaklarla varlıklarını sürdürebilmektedir (Çınarlı, 2012, s. 76-77).

Türkiye ile Afganistan arasındaki ilk münasebetler XVIII asrın üçüncü çeyreğinde başlamıştır. 1765 gibi erken bir tarihte Ahmet Şah Durani tarafından iki elçi bir mektup ile Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdir. Böylece o dönemde iki ülke arasında ilk ilişkiler başlamıştır. Ahmet Şah Durani hâkimiyeti altında bulunan Horasan'a karşı İranlıların sürekli kin ve düşmanlığından gittikçe daha fazla rahatsız olmuştur. Ülkenin batı cephesinde daha da güçlenmeler diye kendine müttefikler aramaya başlamıştır. Batı cephesinde bulunan Şii İran'ı bir tehlike olarak görüp bu tehlikeyi bertaraf etmek istemiştir. Bu maksatla İstanbul'a bir mektup yazıp üç kişilik bir heyetle göndermiştir. Mektupta, Şiiilerin, Sünnilere verdiği zararları dile getirmiş ve Kızılbaşları yok etme teklifini yazmıştır. Ama dönemin Osmanlı padişahı III. Mustafa (1757-1774), İran devleti ile Osmanlı Devleti arasında dostluk anlaşması bulunduğunu ve bu anlaşmaya sadık kalacağını bu teklifin uygun bir teklif olmadığını ve kabul edemeyeceklerini bildirmiştir.

Bu olaydan sonra iki ülke arasında bir ilişki kopukluğu yaşanmıştır. İngilizler 1839 yılında Afganistan'ı işgal altına almışlardır. Daha sonraları Ahmet Şah Durani 10 Ağustos 1850'de Herat Hâkimi Yar Muhammed Han, Kandahar Hâkimi Dost Muhammed'in kardeşi Kühendil Han ve Muhammed Azim Han başkanlığında bir heyeti İstanbul'a göndermiştir. Bu heyet Osmanlı devletinden Afganistan'ı bir ferman ile Osmanlı toprağı olarak göstermesini bu bölgeye vali gönderilmesini istemiştir. Bu strateji ile her kese bu bölgeyi Osmanlı toprakları olarak gösterip

Afganistan devletinin korumuş olacaktı. Ancak Osmanlı Devleti o dönem bu teklifi reddetmiştir. Nedeni de ayrı üç ülke konusu olduğunu birine yardım ederse diğerlerini karşısına alacağını söylemiştir. Bu olaydan sonra iki ülke ilişkileri bir süreliğine kopmuştur (Khumchany, 2019, s. 35-36).

Daha sonra iki devlet arasındaki ilişkiler 1870 yıllarda bir kez daha başlamıştır. Bu dönemlerde Rusya önderliğindeki Pan-Slavist hareketi Osmanlı devletini sıkıştırdığı için Osmanlı devleti başta Afganistan olmak üzere tüm Müslüman âlemini Ruslara karşı beraber direnişe çağırılmışlardır. Rus savaşının başında İkinci Abdülhamit Han, 1877- 1878'de İngiltere'nin onayını alarak Afganistan topraklarında Şirvanizade, Ahmet Hulusi Efendi ve Sır Kâtibi olarak Mektubizade, Ahmet Bahaî Molla'nın bulunduğu bir elçilik heyeti göndermiştir. Bu heyet Sultan Abdülhamit Hanın mesajını Afganistan, Emiri Şir Ali Han'a götürmüşlerdir. Bu mesajda Sultan Afganistan Emirinden İslam memleketlerini kurtarılması için Ruslara karşı savaşmalarını istemiştir. Bu heyetin gelişi iki ülke arasındaki ilk resmi ilişkiler olarak tarihe geçmiştir (Khumchany, 1991, s. 37).

Bu bağlamda Türk ve Afgan Dostluğunun sonraki dönemlerde gelişmesindeki en büyük hizmet; Mahmud Tarzi'den gelmiştir. Mahmud Tarzi 1867'de doğmuştur. Babası Gulam Muhammed Tarzi dönemin Afgan Emiri Abdurrahman Han ile siyasi bir münakaşaya girmiş ve Osmanlı toprağı olan Şam'a sığınmıştır. Mahmud Tarzi burada Türkçe ve Arapça öğrenmiş, batı dillerinden tercüme edilen kitapları okumuş, Avrupa seyahatine çıkmış, Osmanlı aydını gibi yetişmiştir. Memleketlisi Cemaleddin Afgan ile sıkı münasebet kurmuş, İttihat ve Terakki Partisi'ne ilgi duymuştur. Habibullah Han'ın çıkardığı aftan yararlanarak ülkesine dönmüş, "*Sıracu'l-Ahbar-1 Afganiye*" adlı gazeteyi çıkarmıştır. Afganistan'da Osmanlı Türkiye'sindeki reformları tanıtmış, övmüş ve desteklemiştir. Tam bir Türk dostu olan Mahmud Tarzi Türkiye'nin bu gelişmelerini Afganistan'ın da örnek almasını istemiştir. Böylece Afganistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi için çaba harcamıştır (İmamhocayev, 2002, s. 348-351).

4.1.3. Cumhuriyet Döneminde Türkiye ve Afganistan İlişkileri

Milli mücadele'den sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, birçok mazlum milletlere kendi kurtuluşları ve bağımsızlıkları için mücadele yolunu göstermiştir. Bu bağlamda Afganistan, Türkiye için her zaman önemli bir ülke olmuştur. Eskiden ilişkileri olan bu iki ülkenin dostluğu Atatürk zamanında üst düzeye çıkmıştır. Bu bağlamda Afganistan'da gelişmeler modern eğitim kurumlarının ortaya gelmesi, 1921'de eğitim bakanlığının kurulması dışarıdan elde edilen yardımlarla mümkün olmuştur. Bu kapsamda Türkiye'den çok sayıda öğretmen Afganistan'a gönderilmiştir. Afganistan'a gelen öğretmenler sayesinde okullar açılmış ve eğitimin gelişmesi için önemli katkılar sağlamışlardır. Türkiye'nin Afganistan'a yaptığı teknik ve eğitim yardımları Amanullah Han'ın zamanında başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün uyarılarına rağmen Amanullah Han, yaptığı hatalar yüzünden ve ayrıca ülkede çıkan karışıklıklar için beklenen sonucu alamamıştır. Nadir Şah'ın ülkeye hâkim olması ve Türk Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bayur'un ikazları ile Türk yardımı yeniden başlamıştır (Yılmaz, 2010).

1930'lu yıllarda Türkiye, Afganistan'a yardımını yoğunlaştırmıştır. Nadir Şah, bu ülkenin gelişmesi ve çağdaşlaşması için elinden geleni yapmıştır. Bu amaçla ilk üniversiteyi kurmuştur. Habibullah ve Amanullah Han dönemlerinde ilk ve ortaöğretim düzeyindeki okullar çoğaltılmaya ve geliştirilmeye çalışılsa da, bu girişimler de ihtiyacı karşılamaya yetmemiştir. Liseden mezun olan gençler derhal devlet dairelerinde göreve başlatılmıştır. Fakat ülkenin yetişmiş eleman açığı devam etmiştir. Özellikle doktor, idareci ve hukukçuya duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmıştır. Nadir Şah 1932'de açtırdığı üniversitelerin tıp, hukuk ve siyaset bilimleri fakültelerinde eğitimin yapılması için dost ülke Türkiye'den doktor, uzman ve profesör gönderilmesini talep etmiştir. Türkiye de bu isteği yerine getirmeye çalışmıştır. "Dost ve kardeş ülke Afganistan'ın Ankara elçisi Sultan Ahmet Han, 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Barış Antlaşması üzerine İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafla Amanullah Han ve Afganistan halkı adına tebriklerini sunmuştur. Mustafa Kemal Paşa Afganistan devletine telgraf çekerek 27 Temmuz 1923'de verdiği cevapta teşekkürlerini bildirmiştir" (2009, s. 41-45).

Bu dönemde iki ülke arasındaki yardımlaşma ve dostluğun derinleşmesine katkıda bulunan en önemli kişi ise Memduh Şevket Esendal olmuştur. Türkiye’den giden doktor, subay, uzman ve eğitimciler kendi memleketlerindeymiş gibi büyük bir özveri ile çalışmışlar, Afganistan’ın gelişmesi için uğraşmışlardır. Bu da Türkiye Cumhuriyeti Devleti için bir övünç kaynağı olmuştur.

4.1.4. Atatürk Döneminde Türkiye ve Afganistan İlişkileri

Türklerin Afganistan ile olan dostluğunu ve kardeş ilişkilerini Gazneli Mahmud döneminden bu yana (999-1030) görmek mümkündür. Selçuklulardan başlayarak 3. Mustafa’ya kadar uzanan zaman diliminde Türkler ve Afganistan halkı arasındaki kardeşlik bağları her zaman güçlü kalmaya devam etmiştir. Osmanlı sonrası kurulan yeni Türk devleti de Afgan halkı ile olan tarihsel ve kültürel bağlarının diri tutmak için girişimlerini sürdürmüşlerdir. 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin açılışı ve hükümetin kurulmasından sonra Türk heyetleri ilk siyasi manevra olarak Bakü ve Kabil’de diplomatik temsilcilikler açılmasına karar vermişlerdir. Özellikle Atatürk ve Amanullah Han zamanında en yoğun diplomatik ilişkiler kurularak iki ülke arasındaki tarihsel işbirliği varlığını en güçlü şekilde korumaya devam etmiştir (Hafizi, 2017).

1 Mart 1921 tarihli Türkiye Afganistan İttifak Anlaşması, Türk halkının yeni devletini henüz resmi olarak kurulmasından öncesine dayanmaktadır. Moskova’daki anlaşmaya göre eğitim alanında öğretmenler ve askeri alanda subaylardan oluşan heyeti Afganistan’a göndermiştir. Kabil’de açılan ilk diplomatik temsilcilik Türkiye’ye ait olurken Afganistan’da yeni Türk devletini tanıyan ikinci ülke olarak tarihteki yerini almıştır (http-10).

“ 10 maddelik Türkiye Afganistan İttifak Muahednamesi ile ilişkilerin gelişmesi hızlanmıştır. İlk maddede Türkiye, Afganistan’ı bağımsız bir devlet olarak tanımayı taahhüt etmiştir. 8. maddede Türkiye’nin Afganistan’a eğitim alanında öğretmen ve askeri alanda subay göndermesi ve bu grubun 5 yıl boyunca Afganlıların eğitimine yardımcı olması planlanmıştır. İhtiyaç ve talep gelmesi halinde yeni bir grup daha gönderilebileceği kayıt altına alınmıştır. Bu alandaki gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti devletinin 1960’lara kadar süren Afganistan’ın modernleşme çabalarını desteklemesi bakımından önemli olmuştur. Kamusal ve askeri alanın yanında kültürel, eğitim ve

sağlık alanlarında faaliyet gösteren devlet kurumlarının gelişmesinde önemli katkılar sunmuştur.”

Bu antlaşmadan sonra Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 10 Haziran 1921 tarihinde Ankara’da Afganistan Büyükelçiliği’nin açılış töreninde bayrağı bizzat kendileri dalgalandırmışlardır(Hafizi, 2017). Bu durum iki ülke arasındaki siyasi ve diğer alanlardaki işbirliğinin en üst düzeye çıkmasında önemli olmuştur. Amanullah Han, 10 Ekim 1922 tarihindeki Dilgüşa Sarayında İtalya, Rusya ve Fransa gibi ülkelerin katıldığı toplantıda yaptığı konuşma şu şekildedir:

“Bu gece bütün Afganistan, belki bütün âlem-i İslam için kutsal bir gecedir. Çünkü Türklerin zaferini (Kurtuluş Zaferi) kutluyoruz. Türklerle Afganlar kardeştir. Türklerin sevinci bizim sevincimiz, kederleri bizim kederimizdir... Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin muvaffakiyetine dua ediyorum.” (Hafizi, 2017)

Afganistan Kralı Amanullah Han, Atatürk’ün reformlarından etkilenerek örnek almaya çalışmıştır. Bu bağlamda iki ülkenin liderlerinin birbirini sevmesi ve iki ülkenin aynı zamanda bağımsızlık mücadelesi Afganistan ve Türkiye’yi bir birlerine daha da kenetlemiştir. Afganistan Kralı değer gelişmiş ülkeleri görmek amacı ile bir dünya turuna çıkmıştır. Bu gezide Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Rusya’yı gezdikten sonra 1928 yılının mayıs ayında Türkiye’ye ziyaret ederek bu dünya turunu tamamlamıştır. 20 Mayıs 1928 yılında Kral Amanullah Han ile eşi Kraliçe Süreyya’nın, Ankara İstasyonunda Gazi Mustafa Kemal Paşa ve kalabalık grup heyeti ile bizzat kendisi büyük bir sevgi ile karşılayarak. Kral Amanullah Han’a “*Afgan milleti ile kardeşlik bağlarımız çok eskidir*” demiş ve aralarında sıcak, samimi bir dostluk doğmuştur (Akbaş, 2008, s. 313-115).

21 Mart 1921 tarihinde Afganistan ve Türkiye arasında ilk resmi diplomatik ve kardeşlik antlaşması iki ülke heyetleri tarafından imzalanmıştır. Afganistan ve Sovyet arasındaki antlaşmanın imzalandığı türende Türkiye’den Bakir, Bekir ve Sami Bey Moskova’da yer almıştır. İslam ülkeleri arasında çeşitli anlaşmalar yaparak, İngilizlere karşı birlik oluşturmaya çalışan Rusya’nın ısrarıyla bir araya gelen Türk ve Afgan heyetleri, 1 Mart 1921’de Türk-Afgan İttifak Antlaşması’nı imzalamışlardır. Bu Antlaşmayı Afganistan adına Muhammet Veli Han ve Türkiye adına ise Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Dr. Rıza Nur beyler imzalamışlardır. Yusuf

Kemal Bey, Moskova’da yapılan antlaşmayı Türkiye meclisine sunarken şu konuşmayı yapmaktadır:

“Moskova’ya gittiğimizde Muhammed Veli Han, ülkedeki tüm antlaşmaları yapmaya yetkili olarak bizi karşıladı. Rusya ile antlaşmaları imza aşamasındaydı. Moskova’daki son günleriydi. Ülke olarak Afgan devletiyle her türlü ilişkimizi geliştirecek antlaşmaları imzalamaya hazır olduğumuzu bildirdik. İsteklerinin Türk milletinin istekleriyle uyuştüğunu ve Afgan halkına her türlü desteği vermeye hazır olduğumuzu ilettik. Onlar da taslak bir metinle geldiler. Arkadaşım Rıza Nur Beyefendi ile antlaşma taslağı hazırladık. Daha sonra bu antlaşma taslağını Millet Meclisimizde onaya sunduk (Turani, 2016, s. 26-27).

Antlaşmanın maddeleri şunlardan ibarettir

1. “ Afganistan’ın bağımsızlığı TBMM tarafından tanınacaktır.
2. Afganistan Türk Devleti’nin varlığını ve bağımsızlığını resmi olarak kabul edecektir.
3. İki ülkeden biri herhangi bir saldırıya uğrarsa diğer taraf kendine saldırılmış olarak kabul edecek ve diğer tarafa gerekli yardım ve desteği sağlayacaktır.
4. İki ülkenin arasındaki bağları daha kuvvetli bir hale getirmek amacı ile Türkiye, Afganistan’a subay ve öğretmen gönderecektir”

Bu antlaşma ile taraflar

- 1- “Maddi ve manevi menfaatleri tamamen müşterek olan bu iki kardeş devlet ve millet, eskiden beri mevcut olan manevi bağlarını ve tabii ittifaklarını resmi bir antlaşma ile belirtmeye karar verdiklerini,
- 2- Birbirlerinin bağımsızlıklarını tanıdıklarını,
- 3- Taraflardan birine yapılacak bir tecavüzün, diğer tarafa da yapılmış sayılacağını ve tehdidi bertaraf etmeyi kabul ettiklerini,
- 4- Kültürel bağları güçlendirmek için Türkiye’den Afganistan’a öğretmen ve subayların gönderilmesi hususunda mutabakat sağlandığını,
- 5- Türkiye ve Afganistan arasında zaten mevcut olan dostluk bağlarının daha da kuvvetlendirileceğini kararlaştırmışlardır.”(http-11).

Böylece Amanullah Han, iki ülke ilişkilerini başka dönemlerden daha da üst düzeye taşımıştır. Amanullah Han döneminde eğitimden, askeri ve idari alanlara kadar Türkiye yardımlarını esirgememiştir. Amanullah Han Türkiye’yi örnek almıştır. Afganistan’ın Türkiye’ gibi modern olması için Türkiye’den subay, doktor

ve eğitimci davet etmiştir. Ancak dışarıdan aldığı yardımlar ile lüks sayılabilecek pahalı yatırımlar yapmıştır. Amanullah Han, ordusunu güçlendirmeden Afganistan'ı modernleştirmeye kalkmıştır. İslamiyet'e bağlı olan Afganistan, halkı özellikle de kadınları Avrupalılar gibi giyinmeye mecbur kılan Amanullah Han'a büyük tepki göstermişlerdir. Aralık 1927'de çıktığı seyahatten Temmuz 1928'de döndükten sonra modernleşme hareketine hız vermesi, muhafazakâr zümrelerin ve bazı kabilelerin tepkisini alarak ona karşı harekete geçmelerine yol açmıştır. Bu bağlamda Beççe-i Saka adlı bir Eşkîya Kâbil'i kuşatmıştır (Ocak 1929) ve Amânullah Han Kandehara kaçmak zorunda kalmıştır. 14 Ocak 1929'da ağabeyi İnâyetullah Han lehine tahttan feragat etmiştir. Ancak o da başarısız olmuş ve böylece Beççe-i Saka Habîbullah Han unvanıyla hükümdarlığını ilân etmiştir (http-12).

4.1.5. Zahir Şah Döneminde Afganistan ve Türkiye İlişkileri

Muhammed Zahir Şah, 1933 yılında babası Muhammed Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine 19 yaşında tahta çıkmıştır. Ülkesinin refah seviyesini artırmak için çalışmalarda bulunmuştur. Zahir Şah, 1933 yılında babası Muhammed Nadir Şah'ın hayatını kaybetmesinden sonra 19 yaşında iktidara gelmiştir. Zahir Şah, daha önce devlet işleri ile uğraşmadığı ve devlet işlerinden anlamadığı için akrabalarının vasıtası ile devleti sembolik bir şekilde yönetmiştir. 1964'te bir anayasa çıkararak kendi akrabalarını kamu hizmetlerinden uzaklaştırma kararı alarak kendi iktidarını kanıtlamıştır. Zahir Şah ülkesinin kalkındırmak için birçok ekonomik projelere imza atmıştır. Bunu yanı sıra ABD ve SSCB'den aldığı yardımlar ile ülkenin birçok bölgesinde güzel eserler yapmıştır. 17 Temmuz 1973 tarihinde de amcaoğlu General Muhammed Davud Han, tarafından kansız bir darbeyle yönetimden alınarak İtalya'ya sürgün edilmiş Muhammed Zahir Şah, 23 Temmuz 2007 tarihinde Kâbil'de hayatını kaybetmiştir (Yıldız, 2022, s. 27-28).

Bu bağlamda Afganistan'ın komşuları, SSBC ve Türkiye Zahir Şah'ın daha önce veliaht olmasına karşın kral olarak tanımaya tereddüt etmişlerdir. Daha sonra Türkiye bu ülkeler ile temas kurarak 15 Kasım 1933 yılına Zahir Şah'ı Afganistan kralı olarak tanımıştır. Türkiye Zahir Şah'ın kral olarak tanıdıktan sonra Mustafa Kemal Atatürk bir tebrik mesajı göndererek ona "*Aziz dostum ve kıymetli kardeşim*"

diye hitap etmiştir. Böylelikle Afganistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler Zahir Şah, döneminde de hiç aksamadan devam etmiştir (Çelikkanat, 2008, s. 63-64). Tarihe bakıldığında iki ülkenin dostluk ve ilişkilerini Osmanlı Dönemi'nden günümüze kadar görmemiz mümkündür. Bu ilişkiler Atatürk ve Amanullah Han döneminde daha pekişmiştir. Amanullah Han'dan sonra da modernleşme ve reform çalışmalarında Afganistan Türkiye'yi eski dönemlerdeki gibi örnek almıştır. Türkiye, Amanullah Han ve Nadir Şah döneminde olduğu gibi Zahir Şah döneminde de yardımlarını eğitim, sağlık ve askeri alanlarda nice uzmanlar göndererek devam ettirmiştir. Ayrıca Türkiye bu dönemde Afganistan'ın sınır sorunlarına hakemlik yaparak çözüme kavuşturmuştur. Bu sınırlar İran ve Pakistan arasındaki sınırlardır. Ayrıca Afganistan'a Milletler Cemiyetine üyeliği için elinden gelen desteği vermiş ve Sadabat Paketi'ne katılımını sağlamıştır. Türkiye sadece altyapı faaliyetleri değil bölge ve uluslararası arenada da destek vermiştir. İki ülke ilişkileri dostluk, kardeşlikten öte ortak kültür, tarih ve bilhassa Türk kavimlerinin varlığından kaynaklanmaktadır (Dashti, 2021, s. 128-130).

4.1.6. Afganistan İran Sınırı Sorunu ve Türkiye'nin hakemliği

İran ile Afganistan'ın Türkistan'dan Belucistan'a kadar uzanan sınır sorununu senelerden beri bir türlü çözemiyordu. 1934 yılında iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlığı öyle bir noktaya geldi ki sonunda üçüncü bir ülkenin hakemliği ile anlaşmazlığı çözüme kararı almışlardır. Mart 1934'te bir protokol imzalayan İran ve Afganistan'ın sınırlarını belirlemesi için dost kardeş bildikleri ve güvendikleri ülke Türkiye Cumhuriyeti'nin hakemliğine itiraz etmeyeceklerini kabul etmişlerdir. Türkiye hakemliği kabul ederse İran ve Afganistan, Türk hakemlerin belirleyeceği sınırı şartsız ve ihtilafsız kabul edeceklerini Dışişleri Bakanlığı'na göndermişlerdir. Musaabad sınırı, çok uzun yıllardan beri iki ülke arasında sorunlara yol açan tüm çabalara rağmen sonuçsuz kalan bir sınırdı. İran ve Afganistan'ın Türkiye'yi arabulucu olarak değil, sorunu çözecek hakem olarak kabul etmesi, bölgede güç savaşında olan İngiltere ve Sovyet Rusya'nın karşısına yeni kurulmuş bir devleti getirmesiydi (Dashti, 2021).

Türkiye kendisinden istenen bu hakemlik görevi için Orgeneral Fahrettin (Altay) Paşa'yı tayin etmiştir.

“Fahrettin Paşa Afganistan'a gitmeden önce Başbakan İsmet İnönü ile danışarak hakemliğe başvurmadan önce, daha kolay ve daha az problem yaratacak olan 'arabuluculuk' yapma, bu olmazsa son çare olarak hakemliğe başvurma kararını aldılar”. “Fahrettin Paşa yanında Dışişlerinden Büyükelçi Kemal Bey ve Genelkurmaydan Kurmay Albay Ziya Bey yardımcıları olmak üzere bir doktor ve iki haritacı subay, iki emir ve şifre subayı, iki tercüman bir şoför bir emir çavuşu bir asker, aşçıdan oluşan heyetle birlikte 1934 yılının Ekim ayının sonlarında İran üzerinden hareketle Afganistan'a gitmiştir. Heyet İran'dan geçerken de İran Şahı Rıza Şah Pehlevi tarafından misafir edilmişlerdir.”

Fahrettin Paşa yoğun bir şekilde çalışarak raporunu dört ay içinde hazırlamayı başarmıştır. Bu kadar kısa bir süre içinde raporu hazırlanması iki tarafı özellikle Afganlıları çok etkilemiştir. Afganlılar, Fahrettin Paşa'ya sevinçlerini şu ifadelerle dile getirmişlerdir.

“...Paşa Hazretlerinin seri adaletinden eminiz. Şunu da müsaadeleri ile ilave edelim ki, bundan kırk yıl önce Maklin'in 756 üç yılda yaptığı hududu dört ay gibi kısa bir zamanda görmek ve yapmak kudretini Paşa hazretleri gösterdiler.” (Çelikkanat, 2008, s. 66-67)

Daha sonra Fahrettin (Altay) hazırlanan raporlardan Afganlı ve İranlı Büyükelçilere birer suret vermiş eğer itirazları varsa bildirmelerini istemiştir. Belirlediği zaman içerisinde iki taraftan da bir itiraz gelmeyince Ankara'da iki ülke temsilcileri ve Türk heyetinin katıldığı bir törenle imzalamışlardır. Türk heyetinin belirlediği sınırlar, 15 Mayıs 1935 tarihinde İran ve Afganistan tarafına bildirildikten sonra her iki devlet daha önceden imzaladıkları protokolde de belirttikleri gibi durumu kabullenmiş ve karardan dolayı Türkiye'ye minnetlerini ifade etmişlerdir.

4.1.7. Afganistan ve Sadabat Paktı

Afganistan ve Sadabat Paktı çok taraflı, bölgesel bir antlaşmadır. Taraflar birbirine saldırıdan ve kışkırtmalardan kaçınacak ve bölgeyi korumak için kendi aralarında dayanışma yapmışlardır. Sadabat Paktı, dört ülke “Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937 tarihinde İran'ın Tahran şehrinde bulunan Sadabat sarayında imzalanmış bir antlaşmadır”(http-13). İtalya'nın Habeşistan'ı

işgal ettikten sonra gözünü Orta Doğu'ya dikmesi bölge için çok büyük bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin sonucunda 1934 yılında İtalya'nın Balkanlardaki emellerine engel olmak adına imzalanan Balkan Paktı benzeri bir pakt, Orta Doğu coğrafyası için de zorunlu bir hale gelmiştir (Dashti, 2021, s. 135).

Ancak Irak, İran ve Afganistan'ın kendi aralarındaki sınır sorunları olduğundan dolayı bir antlaşma zemininde bir araya toplanmalarına engel vardı. Bu konuya yine Türkiye'nin üç ülke ile iyi münasebeti olduğundan dolayı söz konusu devletlerin arasındaki sınır sorunlarını 1935 yılında çözmüştür. İran ve Irak arasındaki sınır sorunu ise yürütülen yoğun diplomasi neticesinde Türkiye'nin hakemliği ile 4 Temmuz 1937 tarihinde çözüme kavuşmuştur. Bu pakt ile dört ülke özellikle Türkiye sınırlarını güven altına almıştır (Dashti, 2021, s. 136).

Sadabat Paktı Antlaşmaya taraf olan ülkelerin birbirleriyle barışçıl ilişkiler kurmasını önceleyen önemli pakttır. İtalya'nın hamleleri ile Doğu Akdeniz'in tehlikeye girmesi ve bu durumun Orta Doğu'yu tehdit etmesi üzerine imzalanan bir antlaşmadır. Pakt, Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras; Afganistan adına Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han, Irak adına Dışişleri Bakanı Naji El-Asıl, İran adına ise Dışişleri Bakanı Enayetullah Samim tarafından imzalanmıştır. Pakt (Rasuli, 2008, s. 9-10):

1. Karşılıklı olarak iç ilerine karışılmaması,
2. Sınırların dokunulmazlığına saygı gösterilmesi,
3. Karşılıklı olarak saldırıların yapılmaması,
4. Karşılıklı olarak kışkırtıcı söylem ve eylemlerin yapılmaması, devlete karşı olan gizli örgütlere destek verilmemesini kabul etmişlerdir.”

Böylece Türkiye, Afganistan, Irak, İran ikinci Dünya Harbi'nden önce zor günlerde birlikte hareket ederek birbirlerine destek vermekteler. Sadabat Paktı'ndan en çok rahatsız olan ülke Sovyetler olmuştur.

Sadabat Paktı'nın en önemli sebepleri ise; *“sınır sorunlarının kalıcı şekilde çözülmesi, ülkelerin bağımsızlıklarını vurgulama istekleri”* olmaktadır (http-14). Pakt, TBMM tarafından 14 Ocak 1938 tarihinde 3324 Sayılı yasa ile onaylanmış ve diğer devletlerin de onaylamasının ardından 25 Haziran 1938'de yürürlüğe girmiştir (http-15).

4.1.8. Afganistan'ın Milletler Cemiyetine Girişi ve Türkiye'nin Rolü

Amanullah Han döneminde Afganistan'da yenileme başlamıştır. (1919-1929) tarihleri arasında Amanullah Han, bu topraklara yenilikler getirmiştir. Bu bağlamda Afganistan'ın dışa açılma noktasında engel olan İngilizler Amanullah Han, döneminde, de devam etmiştir. Afganistan, Amanulla Han liderliğinde 8 Ağustos 1919' tarihinde bağımsızlığını kazanmıştır. Amanullah Han kendi döneminde birçok alanda siyasal ve toplumsal devrimler yapan bir kişidir. Kral Amanullah Han'dan sonra Habibullah Kallakani, daha sonra Muhammed Nadir Şah, daha sonra Muhammet Zahir Şah, iktidara geçmiştir. Zahir Şah, döneminde Afganistan, "Milletler Cemiyetine" girmeyi başarmıştır. Zahir Şah, döneminde ilk antlaşma 26 Mart 1936'da ABD ile Londra'da imzalanmış ve bölgede aşağıdaki antlaşmalar imzalanmıştır.

"1937'de Türkiye, İran ve Irak ile "Sadabat Antlaşması" imzalanmıştır. Birleşmiş Milletler Antlaşması 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanmış ve 110. maddeye uygun olarak 24 Ekim 1945'de yürürlüğe girmiştir." (Muhtat, 2011, s. 20-21).

Afganistan'ın Birleşmiş Milletlere girmesini isteyen ve bu konuda her türlü desteğin gösteren tek dost ve kardeş ülke Türkiye olmuştur. Afganistan'ın Birleşmiş Milletler üyeliğine 25 Eylül 1934'te yaptığı başvuru, Türkiye'nin dışişleri bakanı olan Tefvik Rüştü Aras başkanlığındaki komisyon tarafından takip edilerek uygunluk başvuru formu hazırlanmıştır. Daha sonra komisyon tarafından genel kurula sunulan raporla birlikte Afganistan'ın Birleşmiş Milletler üyeliği Tefvik Beyin başkanlığındaki komisyonun girişimleriyle başarıyla sonuçlanmıştır. Türkiye'nin bu konudaki çabaları Afgan halkı tarafından her zaman hatırlanmaktadır.

"Tefvik Rüştü Aras, 16 Eylül 1934'de Milletler Cemiyeti'nde Afganistan'dan övgüyle söz etmiştir. Aras, Afganistan'ın hiçbir devlet ile kavgasının olmadığını, en son İran'la olan hudut meselesini Türkiye'nin hakemliği ile hallettiğini anlatmıştır."

Afganistan'ın Milletler Cemiyetine üye olmasını Türkiye Cumhurbaşkanı Atatürk yaptığı konuşmada "Afgan devletinin ulusal sosyetesine girişini selamlamakla bahtiyar olduk. Bu kardeş ulus ile dostluk bağlarımız mutlu bir surette ilerlemektedir" diyerek söz etmiştir. Zahir Şah döneminde Türkiye ve Afganistan ilişkileri üst düzeye çıkmıştır. Türkiye'nin Afganistan, devletinin Milletler Cemiyeti

üyeliğine gösterdiği tavır ve Afganistan'ın çıkarlarını kurması bu iki kardeş ülkenin dostluğunun kanıtıdır. Afganistan Türkiye'nin yardımları ile Milletler Cemiyetine girmeyi başarmıştır (Dashti, 2021, s. 134-135).

4.1.9. Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatının Afganistan'daki Etkisi

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü Afganistan halkını aynı Türkiye halkı gibi üzüntüye sokmuştur. Afganistan Kralı Zahir Şah, Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı ve Cumhurbaşkanı vekili Abdülhalik Renda'ya bir taziye mesajı göndermiş böyle bir büyük liderin kaybını büyük bir üzüntü ile Türkiye'nin Milli azasını paylaşmıştır. Renda dost krala şükranlarını *“Atatürk'ün milletimizi derin bir matem içinde bırakan hazin kaybindan dolayı majestelerinin göstermek Lütfü'nde buldukları samimi hissiyata en derin şükranlarımı arz ederim”* şeklinde sunmuştur. Kâbil'deki Türkiye Büyükelçiliğine Afganistan devleti tarafından başsağlığına gelinmiştir. Afganistan, topraklarında daha önce hiçbir yabancı devlet büyüğüne böylesine büyük ve içten bir saygı gösterilmemiştir. Büyükelçi Esendal Kâbil'deki durumu şöyle:

“T.C. Kâbil Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm haberi Afganlar ve Hindistan Müslümanları arasında derin teessür uyandırmış, yeni cumhurbaşkanının iş başına gelmesi de sevinç ile karşılanmıştır. Afganistan Sadrazamı, Harbiye Veziri, Saray Veziri, Maarif Veziri, diğer azayı kabine, Ayan ve Mebussan Reisleri ile bu iki Meclis üyelerinden on beşer kişilik birer heyet bütün vezirliklerin ve müstakil müdürlüklerin müsteşar ve müdürleri, kralın başyaveri ve başkâtibi burada bulunan generalleri, harbiye vezirliği şube şefleri, harbiye mektebi kumandan ve zabitleri, edebi encümen ve ulema heyeti azaları büyükelçiliğe kadar gelerek taziye etmiş ve teessürlerini bildirmişlerdir. Şimdiye kadar başkalarına gösterilmemiş olan bu saygı dolayısıyla oradaki Afganistan büyükelçisine hoşnutluk bildirilmesi muvafık olur sanırım” ifade etmiştir.

Afganistan büyükelçisi Sultan Ahmet Han diğer yabancı diplomatlar ile beraber 10 Kasım 1938 günü Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ı ziyaret ederek şu sözleri ifade etmiştir (İbrahimi, 2014, s. 168-170):

“Bay Vekil, gerek kendi adıma, gerekse diplomatlar heyeti adına ve temsil ettiğimiz memleketler adına, zatı devletinize bu büyük mateminizden dolayı derin teessürlerimizle samimi taziyetlerimizi arz ederiz. Şunu da zatı devletinize arz etmek

isterim ki, bu büyük dünya adamının kaybı sizin milletiniz gibi her birimizin milletini de son derece müteessir etmiştir. Bütün kalbimizle bu sonsuz kederinize iştirak ediyoruz demiştir. “Dışışleri Bakanı Dr. Aras cevap olarak demiştir ki: Bay Duyan, Büyük Elçiler, Orta Elçiler, Maslahatgüzarlar, Mümtaz mümessilleri bulunduğunuz dost ülkeler adına gerek kaybettiğimiz büyük liderimiz, gerek onun ölmez eseri olan Türkiye Cumhuriyeti hakkında gösterdiğiniz bu derin etkili sempati tezahürü Türk halkının ruhunda nakşedilmiş kalacaktır. Samimi taziyetlerinizden dolayı bütün kalbimle teşekkür ederim.”

5. 2001 SONRASI TÜRKİYE VE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

Afganistan ve Türkiye iki dost ve kardeş ülkenin aralarında derin bir tarihi ilişki bulunmaktadır. Afganistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler Osmanlı Devleti ile başlamıştır. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu ilişkiler üst düzeye çıkmıştır. Bu ilişki kesilmeksizin Taliban hükümetinin devrilmesinden sonra günümüze kadar devam etmektedir. Taliban devrildikten sonra Türkiye, ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurarak NATO'nun en önemli Müslüman üyesi olarak 2001 yılında Afganistan'a asker göndermiştir.

Afgan toplumunun iki unsuru Müslümanlar ve Afganistan'da yaşayan Türkler (Özbekler ve Türkmenler) Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden hem ulusal çıkarları için hem bölgede yaşayan Türkler için ve hem Afganistan'ın stratejik bölge olduğu için Türkiye her alanda Afganistan'ın dünya siyasetinde gerçek bir kardeş ve dost olarak hep yanında durmuştur. Türkiye'nin yumuşak gücünün bölgede artırılmasında önemli rol oynayan faktörler Afgan-Türk okullarının kurulması, Türkiye bursları sayısının artması, personel eğitimi, kültürel danışmanlık, Yunus Emre Vakfı'nın varlığının artması, Türkçe filmlerin dağıtımı ve gösterilmesi, özellikle Afganistan'ın Türkçe konuşulan bölgelerinde Türkçe öğretimidir.

Son yıllarda Türkiye, Afganistan konusunda birçok önemli konferansa ev sahipliği yapmıştır. Türkiye, Pakistan ve Afganistan arasında üçlü toplantılar düzenlemenin yanı sıra Afganistan ve Pakistan arasında arabuluculuk yapmanın yanı sıra Afgan hükümetinin Taliban ile barış görüşmelerine ev sahipliği yapmıştır. Türkiye Afganistan'ın Askeri, güvenlik, ekonomik, eğitim, sağlık sektörlerine yardım ederek Afganistan halkının yanında durarak ilişkilerini daha da güçlendirmek istiyor. Bu bölümde 2001'den günümüze kadar iki ülke arasındaki gelişmeler aktarılmaya çalışılacaktır.

5.1. Türkiye ve Afganistan'ın Diplomatik İlişkiler

Afganistan ve Türkiye arasındaki dostluk M.Ö. 2. yüzyılda Sakalara kadar görülmektedir. Bu bölgede 10,11 ve 12. yüzyıllarda Gazneliler, Selçuklular ve Hârzimşahlar hükmetmişlerdir. Moğolların işgalinden sonra Türkler 16. ve 17. Yüzyıllarda Babür Şah ile hükümdarlıklarını sürdürmüşlerdir. İki ülke arasındaki ilişkiler 18. Yüzyıl ve 19. Yüzyılda da devam etmiştir. Afganistan Ahmet Şah Durani döneminde Osmanlı Padişahı III. Mustafa ile mektuplaşmış, Abdülhamit ise ülkeye diplomatik heyetler göndererek ilişkilerin düzeyini korumuştur. Ankara hükümeti ise ilk dış temsilciliğini Bakü'de açarken ikinciye ise Kabil'de açmıştır. İlk elçi olarak Afgan asıllı Türk subay Abdurrahman Samadan, 1920'de Afganistan'a atanmıştır. Afganistan, 1921'de Ankara Hükümeti'ni tanıyarak, siyasi anlaşma imzalayan ilk ülke konumuna gelmiştir. Atatürk, 10 Haziran 1921'de Ankara'daki Afganistan Büyükelçiliğinin açılışında bulunarak Afgan bayrağını direğe bizzat kendi elleri ile çekmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından Gazi Amanullah Han "*Türkler ve Afganlar kardeştir. Türklerin sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir.*" sözlerini söylemiştir (http-16).

İki ülke arasındaki ilişkiler 11 Eylül olayları sonrasında AK Parti iktidarı döneminde daha da yoğunlaşmıştır. Bu hadiseden sonra Türkiye NATO ile birlikte işbirliği içinde Afganistan'da bulunan ekonomik askeri ve siyasi alanda modernleşme çabalarına destek vererek hem terörle olan mücadele hem de bölgedeki enerji alanındaki çıkmazın çözümlenmesi ve Afganistan'ın gelişmesinde yeterli çabayı göstermeye devam etmiştir.

Türkiye, Afganistan'da başarılı bir diplomasi yürütmüştür. Taliban iktidarından sonra Afganistan'ın istikrarını sağlamak için üç faktöre önem verilmiştir. 1. Afganistan'ın içinde yapılacak işlerin yoğunlaştırılmasıdır. 2. Afganistan'ın komşu ve kıtadaki ülkeler ile yürüteceği faaliyetlerdir. Bu kapsamda Türkiye, "Afganistan'ın da yer aldığı coğrafi bölgedeki projelere Af-Pak, Recca ve İstanbul süreçleri gibi her türlü yapı içerisinde desteğini sürdürmeye devam etmiştir. Son olarak uluslararası toplumun Afganistan'a verdikleri yardımlardır. Türkiye, söz konusu alanlarda ciddi bir şekilde Afganistan'ın yanında olmuştur (Kaya, 2019, s. 79). Son yıllarda NATO kapsamında Afganistan'da çeşitli alanlarda özellikle askeri,

eğitim ve ekonomik alanlarda Afgan halkının yanında olmaktadır. Örneğin son yıllarda Türkiye 5 binden fazla askere ve yaklaşık 10 bin polise eğitim vermiştir.

11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan'ı kalkındırmak için Türkiye Cumhuriyeti en çok yardımı yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti eğitim, sağlık, altyapı başta olmak üzere destek verdiği proje sayısı 1100'ü geçmiştir. Dünya'da TİKA'nın en çok fazla ofis sayısı sadece Afganistan'da bulunmaktadır. Oğuzhan Ertuğrul, Türkiye'nin Kâbil Büyükelçisi bu derin ilişkiyi şöyle *“Türkiye Cumhuriyeti'nin Kâbil Büyükelçisi sıfatıyla, gücünü iki milletin derin dostluk ve samimi kardeşlik bağlarından alan bu özel ilişkiyi ileriye taşıma yolunda hizmet etmekten gurur ve büyük mutluluk duyuyorum”* Demektedir([http-17](http://17)).

5.1.1. 11 Eylül Saldırısı

Savaş savaştır, rengi, dini, milliyeti, ırkı, vb. yoktur. Savaş yıkım, kirlilik, tahrip olmuş ve yıkılmış binalar, fakirleşme, ölen çocuklar ve kadınlar demektir. Savaş toplumların çöküşüne yol açar, altyapıda önemli hasarlar oluşturur ve yıkılma nedeni olur, güvensizlik yaratır ve ekonomiye zarar verir. Ayrıca savaş sonrası, savaş öncesine göre, sorunlar daha da kötüleşir. Kısacası savaş küresel ölçekte dünyaya zarar verir. İşte 11 Eylül saldırısı da sözünü ettiğimiz konularda etkisini göstermektedir. ABD, iki Dünya savaşını yaşamamış bir ülke olarak 11 Eylül saldırılarını yaşamıştır. *“ABD, 11 Eylül tarihinde bu kadar yakından ve direk kendi ülkesi hedef gözetilerek bir saldırı ve tehdit altına girmiştir”*.

Bu tarihte saldırganlar Amerikan yolcu uçaklarını kaçıırarak New York'taki iki gökdelene çarparak binlerce kişiyi öldürmüşlerdir. Takvimler 11 Eylül 2001'i gösterdiği gün bütün dünya gibi ABD'de de insanlar yeni bir güne başlarken bütün dünya tarihinde en şiddetli terör eylemlerinden birine tüm dünya ile beraber tanıklık etmişlerdir. Bu saldırı şöyle gerçekteşmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde El Kaideye bağlı terörist grup, ABD hava sahasında uçmakta olan dört uçak birbirleri ile bağlantılı kişilerden oluşan bir ekip tarafından kaçırılarak saat sekizde uçaklardan birisi Dünya Ticaret Merkezinin kuzeyindeki kulesinin 94. katına çarpmıştır. 15 dakika geçmeden Kuzey kulesine ve ardından Güney kulesine 77-85 binanın katlarında çarpmıştır. Ayrıca aynı gün içinde Pentagon hedef alınmıştır. 4 kişi

tarafından kaçırılan diğer uçak ise Pensilvanya üzerinde uçarken boş bir alana düşmüştür. Bu hadiselerden dolayı yaklaşık üç bin kişi hayatını kaybetmiştir (Rasuli, 2008, s. 64-65).

Saat 16:52'ye geldiğinde ABD'de bütün uçakların uçmaları yasaklanmış, havada olan uçaklara inme emri verilmiştir. Daha sonra ABD, tüm birimleriyle alarm durumuna geçmiştir. Saatler 17:02'ye geldiğinde ise ikiz kulelerde yangın devam ederken büyük bir patlama ile birlikte ikiz kuleler yıkılmıştır. ABD'de saatler 19.00'ı geldiğinde Meksika sınırı kapatılarak güvenlik önlemleri alınarak Başkan George Walker Bush özel korumaya altına alınmışlardır. Bu saldırıdan sonra New York felaket bölgesi olarak belirtilmiştir. Başkan George Walker Bush Beyaz Sarayda ABD, halkına şu konuşmayı yapmıştır. *“ABD'ye yapılan saldırıyı gerçekleştiren teröristlerle, bu saldırıya destek veren ülkelerin ayrı tutulmayacağını”* söylemiştir. 11 Eylül saldırıları ABD'ye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendi topraklarında terörün ne anlama geldiğini hissettirmiştir. Olay iki saat geçmeden uzmanlar tarafından incelenmiş ve uzmanlar bunun Üçüncü Dünya Savaşı ilanı olabileceğini söylemişlerdir (Akkurt, 2005, s. 223-225).

Bu saldırı gerçekleşmeden yaklaşık üç hafta önce Usame Bin Ladin ABD'yi hedef alacağını söylemiştir. O yüzden Amerika bu saldırılardan Usame Bin Ladin'i sorumlu tutmuştur. Bu saldırıdan öncede Ladin, çeşitli alanlarda Amerika ve İsrail i hedef gösteren ve Müslümanları ortak bir amaç etrafında toplayarak bu iki ülkeye karşı cihat açma isteğiyle birçok kez kamuoyunda anılmıştır. Bunun yanında 2 yıl öncesinde Ladin tarafından Amerikalılara gönderilen mektupta sürprizler yaşayacakları, çok şaşırabilecekleri olaylara tanık olacakları ve ellerinden bir şey gelmeyecekleri konusunda uyarılmışlardır. 11 Eylül saldırısı sırasında Usame Bin Ladin Asya'nın göbeği olan Afganistan'da yaşıyordu. Usame Bin Ladin, daha öncede 1988 yılında Kenya ve Tanzanya'da bulunan Büyükelçiliklere karşı ortaya çıkan terörist saldırıları üstlenmiştir. Yaptığı açıklamalarda (Kiren, 2012, s. 87-89):

“Yapılan bu terörist eylem farklı Amerikalı gruplara aittir. Bu saldırılarla şahsen bir ilgi aslında yok. Her ne kadar ABD beni işaret etse de bu saldırı emrini ben vermedim. Molla Ömer'e olan bağlılığımı herkes bilir. Afganistan'da yaşıyorum ve Molla Ömer'e olan bağlılığımdan bu tür eylemleri desteklemiyorum. Bu saldırıları ben yapmasam da yapanlara teşekkür ediyorum” ifadelerini kullanmıştır.

ABD'ye yapılan bu saldırıya ilk ters tepki gösteren Filistin ülkesi olmuştur. Türkiye'de Bülent Ecevit “*ABD tarihinin en ağır facialarından birini yaşıyor, onun başına gelen dünyanın diğer ülkelerinin de etkileyebilir*” ifadesi ile bu saldırıyı kınamıştır. 11 Eylül saldırısını nerede ise bütün dünya kınayarak saldırıdan dolayı kınama mesajı göndermişlerdir. Bu ülkelerin arasında Afganistan'dan mesaj gelmiştir. Ama Irak'tan farklı mesaj gelerek kınama yerinde aksine bu saldırının ABD'nin insanlığa karşı işlemiş olduğu suçların ürünü olarak iddia edilmiştir. Küba ve Libya bu saldırıları kınamamışlardır (Akkurt, 2005, s. 226-227).

ABD açısından böylesi bir tabloyu ortaya çıkaran 11 Eylül saldırıları hem güvenlik anlayışının değişmesine hem de uluslararası sistemin yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Soğuk savaş bittikten sonra komünist tehdidi bitmiş, Batı için artık tehdit olarak tanımlanacak bir olgu kalmamıştı. Ama 11 Eylül saldırıları kendisi ile beraber yeni bir düşman getirmiştir. Bu düşman sadece ABD veya Batı tarafından değil belki tüm dünyanın nerede ise hepsinin tarafından kabul edilmiştir. Bu yeni düşmanın adı küresel terör olarak kabul edilmiştir. ABD hem bu yeni düşman ile mücadele edeceğini hem de sistemin yeniden yapılandırması noktasında gelişmeler olacağını bildirmiştir (Ataie, 2015, s. 34-35).

11 Eylül saldırıları “*artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacağı*” sloganıyla dünyaya yeni bir düzen getirmiştir (Kiren, 2012, s. 90). Bu saldırılar hakkında dünya çapında farklı fikirler yazılmıştır. Bu saldırıyı genellikle ABD, kaynaklı yorumcular, El Kaide ile birlikte Ladin tarafından kontrol edilen teröristler tarafından yapılan bir eylem olduğunu savunmuştur. ABD'nin “*meşru savunma*” hakkının kullanarak Afganistan ve Irak gibi ülkelere saldırısının haklı olduğunu ileriye sürmüşlerdir. Bu saldırı kimisi tarafından ise ABD'nin Afganistan ve Irak'a girmek için yaptığı bir “*komplo ya da senaryonun parçası*” olarak tarif edilmiştir. Bu iki zıt görüş doğruluğu henüz ispatlanmamış bir varsayım üzerine dayanmaktadır (Rasuli, 2008, s. 66). 11 Eylül saldırının faturası Afganistan gibi ülkelere kesilmiştir. Bu saldırıları delil olarak öne sürerek Afganistan'a saldırılmış bu saldırılardan dolayı binlerce insan öldürülmüş, binlerce Afganistanlı İran, Pakistan ve Türkiye olmak üzere nerede ise tüm dünyaya göç etmişlerdir.

5.1.2. ABD'nin Afganistan'a Müdahalesi

11 Eylül saldırıları uluslararası ilişkiler tarihinin en kapsamlı terör saldırılarından biri olarak tanımlanmaktadır. Bu saldırıya maruz kalan sadece ABD değil bu saldırı tüm dünyada şok yaratarak dünya çapında etki yaratan bir hadise olmuştur. ABD bu saldırıyı ülkesine açık bir cenk olarak görmüştür. Bu olayın şokunu atlatsızın ABD devleti suçluları bularak cezalandıracaklarını açıklamışlardır. Bu saldırıları cevapsız bırakmamak amacı ile birkaç devlet hariç hepsini desteğini alarak hem saldırıya cevap vermeyi hem de küresel üstünlüğünü yeniden tesisini hedeflemiştir. Bu saldırıyı düzenleyen kişilerin Afganistan'da bulunma iddiası ve bu konu ile ilgili bir takım nedenler ABD'nin Afganistan'a müdahale sebebi olarak öne sürülmüştür. 11 Eylül saldırılarını somut ve meşru gerekçe olarak ileri süren ABD'nin operasyon nedeni olarak kamuoyuyla paylaştığı husus ise Afganistan'daki Molla Ömer rejiminin El-Kaide'yle olan irtibatı, teröristleri desteklemesi ve Afganistan topraklarında teröristleri barındırmak, ayrıca bu rejimin kaldırılması yerine demokratik bir rejimin ortaya gelmesi olmuştur (Ataie, 2015, s. 39).

11 Eylül saldırıları sonucunda BM Güvenlik Konseyi 1 gün sonra acil toplanarak terörizme karşı her alanda her türlü tedbiri alacaklarının barış ve güvenliği korumak amacıyla antlaşmaya uygun her türlü meşru müdafaa hakkını kullanacaklarını ifade etmiştir. Terörist eylemlerin dünya barışı ve güvenliğine karşı tehdit olduğunu açıklayan 28 Eylül BM kararı sonrasında işbirliğinin önemini tüm dünyaya ilan etmişlerdir. Kofi Annan ise yaptığı açıklamada Amerikan devletinin meşru müdafaa hakkını dile getirerek bu terörist faaliyetin saldırı olduğunu altını çizerek bireysel veya toplu savunma hakkını doğurduğunu açıkça beyan etmiştir (Rasuli, 2008, s. 72-73).

Bu hadiseden sonra NATO Konseyi 11 Eylül'de bir bildiri yayınlayarak saldırıyı kınamıştır. 12 Eylül 2001'de ise Kuzey Atlantik Konseyi toplantı kararı olarak bu saldırıları masaya yatırmışlardır. Toplantıdan sonra NATO Genel Sekreteri George Robertson ABD dışarıdan organize edilen bir saldırıya uğramıştır, açıklamasını yapmıştır. Eğer bir karar alınırsa ABD'nin dostlarının ne kadar yardım edeceklerine kendilerinin karar vereceğini söylemiştir.

“Konuyla ilgili olarak 2 Ekim 2001’de NATO ülkeleri, ABD’nin 11 Eylül saldırılarını yapanların Usame Bin Ladin ve Afganistan ile bağlarının olduğuna dair kanıtların yeterli olduğunu ve böylece 5 maddenin geçerlilik kazandığını belirtmektedir” (Rasuli, 2008, s. 74).

Bu saldırıdan sonra Afganistan’a yapılacak operasyon kesinleşince ABD Hükümeti, henüz 24 saat geçmeden, askeri yetkililere 50 bin yedek kuvvetin aktif göreve çağrılması için talimat vermiştir. Ulusal acil durum ilan edilmiş ve istihbarat birimlerinin yürüttüğü çalışmalar neticesinde uçakları kaçıran 19 kişinin isimleri kamuoyuna açıklanmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, ABC ve NBC de

“Amerikalılar şu an bir savaşla karşı karşıya olduklarını biliyorlar. Bu nedenle yapacağımız karşı hamle savaşta yapılacaklara uygun olmalıdır. Kısa sürede bu savaşın biteceği düşünülmemelidir.”

Şeklindeki ifadesiyle konuya bakışlarının askeri olduğunu göstermiştir. Bunun yanında Senato, bu mücadele için 40 milyar dolarlık acil yardım paketini onaylayarak Temsilciler Meclisine göndermiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Afganistan hükümetinden, Usame Bin Ladin’in teslim edilmesini istemiş, Taliban Usame Bin Ladin’in yaptığına dair kanıt gösterilmesini aksi halde vermeyeceklerini söylemişlerdir (Kiren, 2012, s. 92-94).

Taliban yönetimi 2 Ekim 2001 günü Washington’a “20 yıldır savaş içindeyiz, acil yardıma ihtiyacımız var. Usame bin Ladin’le ilgili bir kanıt göstermeden “savaş” diyorsunuz, gelin önce görüşelim.” çağırısında bulunarak Kuetta şehrinde bir basın toplantısında “Görüşmelere hazırız, savaşa girmektense görüşmelere başlamayı tercih ederiz.” diyerek bu yolun çözümleninin tek yolunun müzakere olduğunu söylemişlerdir. Büyükelçi Afganistan’a yardım çağırısı yaparak “Afgan halkı olarak savaşa değil yardıma ihtiyacımız” var demiştir. Taliban lideri Molla Ömer’in sözcüsü Mutmain ise, Amerika’nın intikam hırsıyla yapacağı saldırıların asla amacına ulaşamayacağını söyleyerek,

“Amerikan devleti intikam almak amacıyla kişileri hedef alırsa karşısında hiç kimse bulamaz. Buna mukabil askeri ya da ekonomik anlamda devletin stratejik kurumları hedef alınsa bunların bir füze kadar mali değeri yoktur. Eğer Amerikalılar bir milleti yok etmek isterlerse bu işte ancak anti Amerikancılığı desteklemiş olurlar.” demiştir (Rasuli, 2008, s. 77-78).

ABD, yapılacak hareket için uluslararası destek arayışlarına başlamıştır. Komşu ülkelerle birlikte Türkiye ve Azerbaycan gibi bağları olan ülkelerin yanında

Arap ülkelerinin de desteğini garanti altına almıştır. İngiltere başbakanı ile birlikte Amerikan savunma bakanı destek turuna çıkarak diğer ülke liderlerine ulaşmışlardır. Rumsfeld, Arap ülkeleri ve Türkiye gibi stratejik ülkelere ziyaretlerini yoğunlaştırmıştır. İngiltere ise Rusya ve Hindistan gibi Amerika'nın daha uzak durduğu bölgelerde ziyaretlerine devam etmiştir. ABD'nin Afganistan'a yönelik her an saldırısı beklenirken, Kuzey ittifakı da büyük bir saldırıya geçmek için hazırlık yapmışlardır. Taliban muhalifi ittifaka bağlı gruplardan başta Özbek Türklerinin lideri Raşid Dostum ve Tacik asıllı General Fehim'in adamları, Pencşir'de Taliban'a karşı savaşı başlatmışlardır (Kiren, 2012, s. 93-95).

Bu gelişmelerin ardından ABD ve İngiltere, müdahale kararlarını meşru müdafaa hakkını kapsayan BM Antlaşması'nın 51. maddesi çerçevesinde değerlendirerek gereken askeri karşılığı verebileceklerini belirtmişlerdir. ABD, vakit kaybetmeden askeri ve siyasi hazırlık sürecinin tamamladıktan sonra İngiltere'yi yanına alarak Afganistan'a yönelik "*Kalıcı Özgürlük Harekâtı*" başlatmıştır (Dashti, 2022, s. 2001).

11 Eylül'den sonra ABD, önce bu müdahale ismini "*Infinite Justice*" ("*Sonsuz Adalet*") koymuştur. Daha sonra bu ismi değiştirerek "*Enduring Freedom*" ("*Devamlı Özgürlük*") yapmıştır. Bu hareket "*yıldırma, temizlik ve süpürme*" olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Birinci aşamada Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nde bekleyen dört uçak gemisinden Cruise füzelerin atılması ve uçakların bölgeyi akıllı füze *Tomahawk* ile vurması. İkinci aşamada ABD'nin Hint Okyanusu'ndaki *Diego Garcia* B-52 ağır bombardıman uçaklarının, kampları yok etmesi. Üçüncü aşamada ise ABD, İngiliz, Fransız ve Alman komandolarının Celalabad kentinde iniş yaparak Başkent Kâbi'i kontrol altına almak olarak planlamışlardır (Kiren, 2012).

NATO, Avrupa Birliği ve ABD 11 Eylül'de Afganistan'ı özgürlüğe kavuşması adı altında Afganistan'a saldırmışlardır. Böylece Taliban ve El Kaide yönetiminde olduğu belirlenen askeri ve stratejik alanlar 7 Ekim 2001 tarihinde ağır bombardıman uçakları tarafından bombalanmıştır. Diğer büyük kentlerde de hava saldırıları devam etmiştir. Akabinde 18 ülkeden askerlerin ortaklaşa gücünden oluşan ISAF birlikleri, askeri müdahalenin devamında görev almışlardır. Taliban'a karşı her türlü imkânı kullanmaya başlayan Amerikan güçleri, kuzey ittifakının da desteğini

almıştır. Toplamda 40'dan fazla ülkenin bu askeri harekâta yer aldığı görülmüştür. “Afganistan’ı özgürlüğe kavuşturma operasyonu” dört haftada sona ermektedir. 20 Ekim 2001 tarihinde kara harekâtına başlayan Amerika, Kuzey İttifakının da desteği ile 14 Kasım 2001 tarihinde birçok şehri Taliban’dan geri almıştır.

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından, ABD, NATO desteğini de arkasına alarak Taliban’ın 5 yıldır süren iktidarını 7 Aralık 2001 tarihinde bitirmiştir. Kandahar ve Zabul gibi en son kurtarılan kentlerden sonra Ladin ve Mola Ömer ülkeden ayrılmış, nerede olduklarına dair bilgiye de ulaşamamıştır.

5.1.3. 11 Eylül Saldırısı Sonrasında Türkiye’nin Tutumu

Takvimler 11 Eylül 2001’i gösterdiğinde gün bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de insanlar yeni bir güne başlarken tüm dünya yaşadığı şoku 11 Eylül saldırıları ile yaşamıştır. Bu saldırının başka ülkeler gibi Türkiye, kınayarak bu hadiseden dolayı üzgün olduğunu dile getirmiştir.

Bu hadiseyi Türkiye’de iki şekilde incelemiştir. 1. Türk milleti teröre karşı verdikleri mücadeleden dolayı büyük kayıplar verdikleri için bu saldırıdan derinden etkilenmişlerdir. 2. Kendi kayıplarını unutmadan bu saldırının gerçekleşmesi Türkiye devleti ve halkını derinden üzmüş ve bu saldırıyı şiddetli bir biçimde kınamışlardır. İslam ve terörün birlikte anılarak bağlantılı hale getirilme çabasına sert uyarıda bulunmuşlardır. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanlığı nezdinde terör ve din bağlantısının yanlış olduğu, İslam ve terörün birlikte asla kullanılamayacağı ve bağdaştırılmaması gerektiği ulusal ve uluslararası arenada tekrar tekrar dile getirilmiştir. Son olarak Başbakan Bülent Ecevit, Bush’a gönderdiği mesajda;

“Sayın Başkan, Amerikan ulusuna karşı bir dizi haince terörist saldırı gerçekleştirildiğini öğrenmekten son derece sarsıldım ve derin üzüntü duydum. Terörizmden çok çekmiş bir ülke olarak, Türk halkı sizi anlamakta ve Amerikalı dostlarının acılarını paylaşmaktadır. Bu güç saatlerde Türk Hükümeti her zamanki gibi sizinle işbirliğine hazırdır ve Türk halkı yanınızdadır.” demektedir.

Cumhurbaşkanı Sezer, Türkiye’nin terörden dolayı büyük acılar çektiğine işaret ederek, “Türkiye bu mücadelede 30 binden fazla şehit verdi. Türkiye olarak Amerika’nın acısını en iyi anlayan ülkelerin başında geliyoruz. 11 Eylülde

yaşananlardan sonra 15 yıllık terörle mücadele tecrübemizi dostlarla paylaşmaktan memnun oluruz” demektedir (Rasuli, 2008, s. 92-93).

Dönemin Başbakanı olan Bülent Ecevit, yaptığı ek açıklamada,

“Amerika, tarihindeki en zarar verici olaylardan birisi ile karşı karşıya kalmıştır, bu durum diğer dünya devletlerini de yakından etkileyecektir. Bu nedenle Başbakanlıkta kriz toplantısı yapıyoruz.” diyerek akabinde Ulaştırma Bakanlığına bağlı olarak hava alanlarında çalışan tüm personelin izinleri ikinci bir emre kadar kaldırılmış, havaalanlarındaki güvenlik önlemleri en üst düzeye çıkarılmıştır. Diğer bir açıklamada ise Dışişleri Bakanı Cem; *“11 Eylül sonrasında Amerikalıların acısını Türkiye olarak paylaşıyoruz. Aynı acıyı biz de hissediyoruz. Tüm gelişmeleri en ince ayrıntısına kadar takipteyiz ve ne gerekiyorsa yapılacaktır ”* demiştir. Arama kurtarma konusunda gerekli yardımcı personel ve takım ihtiyacı konusunda yardım yapılacağını ifade etmiştir. Sonraki gün Bakanlar Kurulu toplantısı yapılmış ve akabinde Başbakan Ecevit tarafından yapılan açıklamada *“Bu saldırı insanlık tarihindeki en acı eylemlerden birisidir. Terörizmle mücadele için yeni stratejilere ihtiyaç vardır. Amerika, bizim terörle olan mücadelemizde bizi anlayarak hep destek verdi, ancak bunu tüm müttefikler için söylemek doğru olmayacaktır.”* demiştir. Bu toplantıda bayrakların bir gün süreyle yarıya indirilmesi kararı alınmıştır (Rasuli, 2008, s. 93).

Türkiye, harekât sırasında, hatta 11 Eylül saldırılarından hemen sonra tutumunu bu saldırıyı sert bir şekilde kınayarak sorumluların cezalandırılması konusunda elinden geleni yapmaya hazır olduğunu belirterek harekât öncesi uluslararası terörizme karşı oluşturulacağı açıklanan cephede yer alacağını göstermiştir. Daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 10.10.2001 tarih ve 722 sayılı kararıyla *“terörizme karşı başlatılan Sonsuz Özgürlük Harekâtı ve devamının icrası kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının Türkiye'de bulunması ve kuvvetlerin kullanılması için”* hükümete izin vermiştir. TBMM bu kararı Anayasanın 92. Maddesi uyarınca almıştır (Kara, 2004, s. 93).

Bu bağlamda ABD’de Türkiye’den yaklaşık 90 kişilik bir özel harekât grubu Afganistan’a gönderilmesini talep etmiş ve Türkiye’de bu isteği kabul ederek bir özel

hârekat grubu göndermiştir. Türkiye Afganistan'a 11 Eylül sonrasında destek vermiştir. Türkiye, kendi hava sahasını ve 2 askeri havaalanını, Amerika'nın kullanmasına izin vermiştir. Amerika ile istihbarat paylaşımı devam etmiş, Müslüman âlemindeki anti Amerikan düşüncesi yumuşatılmaya çalışılmıştır. Afganistan'daki muhalefet için ev sahipliliği yapmak adına çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Lojistik ve diplomatik alanda yapılan desteklere rağmen Türkiye'nin de asker göndermesi beklentisi oluşmuştur. Gönderilen özel kuvvetlerin görev tanımında yer alan halkın gerektiğinde tahliyesine yardım etme, insani yardım, Kuzey ittifakı güçlerine destek vermektir. Türkiye de harekâta dolaylı yoldan olsa da resmi olarak katılmıştır (Kara, 2004, s. 94). Uluslararası yayınlarda Türkiye'nin yaptıkları büyük bir sempati kazanmasına neden olmuştur. Bu konuda 2001 ve 2002 iki yıl arasında Türkiye'nin tutumu ile ilgili 5 yazı yayınlanmıştır. Bu bağlamda Afganistan savaş gazetesi tarafından "*terörle savaş*" Türkiye ise bu haberlerde "*güvenilir müttefik*" ve "*dost ülke*" olarak adlandırılmıştır (Korkmaz, 2016, s. 34).

Liberal köşe yazarları 11 Eylül saldırısının bir terör eylemi olduğu ve Türkiye'nin ABD'nin Afganistan'da başlattığı harekâta ABD ile aynı konumda yer alması ve aktif olması gerektiği konusunda hemfikir olmuşlardır. Solcu köşe yazarları, saldırının kendisinden çok saldırıya neden olan etkenlere önem vermişler, Afganistan operasyonuna muhalif bir tutum göstermişlerdir. Solcu köşe yazarlarının 11 Eylül saldırısının ardından demokrasi ve insan haklarına yaptıkları vurgunun Afganistan operasyonundan sonra da devam ettiği görülmektedir. Merkezde yer alan köşe yazarlar 11 Eylül'de Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırının bir terör eylemi olduğu konusunda ve Türkiye ABD'nin yanında yer alması gerektiği konusunda yazılar yazmışlardır. İslamcı köşe yazarları 11 Eylül bir terör eylemidir. Ama İslam'la ilişkilendirilmesinin yanlış olduğu ve ABD'nin Afganistan'a yapacağı bir saldırıya destek vermemek gerektiğini söylemişlerdir (Can, 2001, s. 3-5).

Bu saldırılar Türkiye'deki ekonomik krizini daha da alevlendirmiştir. Piyasada her şeyi bir anda yükselmiştir. İMKB Başkanı, borsanın açık kalmasını sağlamak için gereken tedbirleri alacaklarını açıklamıştır. Merkez Bankası Başkanı da para piyasalarının işlemlerle devam etmesi için gerekli tedbirleri aldıklarını beyan etmiştir. 11 Eylül akşamı Ekonomi Bakanı Kemal Derviş, ekonomi kurumları ile olağanüstü bir toplantı yapmıştır. Bu bağlamda El- Kaide gurubunu mal varlığına el

konulmuştur. Bu terör gurubuna ait tüm Banka hesapları dondurulmuştur. Bu bağlamda Usame bin Ladin'in finansörü olduğu iddia edilen Yasin Azizuddin ve Abdullah Kadı'nın üç trilyon lirasına da el konulmuştur. Bu bağlamda nihayet 20 Eylül ABD'nin Türkiye Cumhuriyetinden neler istediği ortaya çıkmıştır. ABD, birinci etapta Türk havaalanlarının ve İncirlik Üssü'nün ABD, tarafından kullanılmasına izin verilmesini istemiştir. ABD, ilk etapta Türkiye'den asker talep etmemiştir (Nimani, 2014, s. 11-12).

Türkiye, ABD'nin hedefinin Afganistan olduğunun netleştirdikten sonra, General Raşit Dostum'a destek vermiştir. Türkiye Afganistan'da yaşananları yakından izlemeye başlamıştır. Bülent Ecevit, CNN Türk'te soruları şöyle cevaplamıştır:

“İstihbarat çalışmaları sonucu Afganistan'ı ve özellikle Kuzey bölgeyi çok yakından ayrıntılı bir şekilde takip ediyoruz. Zaten kuzey bölgesindeki muhaliflerle geçmişten gelen iyi ilişkilerimiz söz konusu. Raşid Dostum burada özel bir konuma sahip. Başkaları da var. Bu bölgede askeri anlamda eğitimler söz konusu olabilir. Asker göndermemiz mümkün olmayabilir ancak askeri eğitim için durum ve ortam müsait. Burada Afgan halkından talep gelmesi önemli. Rejim bu durumu düzelterek otorite ve bakış açısına sahip değil. Rejimin değişmesini biz de destekliyoruz.”

Türkiye'nin tutumundan dolayı bu olaydan sonra dünyada öneminin artacağı konusunda dış basında görüşmeler söylenmiştir. Türkiye, bir NATO üyesi olarak Usame Bin Ladin'in yakalanması konusunda ve siyasal İslam'a karşı önemli rol oynayacağı ifade edilmiştir (Rasuli, 2008, s. 98-104).

5.1.4. Bonn Konferansı

24 Kasım 2001 tarihinde BM Güvenlik Konseyi 1378 sayılı karar gereği ve BM Genel Sekreterinin Afganistan Özel Temsilcisi Lahdar İbrahim'i başkanlığında, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan gözlemciliğinde Afganistan'da yaşayan tüm etnik grupların liderleri ile Almanya'da Bonn şehrinde Afganistan'ın kaderi ve geleceğini belirlemek için bir araya gelmişlerdir. Konferans sonunda neticesinde, 5 Aralık 2001 tarihinde Bonn Anlaşması imzalanmış, 2005 yılında genel seçimlerin yapılmasına kadar olan sürede geçiş yönetiminin kurularak görev yapması kararı alınmıştır. Etnik liderlerin mutabakat çerçevesinde geçiş

yönetiminde görev alarak seçimlerin yapılmasına kadar geçecek sürede uyulması gerekenler masaya yatırılmıştır. Bonn yakınlarındaki Petersburg bölgesinde yapılan toplantıya, Afgan Halkını temsilen kuzey İttifakı Heyeti, Peşaver Heyeti ve Kıbrıs Heyetlerinden temsilciler katılmıştır (Kiren, 2012, s. 108).

Bonn Antlaşmasına göre Afganistan için üç farklı siyasi öngörü getirilmiştir. Geçici yönetimde Hamid Karzai başkanlığında 30 kişilik bir yönetim ekibi planlanmıştır. 6 aylık süre dolmadan Loya Jirge olarak bilinene geleneksel meclisin kurulması ve çalışabilmesi için 21 kişiden oluşan bir komisyonun derhal çalışmalara başlaması planlanmıştır. Devamında ise 2 yıllık süre içerisinde seçimle göreve gelecek bir geçici devlet başkanı ve hükümetin seçilebilmesidir. Üçüncü siyasi öngöründe ise geçici bir hükümetin oluşturulması ile en geç 18 aylık sürede Afgan Yüksek Mahkemesinin kurulması ve bu mahkemenin yeni anayasa hazırlıklarının tamamlanmasıdır (Polat, 2006, s. 126-127).

Bu konferans neticesinde Hamid Karzai geçici hükümetin başına gelerek 22 Aralık görevine başlamıştır. Geçici hükümet 11'i Peştun, 8'i Tacik, 5'i Hazara, 3'ü Özbek ve geri kalanı diğer etnik gruplardan olmak üzere 29 bakandan kurulmuştur (Öztürk, 2015, s. 70). Bu konferansta Afgan halkını temsil edenler ile 38 kişi katılım sağlamıştır. Bu toplantıda Afgan temsilciler arasından iki kişi aday gösterilerek oybirliği ile iktidara seçilmesine karar verilmiştir. BM heyetlerinin başkanlığında bu iki adaydan biri Özbek Türkü Abdul Sattar Siret 9 oy değeri ise Peştun kimliğini taşıyan Hamid Karzai üç oy almıştır. Özbek asıllı adayın dokuz oyla kazanmasına karşın diğer siyasi hareketlerin ciddi bir şekilde muhalefet olmasından dolayı Peştun asıllı Hamid Karzai geçici devlet başkanı olarak seçmişlerdir. Hamid Karzai Bonn Konferansa katılmamasına karşın Abdul Sattar Siret'in yerine geçici devlet başkanı olarak seçilmiştir (Rezaee, 2020, s. 47-48). Bonn'da gerçekleşen toplantıda ülkenin temel ihtiyaçları askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda ülke geleceği ile ilgili çok önemli konularda karar alınmıştır. BM Barış Gücü ile koordineli şekilde ordunun kurulması hayati bir karar olarak göze çarpmaktadır. 5 madde ve 4 ekten oluşan Bonn Anlaşmasının Maddeleri şu şekildedir;

Bonn Anlaşması'nın Maddeleri:

1. "Genel Hükümler,

2. Hukuk ve Adalet,
3. Geçici Yönetim,
4. Öncelikle Özel Bağımsız Komisyon kurulması ve akabinde Acil Milli Meclisin açılması
5. Delege adlarıyla birlikte kesin hükümler

Ekler:

1. “Uluslararası Güvenlik Gücü,
2. BM ile Geçici Yönetim ilişkisi,
3. Afgan Delege Talepleri,
4. Geçici Yönetim Yapısı.

Bonn konferansı Afganistan için şüphesiz çok iyi bir fırsat olmuştur. Çünkü bu konferans Afganistan`ın geleceğini belirlemiştir. Ama Bonn konferansında alınan kararlar ve taahhütler uygulanmamıştır(Kiren, 2012, s. 108-109).

5.1.5. Afganistan’da Yeni Dönem

11 Eylül saldırıları sonrası “*Özgürlük Harekâtı*” neticesinde Taliban rejimi yıkılmış bu olay Afganistan’a yeni bir sürecin başlamasına neden olmuştur.

Bu yeni süreçte Afganistan’a liderlik yapabilecek bir karakter aranmıştır. 27 Kasım 2001’de BM başkanlığında Almanya’nın Bonn kentinde iktidara gelecek hükümetin haritasını çizmek için 14 günlük bir konferans düzenlenmiştir. Bu bağlamda yapılan bu 14 günlük toplantıda aranan lider Hamid Karzai olmuştur. Bu konferans neticesinde 27 Kasım 2001 tarihinde Hamid Karzai 6 aylık geçici bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Bu geçici hükümet yerini 11-19 Haziran 2002’de Loya Jirga toplantısı neticesinde kurucu hükümete bırakmıştır. Bu hükümetin öncelikli görevleri arasında Afganistan’ın yeniden yapılandırılması, Afgan Anayasası’nın hazırlanması, Ulusal Ordu’nun kurulması ve kalıcı bir hükümetin kurulması, Afganistan’ın demokratik bir seçime hazırlanması yer almaktadır (Rasuli, 2008, s. 130-131).

22 Aralık 2001’de Bonn Konferansı’nda yeni seçilmiş başkanın göreve başlamasıyla birlikte Kâbil’in emniyetini alınacağı Kuzey İttifakı’nın, Kâbil’den geri

çekilmesi ve uluslararası barış gücünün görevlendirilmesi kararı alınmıştır. Bonn Konferansı, Afganistan, kaderini belirlemiştir. Bu konferans Taliban rejiminden sonra Afganistan’da oluşturulacak olan yeni kurulacak hükümete dair her şeyin ele alındığı ve bir anlamda ülkenin bundan sonraki geleceğinin kaderini tayin eden konferans olmuştur. Bu konferans Taliban dönemi ve öncesinde mücadele eden mücahitlerin katılması kendilerine yeni siyasi yollar çizmesi daha önce görülen anlaşmazlıkların bir kez daha gündeme geleceğinin göstergesi olmuştur (Karakaya, 2022, s. 157).

Hamid Karzai bu süre içinde “*genel af*” ilan ederek ılımlı bir tutum izlemiştir. Karzai’in bu tavrı mevcut gruplarla işbirliği yapabileceğinin sinyalini vermiştir. Hamid Karzai iç ve dış politikada hoş görülü bir çizgi sergilemiştir. Özellikle Afganistan’ın komşuları İran ve Pakistan’la iyi ilişkiler kurulması gerektiğini her fırsata söylemiştir. Hamid Karzai bu geçici hükümetin kabinesinde önemli bakanları Peştun ve Tacikler arasından atamıştır. Hamid Karzai’e göre ülkede güçlü bir merkezi hükümet yoksa hiçbir başarı elde edilmeyecektir. O yüzden ülkenin büyük savaş liderlerini kendi kabinesine dâhil etmemiştir (Akkurt, 2005, s. 296-297).

Yeni iktidara gelen hükümete yardım etmek için ADB Ticaret Bakanlığı Washington’da bir Afganistan Bilgi Merkezi kurmuştur. Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Asya Kalkınma Bankası (ADB) “*Ön ihtiyaçlar Raporu*” hazırlayarak. Bu raporu 21-22 Ocak 2002’de Tokyo’da düzenlenen, “*Afganistan’ın iyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması*” toplantısında. Birinci yılda 1,7 milyar dolar; sonraki 1,5 yılda 3,2 milyar dolar; toplam 5 yıllık sürede ise 10 milyar dolar; 15 yıldan sonra ise 15 milyar dolarlık yardım paketi taahhüdü verilmiştir (Rasuli, 2008, s. 132). Bu yardımların tek amacı senelerdir savaş ile boğuşan alt yapısı zarar gören Afganistan’ın yeniden kalkındırılması olmuştur.

Bu geçici hükümetin süresi bitikten sonra Afganistan haklı kendi cumhurbaşkanını seçmek için sandıklara oy kullanmak için gitmişlerdir. Bu bağlamda ABD, birlikleri Afganistan’da seçim faaliyetlerinin güvenliğini sağlamak için etkin bir güvenlik koridoru oluşturmuşlardır. Seçimlerde 18 bin ABD-İngiliz askeri ile 8 bin NATO askeri ve ayrıca 42 bin Afgan güvenlik gücü görev

almışlardır. Karzai ise seçim sürecinde ABD tarafından kuvvetli bir şekilde destek görmüştür. Cumhurbaşkanı adaylarından Muhammed Muhakkık bir açıklamasında ABD'nin Afganistan Büyükelçisi Zalmay Halilzad, kendisine seçimlerden çekilme pahasına antlaşma teklif ettiğini, belki de tüm adaylara bu teklifin yapıldığını, Amerika'nın Hamid Karzai'yi sonuna kadar desteklediğini ve bu isteğinin gerçekleşmesi için her yolu deneyeceğini ifade etmiştir. Bonn Anlaşmasına sadık kalınarak ülke Afganistan İslam Cumhuriyeti şeklinde kurulmuş, devlet başkanı olarak ise seçilen Hamid Karzai göreve başlamış ve diğer ülkeler tarafından resmi olarak tanınmıştır (Rasuli, 2008, s. 14-136).

5.1.6. Hamid Karzai'n İktidara Gelmesi Ve Afganistan İslam Cumhuriyetinin Kuruluşu

Bonn Konferansı Anlaşmasına göre Afganistan Geçici Hükümeti Hamid Karzai başkanlığında kurulmuştur. 11 Haziran 2002'de tekrar Hamid Karzai liderliğinde iki senelik bir geçici hükümet daha kurulmuştur. Bu süre bitikten sonra 7 Aralık 2004'te Afganistan tarihinde ilk kez cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır. Bu seçimler neticesinde Hamid Karzai 5 yılına cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Yegin, 2015, s. 31).

Bu seçimde çoğu mücahitler gruplarının liderleri kendilerini bizzat cumhurbaşkanlık seçimlerine aday göstermişlerdir. Nerede ise her etnik her milliyetten kendi adayı vardı bu seçimlerde. Bu seçimlerde 810.000 kişi katıldığı söylenmiştir. 9-11 Ağustos 2007'de Hamid Karzai ABD'nin tavsiyesi ile Kâbil'de bölgesel güvenlik toplantısı düzenlemiştir. Afganistan ve Pakistan arasında gerçekleşen bu toplantıda din adamları, vekiller ve hükümet yetkilileri başta olmak üzere 700 temsilci katılmıştır. Toplantıda sınırların güvenliği ve terör ile mücadele konuları masaya yatırılmıştır (Salihi, 2014, s. 114). Hamid Karzai, iki defa halkoyu ile ülkenin cumhurbaşkanı seçilmiştir. Afganistan 2014 yılında kanun gereği iki dönemden fazla aday olamayacağı için cumhurbaşkanlığı makamını Muhammed Eşref Gani'ye devreden Hamid Karzai'nin 13 yıllık iktidarı döneminde orduda, eğitimde, insan haklarında, demokraside, ifade özgürlüğünde, medya özgürlüğünde ve kadın haklarında önemli gelişmeler yaşanmıştır (Yıldız, 2022, s. 49).

5.1.7. Afganistan'ın Yeni Yapılandırılmasında Türkiye'nin Katkısı

Afganistan'a yapılan operasyondan sonra Afganistan'ın yeniden inşa edilmesi için birçok toplantılar düzenlenmiştir. Bu bağlamda Afganistan'ın yeniden yapılandırılması konusunda ülkeler arasında en büyük destek Türkiye'den gelmiştir. Afganistan devletinin yeni döneminde gelişmesi için Türkiye'nin neden ön sırada yaraldığını bu iki ülke arasındaki tarihe baktığımız zaman görmemiz mümkündür. Türkiye ve Afganistan arasındaki ilişkiler Osmanlı Devleti'nden başlamış Atatürk döneminde bu iki ülke ilişkileri üst düzeye çıkmıştır. Atatürk'ten sonra bu ilişkiler günümüze kadar devam etmiştir. 11 Eylül'den sonra Afganistan'ın inşası için her türlü her alanda ön sırada olan Türkiye Cumhuriyeti elinden gelen çabayı göstermiştir.

Türkiye ve Afganistan tarihine baktığımızda ülkeler arasındaki ilişkilerin tarihi ve kültürel alt yapısı, yumuşak güç temelli bir anlayışı da beraberinde getirdiği görülmektedir. Amerika'nın Özgürlük Harekâtına sınırlı olarak destek verse de Afganistan'ın harekât sonrasında yeniden inşasında Türkiye her türlü desteği veren ülkeler arasında olup en önde yerini almıştır. 2001 yılından sonra ise Afgan Ulusal Kalkınma Stratejisini tam olarak destekleyen Türkiye, askeri ve güvenlik alanlarına ek olarak savunma ve anayasal sistemin kurulmasında da desteklerini artırmıştır. Bunlara ek olarak ekonomik ve temel ihtiyaçlar göz önüne alınarak sağlık ve eğitim gibi alanlarda da Afgan halkının yanında olmaya devam etmiştir (Yıldız, 2014, s. 79).

Afganistan da barış ve refaha olumlu katkısı olacak her türlü istikrarın korunmasını ilke edinen Türkiye, Osmanlıdan, Atatürk dönemine, Sovyetler'in işgal döneminden, iç savaş dönemine ve yeniden yapılanma dönemlerinde de aktif rol almıştır. UGYK liderliği dönemi ile birlikte Türkiye'nin resmi yardım kuruluşu olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) yaptığı çalışmalarla Afganistan'a yardım etmiştir. Afganistan halkının Türk halkına sevgi ve güven duygusunu besleyen hususlardan biri ise iki ülkenin makamlarının arasındaki karşılıklı ikili ziyaretlerdir. Bu ikili görüşmeler neticesinde iki ülke arasında anlaşmalar yapılarak Afganistan, devletinin yeniden inşası için her türlü yardım taahhüt edilmiştir (Rasuli, 2008, s. 150-151).

5.1.8. 11 Eylül Saldırısı Sonrasında AK Parti Döneminde Türkiye Dış Politikasında Afganistan

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2002 yılında Türkiye’de iktidara gelmiştir. AK Parti’nin politikadaki hamleleri özellikle dış politikası ideolojik yaklaşımlarından dolayı çok tartışılmaktadır. AK Parti’nin resmi yayın organı olan Türkiye Bülteni, 2003 yılının Haziran ayında ilk kez yayın yapmıştır. Türkiye bülteninin yayınlarına göre Türkiye’nin AK Parti döneminde dış politikası şu temaların üzerinde kurulmaktadır. “Avrupa Birliği”, “medeniyet kavramı”, “dış politikada çok yönlülük/ diplomatik atılımlar”, “Türkiye’nin uluslararası politikada artan gücü” ve “Ortadoğu/İslam Dünyası’yla ilişkiler.” AK Parti döneminde Türkiye’nin Afganistan’a uyguladığı politika da bu temaların içerisinde yer almaktadır. Recep Tayyip Erdoğan 2005 yılında Türk askerlerini gönderirken Afganistan ve Türkiye arasındaki ilişkilere değinerek şu konuşmayı yapmış “Türkiye, Afganistan ile köklerini tarihten alan yakın dostluk ve kardeşlik ilişkilerine sahiptir.” Erdoğan şöyle devam etmiştir (Sunar, 2013, s. 432-437).

“Biz aynı medeniyetin mensuplarıyız. Biz, bağımsızlık mücadelelerinde hep beraber olduk, hep bir olduk. Bunu bir kenara koymamız mümkün değil. Türkiye, kurtuluş mücadelesini verdiği zaman Afganlı kardeşlerimizin, adeta çeyizlerinin içerisinde çıkardıkları küpeleri, bilezikleri Türkiye’ye gönderdiklerini biz hiçbir zaman unutmadık, unutmayacağız. Bağımsızlık mücadelesinden sonra da Türkiye’ye yine aynı şekilde en üst düzeyde ilk ziyaret de Rahmetli Amanullah Han tarafından yapılmıştır”

11 Eylül olayları sonrasında “Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” sloganı ile dünya bambaşka semte gideceği hem küresel hem bölgesel alanlarda önemli olayların cereyan ettiği bir önemde AK Parti, iktidara gelmiştir. 11 Eylül olaylarından sonra “Teröre Karşı Küresel Mücadele” sloganı ile Afganistan’ın işgal edilmesi bunun bir uzantısı olarak Irak’ın hedef gösterilmesi, yeni iktidarın sıcak gelişmelerin yaşandığı dönemde kurulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle yeni gelen iktidarın bir testi olarak görülmektedir. AK Parti’nin bu ilk ve en önemli sınavı “Türkiye’nin alacağı kararların yeni bir Orta Doğu tesisinde önemli olacağını ve aynı şekilde Türkiye’nin üstleneceği rolün belirleyici bir nitelik taşıyacağını göstergesiydi” (Günder, 2012, s. 72)

Türkiye ve Afganistan ilişkileri AK Parti iktidarından öncede derin bir köke sahiptir. 11 Eylül olayları öncesi Afganistan nerede ise tamamen Taliban ve El Kaide terör örgütünün işgaline maruz kalmıştır. Bu dönemde Milli İslami Cünbiş Partisi başkanı olan Raşit Dostum bu rejime karşı savaşmıştır. Bu dönemde Ankara hükümeti sessiz kalmayarak Pantürkist bir dış politika izleyerek Dostum'un birliklerine çeşitli yardımlar etmiştir. Bu bağlamda Afganistan'da yaşayan Türk kökenlilere aktif bir şekilde destek vererek Taliban'a da şiddetle karşı çıkmıştır.

Taliban hükümeti 11 Eylül'den sonra ABD, İngiltere ve Kuzey İttifakı'nın desteklemesi ile ortadan kaldırılmıştır. Bu saldırı sonrası Türkiye Afganistan'a asker göndermesinden dolayı Taliban tarafından düşman ilan edilmiştir. Onlara göre bir ülke ABD'ye yardım ediyorsa Müslüman olduğu fark etmeksizin düşmandır. 11 Eylül sonrası Türkiye'nin tepkisi "*politikasızlık politikası*" olarak uygulanmıştır. ABD harekâtı sonrasında Afganistan'ın siyasi ve ekonomik imarı konusunda Afganistan'a yeni bir hükümet kurulması için İran ve Pakistan'la birlikte hareket edeceğini söylemiştir. Ancak bu dönemde Türkiye aktif rol alamamıştır. Sonrasında Türkiye'nin siyasi rolü de belli olmaya başlamıştır (Shakir, 2018, s. 48-50).

Türkiye'nin Asya'daki Müslüman ülkelere karşı dış politikası iyi ilişkilerini kullanarak sorun çözücü bir rol oynamak ve bu çerçevede katkı sunmak olmuştur. Türkiye ve Afganistan ilişkileri derin bir etnik ve tarihi bağlara sahiptir. Bu yüzden iki ülke ilişkileri 2001 yılından sonra üst düzeye çıkmıştır. Hamid Karzai Nisan 2002'de ilk defa Türkiye'yi ziyaret ederek Başbakanı Bülent Ecevit ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'le görüşmeler yapmıştır. Başbakan Erdoğan 20 Kasım 2005 tarihinde Afganistan'ı ziyaret eden ilk Türk başbakanı unvanını almaktadır. 11 Eylül sonrası NATO tarafından yürütülen Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (ISAF) kapsamında Türkiye Afganistan'a asker göndermiştir. Türkiye, Afganistan'da yaptığı yardımlar ve izlediği politika ile dünyada uzmanlığına başvurulmuş bir ülke konumuna gelmiştir. "*Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü'nün Mart 2009 tarihindeki Afganistan özel toplantısı dâhil birçok uluslararası toplantıya davet edilmesi, bunu açıkça göstermektedir.*" Ayrıca Türkiye'nin çabaları ile Afganistan ve Pakistan'ın dâhil olduğu üçlü zirve bir ilki gerçekleştirmiş olmasının yanında sorunlara çözüm bulmaya yönelik önemli bir platformdur (Özkan, 2011, s. 131-134).

Türkiye'nin Afganistan devlet inşasındaki tüm katkılarını inceledikten sonra Türkiye'nin bu bölgedeki amaçlarını şöyle sıralamamız mümkündür (Özkan, 2011, s. 131-134):

- “Afganistan Türklerinin siyasi gücünün korunması,
- Ülkedeki uyuşturucu ve kaçakçılık faaliyetleri ile göçün durdurulması,
- Ekonomi alanında işbirliği sağlanması,
- Ülkede istikrarın kalıcı hale gelmesinde Türkiye'nin desteğinin artması,
- Teröre verilen desteklerin ortadan kaldırılmasıdır ”

İki ülke arasındaki ilişkilerin iyi yürümesinin ana sebebi tarih boyunca hiçbir zaman negatif bir arka plan, çıkar çatışması olmadığı içindir. İki kardeş ülke her zaman sıkıntılara karşı hep birbirini yanında yer almışlardır. Tarihe, ilgili yazılara ve elimizdeki verilere bakıldığında zaman Türkiye'nin Afganistan'a karşı izlediği politika 4 unsurdan oluşmaktadır:

1. Afganistan devletinin birlik ve bütünlüğünün korunması,
2. İç ve dış karışıklıkların önlenmesi
3. Güçlü devlet kurulması, Afganistan topraklarını her türlü terörden temizlenmesi,
4. Afgan halkının rahata ulaşmasıdır.

Bu amaçlar için Türkiye devleti, gerek ikili seviye düzeyinde gerek BM ve NATO'nun çabalarını yardımlaşmak amacıyla Afganistan'a son dönemlerin en kapsamlı yardımlarını yapmıştır (Shakir, 2018, s. 54-55). 11 Eylül den sonra Türkiye Afganistan'da bir savaş görevi almadan yardım diplomasi ile yaklaşmıştır. Kâbil Doğan Kampı'nda halka ücretsiz sağlık hizmeti vermesi, Kâbil, Vardak ve Cüzcan'da TİKA aracılığıyla imar yardımları, Afganistan'ın nerede ise tümüne eğitim tesisi ve malzeme yardımları, ülkede bağış konferanslarında Batılı ülkelere daha fazla yardım vaatlerinde bulunması ve bu sözlerini diğer ülkelerin aksine yerine getirmesidir. Bölgesel çıkarlar açısından bakıldığında zaman “*Türkiye, Afganistan'ı hiçbir zaman Orta Asya politikasının bir uzantısı olarak algılamadı. Zaten Türkiye'nin orta ve Güney Asya'da meydan okuyan bir stratejisi hiçbir zaman*

olmadı. Afganistan ile ilişkilerinde bölgesel istikrar için arabulucu bir rol üstlenmektedir (Aslan, 2021).

5.1.9. Bonn Konferansı'ndan Sonra Türkiye'nin Afganistan'a Yardımları

Türkiye ve Afganistan arasındaki kardeşlik çok derin tarihe dayanmaktadır. Bu iki kardeş ülke her zaman sıkıntılı günlerinde bir gerçek dost gibi birbirlerini desteklemişlerdir. Bu ilişki Osmanlı Dönemi'nden başlayarak günümüze kadar gelmektedir. Bu iki ülke arasındaki dostluğun kader birliği olduğunu söylememiz mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti her zamanki gibi 11 Eylül saldırıları sonrasında da gerçek bir dost gibi kardeş ülke Afganistan'ın yanında durarak Afganistan'ın kalkınması için her türlü çabayı göstermektedir. Türkiye'nin yardımlarını aşağıdaki başlıklar ile değerlendirmemiz mümkündür.

- 1- Güvenlik ve savunma alanında faaliyetler
- 2- Ekonomi ve temel ihtiyaçların karşılanması alanında faaliyetler
- 3- Sağlık alanında faaliyetler
- 4- Eğitim alanında faaliyetler
- 5- Askeri alanda faaliyetler

5.1.9.1. Güvenlik ve Savunma Alanında Faaliyetler

11 Eylül saldırı sonrasında da savaş tam olarak bitmemiştir. Taliban hükümetine mensup olan bürokratlar ve askerler sadece kısa bir süreliğine başka kılığa bürünmüşlerdir. Bu da savaş daha bitmedi daha tam olarak güvenlik Afganistan'a gelmedi anlamına gelmekteydi. Her alanda faaliyet gösteren Türkiye bu alanda da duyarsız kalmayarak faaliyetlerini sürdürmüştür.

Afganistan'da güvenliğin 05 Aralık 2001 tarihli Bonn Anlaşması ve BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Aralık 2001 tarih ve 1386 sayılı kararı ile Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK-ISAF) teşkil edilerek 16 Ocak 2002 tarihinde İngiltere'nin başkanlığında göreve başlamıştır. Türkiye Afganistan'da 1300'den

uluşan personeli ile ISAF ta iki dönem başarılı bir şekilde liderliğini etmiştir. Ayrıca ISFA ‘ı VII, döneminde Şubat- Ağustos 2005’de 30 ülkeden oluşun ve 1450’si Türk askeri olan 8000 personele üçüncü kolorduyu komuta etmiştir. Aynı dönemde Kabil havaalanını da Türkiye işletmiştir. 04 Ağustos 2008- 04 Şubat 2009’de üçüncü kolorduyu 100 personeli ile desteklemiş ve 2014 yarısına kadar 6 bölge komutanlığından birini komuta etmiştir. (http-18).

“(TBMM, 2001: 231- 272). Türk Silahlı Kuvvetleri, TBMM’nin 10 Ekim 2001 tarihinde aldığı 722 sayılı kararla hükümete verdiği yetki ve bu kapsamdaki Bakanlar Kurulu Kararı temelinde, Afganistan’da güvenlik ve istikrarın sağlanması amacıyla 2001 yılından bu yana ISAF (Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti) Harekâtını desteklemektedir. Türkiye’nin ISAF harekâtına katkıları; birinci olarak doğrudan askeri harekâta yönelik olarak sağlanan katkılar, ikinci olarak da Afganistan’ın yeniden yapılandırılması ve kalkındırılmasına yönelik katkılar olarak iki başlık altında yapılmaktadır” (Yıldız, 2014, s. 80).

Türkiye 2002 yılından itibaren Afganistan güvenlik güçlerinin oluşması ve eğitilmesi, “*Afganistan Bu Ülkede Yaşayan Afganlılarıdır*” Projesi kapsamında huzur ve barışın sağlanması için Afgan Ulusal ordusunda görevli 8 binden fazla askere ve 950’den fazla komuta kademesindeki personele eğitim vermiştir. Türkiye Afganistan ulusal ordusuna 50 milyon dolar değerinde askeri malzeme, 7 milyon dolar değerinde askeri eğitim için para harcamaktadır. 2001-2013 yıllarında Afganistan’a yapılan askeri yardım, 61 milyon doları aşmaktadır. Afgan ordusuna yapılan sağlık yardımı ise 184 milyon dolar civarındadır (Gafarlı, 2015, s. 191). “*Değınilen konular dışında bu alanla ilgili diğer bilgiler anlaşmalar kısmında mevcuttur.*”

5.1.9.2. Askeri Alanda Faaliyetler

İki kardeş ülke arasında askeri alanda işbirliği resmi olarak 1930 yılında başlamıştır. Kâbil’de kurulan “*İhtiyati Zabitan Mektebine*” Türkiye’den askeri eğitim için öğretmenler gitmişlerdir. 15 Afgan zabitan gurubu eğitim görmek için Türkiye’ye gelerek eğitim görmüşlerdir. Kazım Paşa, Afganistan’a giderek askerlerin eğitimini gözlemlemiş kalitesini yükseltmek için bir heyet tayin etmiştir. Ayrıca her sene 50 subayı Afganistan’dan Türkiye’ye staja gelmektedir. 15 Afgan zabitan

gurubu eğitim görmek için Türkiye’de gelerek eğitim görmüşlerdir. 11 Eylül saldırıları sonrası Türkiye her alanda Afganistan’ın kalkınması için yardım ettiği gibi askeri alanda da yardım etmiştir (Nawabı, 2019, s. 83).

TBMM, 2001’de 722 sayılı kararına göre Afganistan’da asker göndermeyi onaylamıştır. 5 Aralık 2001 yılında Bonn Antlaşması ve BM Güvenlik Konseyi’nin 20 Aralık 2001 tarih ve 1386 sayılı Kararı ile NATO bünyesinde Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYKISAF) teşkil edilmiştir. Türkiye, 16 Ocak 2002 tarihinde İngiltere’nin önderliğinde göreve başlamıştır (Khumchany, 1991-2014, s. 58). 2003 yılında iki ülke “*Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği*” alanlarda anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmanın amacı iki ülke arasında askeri ilişkiler kurmak olmuştur.

“Yapılan anlaşma ile Türk askeri yetkililerinin Afgan askeri tesislerinde gerekli eğitim, yardım ve işbirliğinin gerçekleşmesi, bu işbirliğinin ileri taşınması, askeri personellere ek olarak yakınlarının da korunması ve desteklenmesini kapsamaktadır. Eğitim programında Askeri Yüksek Okullar (Askeri Tıp Akademisi, Harp Akademileri) eğitimi, Kuvvetlere Bağlı Okullar (Harp Okulu, Sağlık Okulları, Askeri Lise) gibi eğitimler yer almaktadır.”

Afganistan’da 2005 yılında Kara Harp Okulu’na Türkiye destek vermiştir. Bu okulda 16 Türk danışman ve öğretmen görev yapmıştır. Okulun Türk Kara Harp Okulu ile yakın ilişki içinde olması için karşılıklı ziyaretler ve aktiviteler yapılmıştır. Türkiye, yaptığı yaklaşık 10 milyon dolarlık yardım ile Askeri Lisenin kurulması ve donatımını sağlayarak Türkçe ve matematik alanlarına ek olarak bilgisayar alanında da öğretim görevlilerini ülkeye göndermiştir (Shaiq, 2014, s. 60).

5.1.9.3. Ekonomi ve Temel İhtiyaçların Karşılanması Alanında Faaliyetler

Daha önceki bölümlerde söylediğimiz gibi Afganistan ekonomisi tarım ve hayvancılığa bağlı bir ekonomidir. Afganistan, topraklarının sadece %12 ‘si sulama kanalları ile verimli hale gelerek kullanılmaktadır. Bu bağlamda ABD, jeolojik Etütler Kurumu’nun araştırmasına göre Afganistan’ın yer altında daha keşfedilmemiş kaynaklar mevcuttur. Afganistan, yer altı kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir. Bu bağlamda Jeolog Chamberlin Bonita’nın araştırmalarına göre

Afganistan'da 91 farklı mineral ve metal mevcuttur. Bu kaynaklardan bazıları doğal gaz, altın, gümüş, petrol, kömür, değerli taşlar, kükürt, çinko, demir, lityum, talk, tuzdur (Kaya, 2019, s. 101).

21. yüzyılda Afganistan'ın ekonomisi savaş ve işgaller sebebi ile çökmüştür. Bu bağlamda Türkiye, Afganistan'a destek olmuştur. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri Kral Amanullah Han dönemine kadar uzandığını görebiliyoruz. Kaynaklara bakıldığında zaman Türkiye ve Afganistan arasındaki ekonomik ilişkiler dalgalı bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin 20. Yüzyılda ekonomisi gelişmeye başladığından yardım paketlerine daha çok önem vermiştir. Bu dış yardımlar Afganistan başta olmak üzere birçok ülkeye edilmiştir. Afganistan'ın yeniden kalkındırma sürecinde yardımlar BM ve NATO bünyesi adı altında yapılmıştır. Bu birimlerin en önemlisi şüphesiz *“yeniden yapılanma sürecinde güvenlik, kalkınma alanında faaliyet gösteren Türkiye'nin de bu birimler bünyesinde katkı sağladığı PRT'ler ve TİKA'dır”*. Bu kapsamda iki ülke arasındaki ekonomi İş birliği 2004 yılında antlaşması imzalanmıştır. Afganistan ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi için 2005 yılı için 100 milyon dolar, 5 yıllık süre için ise 250 milyon dolar yardım için çaba gösterilmesi karar verilmiştir (Navabı, 2019, s. 83-84).

Afganistan'ın yeniden kalkındırılması için birçok uluslararası konferanslar düzenlenmiştir. Bu bağlamda 2003-2012 yıllar arasında düzenlenen bu konferanslarda döner ülkeler Afganistan'ın yeniden kalkınması için çeşitli yardım taahhütlerde bulunmuşlardır. Bu kapsamda da Türkiye en kapsamlı yardımını Afganistan'dan esirgememiştir (Kaya, 2019, s. 101-102).

Afganistan ve Türkiye arasındaki belli ikili anlaşma ve protokoller şunlardan ibarettir (Kaya, 2019, s. 102):

- Ticaret Anlaşması (1975)
- Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması (1976)
- Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (2004)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (2004)
- Gümrük İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması (2005)

- Türkiye Afganistan, Pakistan Ekonomik ve Ticari İşbirliği Mutabakat Zaptı Anlaşması (2012)

- Türkiye, Afganistan 11. Dönemde REK Toplantısı Mutabakat Zaptı Anlaşması (2018) (Bakanlığı, 2019).

- – Eşya ve Yolcuların Ülkeleri Üzerinden Transit Nakliyatına ve İki Ülke Arasındaki Nakliyata Mütedair Anlaşma (1969)

- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (2016)' dır.

T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 2004, Komisyon'un birinci dönem toplantısı 26-27 Nisan 2005 tarihinde Ankara'da gerçekleşmiştir. Bu toplantıda iki ülke arasındaki ikili ekonomik ve ticari ilişkiler masaya yatırılmışlardır. Söz konusu Toplantıda ayrıca teknik işbirliği, tarım, eğitim, kara ulaştırması, bankacılık, savunma, enerji gibi konularda da görüşmeler yapılmıştır. Bu bağlamda Afganistan'ın yeniden kalkınması için uluslararası bir yardıma ihtiyacı vardı. Bu kapsamda birçok konferanslar düzenlenmiştir. Bu büyük konferanslardan biri 2008'de düzenlenen Paris konferansıdır. Bu konferansta ANDS-Afganistan'ın ulusal kalkınma projesi kabul edilmiştir. Destek olarak 20 milyon dolar mutabakata varılmıştır. ANDS, Afganistan'ın beş yıllık bir zaman sürecini (2008-2013) kapsamıştır.

“ANDS;

- *Altyapı,*
- *Yönetim, kanun hâkimiyeti ve insan hakları,*
- *Sosyal ve ekonomik kalkınmadan oluşan üç temel hedef üzerine kurulmuştur”.* Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisinin öncelikleri on yedi sektöre dayanmaktadır. Bu sektörler (Leblebicier, 2017, s. 5-6):

1. Özel Sektör ve Ticari İlişkiler
2. Güvenlik
3. Siyasi ve İdari Yönetim
4. Adliye ve Yasal Sistem
5. Din Hizmetleri

6. Enerji Kaynakları
7. Suyun Kullanımı
8. Taşıma Hizmetleri
9. Kent İdaresi
10. Bilişim ve Teknoloji
11. Maden Yatakları
12. Eğitim ve Öğretim
13. Medyanın Desteklenmesi, Kültürel Faaliyetler
14. Sağlıklı Yaşam
15. Tarımsal Kalkınma
16. Sosyal Düzenlemeler
17. Göç İdaresi

5.1.9.4. Sağlık Alanında Faaliyetler

Afganistan'daki Hilal-i Ahmer (Kızılay) Osmanlı döneminde kurulmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde ise tıpkı başka alanlarda olduğu gibi sağlık alanında ilişkiler gelişerek gerekli yardımlar Türkiye tarafından sağlanmıştır. 1930-1932 seneler arasında Afganistan'ın gelişmesi için Türkiye'den Afganistan'a doktor kadrosu gönderilmiştir. Prof. Dr. Kamil Rıfkı Urgan, bu dönemde Afganistan'ın ilk tıp fakültesini kurulmuştur. Bu yardımlar 2001'den sonra da ülkenin sağlık alanını geliştirmek için Afganistan başkenti başta olmak üzere çeşitli vilayetlerinde yapılmıştır (Mohammadi, 2014, s. 1607). Savaşlardan kaynaklı sağlık alanında her şey kullanılmaz bir hale gelmiştir. Bu alanda Afganistan, adına hastane, klinik, teçhizat ve personel yetersizliği önemli bir sosyal sorun hale gelmiştir. Bu sıkıntıları ortadan kaldırılması için Türkiye sağlık alanında önemli yardımlar yapmıştır.

İki ülke arasındaki sağlık alanındaki ilişkiler 21'nci yüzyıldan sonra hızlanmaktadır. 2005 yılında iki ülke arasında sağlık anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre sağlık alanında eğitim ve personel desteklenmesi, hastaların ücretsiz

tedavisi, bilimsel alanda ortaklıklar, ilaç ve tıbbi malzemelerin desteklenmesi, Afgan sağlık sisteminin inşası ve modernleştirilmesi gibi konular masaya yatırılmıştır. Türkiye Sağlık Bakanı Recep Akdağ, Afganistan'da sağlık sisteminin kurulması, çocuk ve kadın sağlığı, kırsal ve küçük kasabalarda sağlık hizmetleri faaliyetleri vs. gibi alanlarda öncelik verilmesini söylemiştir. Türkiye, Afgan sağlık personeline Türkiye'de mesleki eğitim verilmesini sağlayarak sağlık alanda geniş bir kapsamda yardım edeceklerini vurgulamıştır. 2005'te iki ülkenin sağlık bakanı bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmede Afganistan sağlık bakanı Afganistan'ın sağlık alanındaki eksiklerini dile getirerek bu eksiklerin giderilmesi için Türkiye devletinden yardım istemiştir. Türkiye sağlık bakanı Recep Akdağ bu eksiklerin kısa bir süre içinde giderilmesi için çaba göstereceğini dile getirmiştir.

Bu anlaşma kapsamında 2006 yılında Kâbil Atatürk Çocuk Hastanesi'nde ve daha sonra bugüne kadar Türkiye tarafından Afganistan'da 17 hastane/klinik inşa edilmiştir. Dahası 2 hastane ve 2 klinik son beş yılda (TİKA) tarafından inşa edilmiş ve şimdiye kadar yaklaşık 1.5 kişi sağlık hizmetlerinden faydalanmaktadır (Yıldız, 2014, s. 87-88).

Türkiye Afganistan'da 3 Hastane kurmuştur. Bu hastaneler günde yaklaşık 625 kişiye hizmet vermektedir. Ayrıca iki ana-çocuk sağlığı kliniği kurulmuştur. Bu kliniğe yaklaşık 20.000 kişi tedavi görmektedir. Ayrıca iki gezici hastanenin inşa edilmesi üstlenilmektedir. Hastanelerin tüm ihtiyaçları giderilmiştir. Afganistan'da ortaya çıkan ciddi kolera salgınına engellemek için büyük miktarda serum temin edilerek ihtiyacı olan kentlerde gönderilmiştir. Sağlık alanında 25 proje ile fiziksel altyapının oluşumu amaçlanmıştır. Sağlık birimlerinin işletilmesi için 6 proje, klinik yapılması ve onarılması için 8 proje hayata geçirilmiştir. Ayrıca ilaç, aşı, sağlık taraması ve kan bağışi alanlarında çeşitli projelerle sağlık sisteminin altyapısı oluşturularak yapılan taramalarla 200.000 den fazla hastaya ulaşılmıştır (Shaiq, 2014, s. 64-65).

TİKA Afganistan'da sağlık alanında yardım etmektedir. Afgan-Türk Dostluk Çocuk Hastanesi'nde başladığı tarihten 2017'e kadar yaklaşık 1.852.945 kişiye sağlık hizmeti verilmiştir. Diğer alanlardaki gibi sağlık alanlarında da alt yapıya savaşlar çok zarar vermiştir. Bu hastaneler kaliteli ve ücretsiz olduğundan dolayı insanlar çoğunlukla bu hastaneleri tercih etmekte (http-18).

5.1.9.5. Eğitim Alanında Faaliyetler

Osmanlı Devleti de Afganistan eğitim reformlarını düzenleme gayreti içerisinde olmuştur. Türkiye ise bunu 1923-1938'de başarmıştır. Bu başarı ile birlikte Afganistan başta olmak üzere birçok ülkeye eğitim yardımı sağlanmıştır. İki ülke arasındaki eğitim anlaşma ve yardımlaşma resmi olarak Emir Habibullah Han döneminde başlayarak günümüze kadar devam etmektedir (Akbaba, 2018, s. 111-114).

Yarım asırdan fazla süren savaşlar Afganistan eğitim sistemini çökertmiştir. Bundan dolayı TİKA'nın Afganistan'da eğitim yardımları ön sırada yer almaktadır. TİKA, Afganistan'daki eğitime katkı sağlamak amacı ile 2005'den bugüne kadar en az 86 okul inşa ederek yılda yaklaşık yüz bin öğrenciye eğitim imkânını sağlamaktadır. Yapılan bu yardımlar, 12 sınıflık çoklu eğitim merkezi, ilkokul, ortaokul ve lise düzeyindedir. 2005 yılında itibaren Cüzcan kentinde 3, Tahar'da 2 ve Faryab kentinde bir olmak üzere toplam 6 ilköğretim okulu Samangan kentinde bir Kadın Sanat ve Meslek Okulu ve Afganistan başkentinde de bir lise açılmıştır. 2005-2007 yılına kadar 41 okul inşa edilmiştir. Öğrenci sayısı 38.000'e ulaşmıştır (Shaiq, 2014, s. 62-63).

Türkiye'de, YTB Bursu alan 972, Afganistan Devleti Burslusu 500 olmak üzere, toplam 1500 yakın Afgan öğrenci eğitim almaktadır. ATCE (Afgan-Türk Çağ Eğitim Kurumları) kurumlarında yaklaşık 3.500 öğrenci eğitim görmüştür. Türkiye'nin eğitim, sağlık, tarım, güvenlik, su ve enerji, bayındırlık, kültür ve yönetim vb. alanlarda verdiği yardımlar Afganistan devletinin yapılandırılması için büyük bir katkıdır (Yıldız, 2014, s. 89-90).

TİKA Afganistan'da 2005'den bu yana 10 sene içinde 800 projeye 83 okul inşa edip 200 okulu da tamir etmiştir. Bu okullarda iki yüz bin öğrenci eğitim almaktadır. Kâbil'de 2014 yılında öğretmenlerin kalitesini artırmak için sürekli eğitim merkezi, Türkçenin yaygınlaşması için Kâbil Üniversitesi bünyesinde Türkoloji hizmet binası inşa edilmiş, eğitimden uzak kalan öğrenciler için geçici olarak "*konar-göçer bir yaşam tarzı sürdüren Kuçiler, 'in'*" çocukları için 220 adet çadır sınıfı kurulmuştur(http-19).

5.1.9.6. Türkiye'nin Afganistan İlişkilerinde İzlediği Kamu Politikası

Türkiye'nin Afganistan ilişkilerinde izlediği kamu politikasının temelleri Mustafa Kemal Atatürk'ün Kral Amanullah Han ile olan dostluk ilişkilerine ve 1921 Dostluk Antlaşmasına dayanmaktadır. Türkiye Afganistan'da gerçekleştirmiş olduğu insani faaliyetleri çerçevesinde karşılıklı menfaat esasında bir kamu politikası izlemektedir. Tıpkı Atatürk'ün çizmiş olduğu ilkeler çerçevesinde kalkınma faaliyetleri ve eğitim destekleri ile rol model olmaktadır. Başka bir ifade ile Türkiye'deki eğitim ekonomi ve sosyal kalkınmayı Afganistan'da yerleştirilmesi konusunda çaba göstermektedir.

Bu faaliyetleri eğitim kurumları ve sosyal kalkınma müesseseleri ile ileri götürmektedir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı TİKA, Türkiye Maarif Okulları, Yunus Emre Enstitüleri gibi devlet destekli kurumlarla somut adımlar atmaktadır. Özellikle Türkiye Bursları çerçevesinde bir neslin yetişmesini sağlamaktadır. Sosyal bilimlerin yanında ilahiyat ilimleri ile donanmış ve dinin doğru bir şekilde anlatacak ufku geniş ilahiyatçılar yetiştirmektedir. Anlaşıldığı üzere ülkenin temel sorunları dinin yanlış anlaşılmasından ve yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumu fark eden Türkiye, Diyanet Vakfı ve Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı öncülüğünde ülkeden getirdiği öğrencilere lise, lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde din eğitimi vermektedir. Türkiye söz konusu kamu politikaları ile Afganistan için uzun dönemli politikalar izlemekte ve kalıcı çözümler üzerine çaba göstermektedir. Ülkedeki şiddetin yerini ilim ve irfanın almasını, kılıcın yerine kalemin hâkim olmasını planlamaktadır.

Türkiye, diğer yönden bu kamu politikası çerçevesinde Afganistan'ın güvenlik güçlerini eğiterek modernleşmesini sağlamakta, kalıcı güvenliğin oluşması için emniyet teşkilatlarını desteklemektedir. Ayrıca sağlık kurumlarının ayakta kalması ve kamunun yararına çalışması için somut adımlar atmakta, tıbbi malzemeler göndererek modernleşmesini sağlamaktadır. Özetle Türkiye Afganistan ilişkilerinde eğitim sağlık ekonomi ve sosyalleşme alanında kapsamlı ve uzun dönemli kamu politikaları izlemekte ve kararlı bir şekilde devam etmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Sonuçlar

Afganistan Asırlarca savaşların yapıldığı ve işgallerin görüldüğü bir ülke olarak tarihe geçmiştir. Bu bağlamda büyük olasılık ile Afganistan denilince akıllara gelen ilk şey savaş faktörü olacaktır. İngilizlerin işgali ile başlayan serüven, Aralık 1979 SSCB işgali ile devam etmiş, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ABD'nin Egemenliği altına girmiş, 31 Ağustos 2021 tarihinde ABD'nin bu ülkeden çıkmasıyla askeri işgalleri dönemi sona ermiştir. 11 Eylül sonrası gelişmeler bağlamında Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan İslam Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkiler yeniden başlamıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye Cumhuriyeti her koşulda Afganistan devleti ve Afganistan halkının yanında olmuştur. Bu ilişkinin geçmişi cumhuriyetin kuruluş sürecine dayanmaktadır. Nitekim 1 Mart 1921 tarihinde Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni tanıyan ilk ülke Afganistan olmuştur. Buna karşılık Türkiye de Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ikinci ülke olmuştur. İngiltere'nin Hint Yarımadası'ndaki varlığı ve bu bölgeyi sömürgeciliğinin beşiği olarak algılanması Afganistan ile Türkiye'nin yakınlaşmasını sağlamıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan topraklarına gösterdiği ilginin tipik örneğini teşkil etmektedir.

Müşahede edildiği üzere iki ülke arasındaki siyasi, askeri ve diplomatik ilişkiler 1921 yılında imzalanan dostluk antlaşmasıyla başlamış, 1928 yılında bu ilişkiler daha pekişerek daha kapsamlı bir şekil almıştır. Türkiye'nin Afganistan'ın modernleşme sürecinde başak rolü oynamıştır. Bu kapsamda Türkiye Afganistan'ı kalkındırmak için siyasi, askeri, ekonomik kültürel ve eğitim alanlarında yardım elini uzattığı görülmüştür. Türkiye'den gönderilen uzman subaylar, Afgan güvenlik güçlerine eğitim vermiştir. Ayrıca Türkiye, Afgan öğrencilerin Türkiye'ye getirilerek eğitim görmelerini sağlamıştır.

Türkiye, tarihten aldığı sorumluluğunu 2001 sonrası da ahde vefa şeklinde ifa etmiştir. ABD ve NATO'nun "Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" şiarına destek vererek terörizme karşı ortak mücadele vererek Afganistan'ın kalkınmasında görev üstlenmiştir. Yıllarca süren işgaller ve iç savaşlarla alt yapısı neredeyse tamamen yok olan ülkenin alt yapısını imar etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Afganistan'ın yeniden yapılandırma gerekçesi ile ülkeye neredeyse tüm dünyadan yardımlar yağmıştır. Ancak düzgün ve şeffaf bir şekilde harcanmayan bu yardımlar ülkedeki yolsuzlukların kurbanı olmuştur. Yönetime gelen hükümetler, yardımların çoğunu Peştun olmayan milletler ve liderlerin yok edilmesi için kullanmışlardır.

Ülkede şeffaf bir şekilde harcanan yegâne yardım Türkiye Cumhuriyeti'nin yardımları olmuştur. Bu da Türkiye'nin gönderdiği yardımları kendi kontrolünde tutmasıyla olmuştur. Resmi kaynaklara göre 2001- 2011 yıllar arasında 450 milyon dolara yakın yardım gönderilmiştir. Bu harcamalar genelde yol yapımı, imar, eğitim ve sosyal yardım olarak kullanılmıştır. Bu harcamalar TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, MEB ve TSK öncülüğünde yapılmıştır. Tamamen insani yardımda bulunan bu kurumlar hiçbir şiddet eylemine veya sıcak çatışmaya girmemişlerdir. Örneğin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı yaklaşık 1650 kişilik Türk askeri sıcak çatışmaya katılmayarak görev yapmıştır. Türk askerleri mayın temizleme, terör ve uyuşturucuyla mücadele gibi görevlere katılmışlardır. Belki bu yüzden Afganistan'da bulunan 50 ülkeden 130 bin asker arasında en sevilen Türk askeri olmuş ve hiçbir Türk askerinin burnu bile kanamamıştır. Tehlikeli bölgelerden geçemeyen batılı askerlerin tanklarına Türk bayrağını takarak geçtikleri görülmüştür.

Sonuç olarak Türkiye, Afganistan'ın yeniden kalkınmasında önemli bir siyasi rol oynamıştır. Cumhuriyet ilk döneminde olduğu gibi bu dönemde de Türkiye yoğun bir şekilde gerek güvenlik, savunma, ekonomi, sağlık ve eğitim alanlarında en çok katkı sağlayan ülke olmuştur.

Türkiye'nin Afganistan devlet inşasındaki tüm katkılarını inceledikten sonra ülkedeki amaçlarını şöyle sıralamak mümkündür:

- Afgan Türklerinin siyasi otoritedeki söz hakkını muhafaza etme,
- Ülkedeki uyuşturucu, kaçakçılık ve göçün önlenmesi,
- Ekonomik alanda işbirliği,

- Ülkede barış ve refahın sağlanması,
- Ülkedeki teröre destek veren unsurların temizlenmesi,
- Afganistan devletinin birlik ve bütünlüğünün korunması,
- İç ve dış karışıklıkların önlenmesi
- Güçlü bir devletin kurulması
- Kuzey Afganistan'da (Güney Türkistan) yaşayan Türklerin haklarının korunup gözetilmesidir.

6.2. Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde faydalı olabileceği düşünülen öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Afganistan yıllardır işgaller ve iç savaşlarla boğuşan bir ülkedir. Afganistan Asya kıtasının tam olarak ortasında yer almaktadır. Bu bağlamda Afganistan'da güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Çünkü güvenli bir Afganistan demek güvenli Asya ülkeleri demektir.

- Afganistan'da güvenlik sorunu, yaklaşık yarım asırdır ülkede güvenlik sağlanamamıştır. Afganistan'ın güvenilir bir ülke haline gelmesi için Türkiye'nin rolü büyüktür. Çünkü ülkedeki sorunlar genelde Afganistan'ın komşu ülkelerinden kaynaklanmaktadır. Terör örgütleri bu genelde bu ülkelerde eğitim görür ve buradan himaye edilirler. Türkiye, Afganistan'ın komşu ülkeleri ile olan samimi ilişkileri sayesinde bu konuda ağırlığını koyabilir.

- Afganistan sağlık alanında yeterli mi? Ülkedeki işgaller ve savaşlar neticesinde ülkenin sağlık sistemi tamamen çökmüş durumdadır. Dolayısıyla Afganistan sağlık konusunda yeterli değildir. Afganistan'da hastaneler yeterli değil, ilaçlar kaliteli değildir. Yine bu konuda Türkiye ile iletişim kurarak daha geniş çalışmalar yapılabilir.

- Afganistan'ın genel ekonomik durumu nasıldır? Afganistan'ın ekonomisi tarıma dayalı bir ekonomidir. Tarım da ilkel aletlere dayanmaktadır. Tarım sanayisi henüz gelişmemiştir. Afganistan'ın ekonomisinin iyi olması için ekonomik alanlarda yatırım yapılması gerekir. Yabancı yatırımcıların gelmesi için gelişmiş bir banka ve ekonomi sistemi kurulması gerekmektedir. Bu konuda Türk ekonomi sisteminden yardım alınabilir.

Özetle, Afganistan gelişmiş bir ülke konumunda değildir. Bu ülkenin gelişmesi için eğitim, sağlık, ekonomi, altyapı ve hemen hemen her alanda Türkiye örnek alınabilir. Beraber işbirliği yapılabilir. Ancak Türkiye'nin bölgede olmasından rahatsız olan ülkeler bulunmaktadır. Bunların başında ülkedeki Taliban ve mücahitler gibi silahlı örgütleri destekleyen bölge ve komşu ülkeler bulunmaktadır. Çünkü bu ülkelerin gelir kaynağı Afganistan'dır. Afganistan'ın ilaç, sağlık, gıda ve hatta silah ihtiyaçları komşu ülkeler üzerinden görülmektedir. Söz konusu ülkelerde asla bu konumunu başka bir ülkeye kaptırmak istemezler. Ayrıca İran, Çin, Hindistan ve Arap ülkelerinin ülkedeki ağırlıkları da küçümsenemez.

KAYNAKÇA

- Afgan, O. (2007). Afganistan`ın idari sisteminin sosyolojik yaklaşımı ve zorlukları ve çözümleri. <https://www.academia.edu>. (Erişim tarihi: 10.07.2022)
- Akbaba, T. (2018). *Türkiye cumhuriyeti`nin Afganistan`a eğitim alanındaki katkıları*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Akbaş, İ. (2008). Afgan kralı Amanullah Han`ın Türkiye gezisi. *Çttad,Vu. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitü. dergipark* Yayınları
- Akkurt, M. (2005). *11 Eylül Afganistan,ın yapılanmasında siyasi ve ekonomik stratejiler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Aslan, M. (2021). Türk Dış Politikası ve Afganistan. *Kriterdergi Aylık Siyaset Toplum ve Ekonomi Dergisi,(61,6-7)*
- Ataie, N. (2015). *Afganistan`a müdahale ve yeni devlet düzeni*.Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Azaad, A. (2019). *1990-2015 arası Afganistan siyasetinde afganistan Türkleri ve general dostum*.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aziz, A. (1959). *Afganistan`ın İngiliz İşgalinin başarısızlığı*. <https://www.arianfar.com>. (Erişim tarihi: 25.08.2022)
- Bakanlığı, T. (2019). *İki ülke arasında ticaretin altyapısını oluşturan anlaşma ve protokoller*. <https://ticaret.gov.tr/> (Erişim tarihi: 10.09.2022)
- Bakanlığı, T.D. (2022). Türkiye -Afganistan siyasi ilişkileri. *bakanlığı, T.C. Dışişleri*. <https://fa.m.wikivoyage.org>. (Erişim tarihi: 10.10.2022).
- Can, Y. (2001). *Eylül 2001`de dünya ticaret merkezine düzenlenen terör saldırısına ilişkin ulusal basında çıkan köşe yazarlarının içerik analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Çelikkanat, E. (2008). *Tatürk`ün Afganistan`a ilgisi bakışı Türk-Afgan ilişkileri hakkındaki görüşleri ve günümüze yansımaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Genel Kurmayı Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.

- Çınarlı, Ö. (2009). *Afganistan`daki iç ve dış müdahale (1989-2001)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınarlı, Ö. (2012). Afganistan`ın etnik yapısı. *Aksaray Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 4 (1), 74-75.
- Daniş, S. (1388). *Afganistan anayasası*. Afganistan: İslam Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı.
- Dashti, Z. (2021). Zahir Şah dönemi Afganistan-Türkiye. *3 Aylık Ulusal Hakemli-Süreli Dergi*, 17, 1-30.
- Dashti, Z. (2022). ABD`nin Afganistan`dan çekilmesi ile Taliban`ın yeniden iktidara gelmesi. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1-18.
- Deik, (2012). Afganistan Ülke Bülteni. <https://www.deik.org.tr>. (Erişim tarihi: 05.09.2022).
- Fevzi, F. (2013). *Afganistan,nun Maymana şehrinde yaşayan Özbek Türklerinin folkloru*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fevzi, F. (2019). *Afganistan`da Atatürk imajı*. *Academic Social Resources Journal*, 4 (10), 54-59.
- Gafarlı, O. (2015). *Avrasya çıkmazı yeni büyük oyunu kim kazanacak?* Ankara: Nobey Akademik Yayıncılık.
- Günder, S. ve Mercan, M. H. (2012). 2000 sonrası Türk dış politikasının temel parametreleri ve orta doğu politikası. *TR Dizin*, 2 (3), 57-92.
- Hafizi, M. (2017). Atatürk Döneminde Türk-Afgan İlişkileri. <http://www.rusen.org/aturk-doneminde-turk-afgan-iliskileri/> (Erişim tarihi: 12.09.2022).
- Han, A. K. (2011). Sovyet işgali ve sürekli özgürlük: Afganistan`da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 58-95.
- İbrahimi, N.M. (2014). *Atatürk dönemi Türk-Afgan İlişkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İmamhocayev, R. (2002). Afgan aydını ve yazarı Mahmut Tarzi ve Osmanlı-Türkiye. *A.Ü. Tarikat araştırmaları Enistitüsü Dergisi*, 20, 347-352.
- Kadri, A. (1401). Afganistan`ın sosyal yapısı, geleneksel ve modern gruplar arasındaki sürekli çatışmadır. *Aftab Roznameh Afganistan araştırma merkezi*.

- Kadri, A. (1972). Mevcut durumdan çıkmak için bir araç. *Afganistan Gazetesi*.
- Kara, Ö. (2004). *Sovyet işgalindeki Afganistan`dan, Türkiye komutasındaki İSAF`a*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakaya, İ.N. (2022). Afganistan`da Taliban iktidarı dönemleri (1996-2001 ve 2021 Sonrası) ve Afganistan dış politikası. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 23. 1-15.
- Kaya, G. (2019). *Türkiye -Afganistan ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khalily, M.A. (2017). *Afganistan`da kamu yönetimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khumchany, S.J. (2019). *Türkiye-Afganistan ilişkileri 1991-2014*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kiren, A. (2012). *Afganistan`ın yeniden yapılandırılmasında Türkiye`nin rolü (2001-2011)*.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, G. (2016). ABD`nin Afganistan ve Irak Müdahaleleri Sırasında Türkiye`nin Tutumunun ABD Medyasında ele alınışı. *Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler, Fakültesi Dergisi*, 34(2), 25-52.
- Köçer, M. (2015). Adnan Menderesin Afganistan ziyareti ve ziyaretin Türk basınında yansması. *Turkish Studies*, 10, 419-436.
- Leblebici, A.A. (2017). *Afganistan ülke raporu*.Kabil: Kabil Ticaret Müşavirliği.
- Mermer, C.T.(2021). *Yeni Soğuk savaşın sıcak cephesi Himalayalar`da Çin-Hint çatışması*. Ankara: Tasam Yayınları.
- Mesbahzadeh, S.M. (1968). *Afganistan`ın kısa siyasi tarihi*. Merandiz Yayınevi.
- Mohammadi, A. (2014). Afganistan`ın modernleşmesinde Türkiye`nin rolü. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages*, 9(5), 1599-1611.
- Muhtat, Q. (2011). *SSCB`nin 1979 yılında Afganistan`ı işgalinden 2001 ABD müdahalesine giden süreçte uluslararası ortamda Afganista`nın konumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nastuh, (2007). Afganistan`ın dış politikasının genel ilkelerine bakmak. *İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı*. <https://www.irna.ir>. (Erişim tarihi: 20.09.2022).

- Nawabı, S. (2019). Türkiye'nin Afganistan'a dış yardımları. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 79-91.
- Nimani, A. (2014). *Türkiye ve Afganistan ilişkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ozturk, S.U. (2015). *11 Eylül saldırıları ve Afganistan müdahalesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önder, K. (2004). *Sovyet işgalindeki Afganistan Türkiye komutasındaki İSAF*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özel, D.C. (2019). *Tarihte Türk- Afgan ilişkileri*. Ankara: Orion Kitapevi.
- Özkan, M. (2011). *Türkiye'de dış politika*. İstanbul: Meydan Yayıncılık ve Reklam Ticaret Ltd. Şti.
- Öztürk, M. (2017). Afganistan işgali: Ölümcül hatanın 38. yıl dönümü. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr>. (Erişim tarihi: 20.10.2022)
- Pak Ayin, M. (2017). Afganistan'ın dış politikasının amaçları. *Canlı Çevirici Haber Hjansı*. <https://peace-ipsc.org>. (Erişim tarihi: 28.10.2022)
- Polat, İ. (2006). *11 Eylül terör saldırıları ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan müdahalesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rasuli, K. (2008). 1991 yılından günümüze kadar Afganistan ve Türkiye ilişkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rezaee, A.M. (2020). *11 Eylül sonrası Afganistan'daki savaş ve savaş mağdurları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saaie, M.A. (2009). *Afganistan'da siyasi partiler tarihçesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Salihiy M.A. (2014). *Afganistan'daki iktidar mücadelesi ve dış müdahaleler, 1973-2014*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saykal, M. (2019). Afganistan'ın dış politikası son yüz yılda nasıl yönetildi? *BBC TV*. <https://www.bbc.com>. (Erişim tarihi: 12.11.2022)

- Shaiq, G. (2014). *Afganistan,nın iktisadi gelişimi ve Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinin değerlendirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shakir, H.R. (2018). *Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Afganistan-Türkiye ilişkilerinde ABD etkisi*.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sunar, B. (2013). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dış politika söyleminde temalar Türkiye bülteni üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (3), 431-454.
- Surosh, E. (2018). afganistan'ın etnik gruplar arasındaki çatışmaların temel nedenlerinin analiz. kfkasya stratejik araştırmalar merkezi. <https://kfkassam.com>. (Erişim tarihi: 20.07.2022)
- Şahin, M. (2014). Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri.Tasam Yayınları
- Şimşir, B. (2019). *Atatürk ve Afganistan*. Ankara: Türk Takih Kurumu Yayınları.
- Tevhidi, H. (2009). Afganistan`ın Siyasi Partilerinin Profiline Kısa Bir Bakış. *Barash, Kültür Ve Sosyal Örgütü`nün Yayın Organı*.
- Tolkun, S. (2015). Güney Türkistan,da (Afganistan) Özbek Türkçesiyle yeni yayımlar-1.Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, 1-15.
- Turani, A. (2016). *Amanullah Han dönemi Türk-Afgan ilişkileri 1919-1929*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enistitüsü.
- Turkoğlu, A.J. (2017). *Afganistan`nın sosyal, siyasal ve ekonomik yapısının analizi (1973-1992)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü.
- Ünal, A. (2009). *Geçmişten günümüze Türk - Afgan ilişkileri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Yahya, S. (2017). *Afganistan eğitim sisteminde nitelik sorununun tarihsel, siyasal, ekonomik ve sosyal temelleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Yazıcı, O. (2010). Afgan Devleti'nin kuruluşunda türk kültürünün tesirleri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 332-336.

- Yegin, A. (2015). *Afganistan siyasetini anlama kılavuzu*. İstanbul: SETA Yayınları 53.
- Yıldız, M. (2014). *Afganistan'ın yeniden inşasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011)*.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, N. (2022). Afganistan`da devlet inşası ve anayasa. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yılmaz, A. (2010). Amanullah Han'ın ıslahatları ve Atatürk. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 155-165.
- Yusofi, S.H. (2013). *Afganistan`da siyasi partiler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zeki, İ. (2015). 1973 sonrası Afganistan`da siyasal partilerin gelişmesi ve Cünbiş Partisi örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zeki, İ. (2019). *Afganistan da hakimiyet mücadelesi Doğu ve Batı çatışması 1809-2019*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ziauddin, J. (2019). *Habibullah Han`ın modernleşme çabaları üzerinde türkiyenin etkisi 1901-1919*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

http-1:

<https://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/afganistan.htm>(Erişim Tarihi: 01.08.2022)

http-2:

<https://iramcenter.org/afganistanin-ekonomik-potansiyeli>(Erişim Tarihi: 05.08.2022)

http-3:

<https://andishahfarda.blogspot.com>(Erişim Tarihi: 20.08.2022)

http-4:

<https://tolonews.com>(Erişim Tarihi:28.08.2022)

http-5:

<https://www.bbc.com/persian/afghanistan>(Erişim Tarihi:19.10.2022)

http-6:

<http://www.jomhornews.com/fa/news>(Erişim Tarihi:23.10.2022)

http-7:

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage>(Erişim Tarihi:25.10.2022)

http-8:

https://johschool.com/?mod=makale_tr_ozet&makale(EriřimTarihi:
26.10.2022)

http-9:

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/>(Eriřim
Tarihi:27.10.2022)

http-10:

<http://www.rusen.org/ataturk-doneminde-turk-afgan-iliskileri>(Eriřim
Tarihi:28.10.2022)

http-11:

[https://antlasmalar.com/turkiye-afganistan-
antlasmasi](https://antlasmalar.com/turkiye-afganistan-antlasmasi)(Eriřimtarihi:29.10.2022)

http-12:

<https://www.finrealestates.com/fa>(Erişim Tarihi:03.11.2022)

http-13:

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sadabad-pakti>(Erişim Tarihi:15.11.2022)

http-14:

<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/sadabat-pakti>(Eriřim
Tarihi:15.11.2022)

http-15:

<https://www.google.com/search?q=Afganistan+ve+Sadabat+Pakt>(Eriřim
Tarihi:16.11.2022)

http-16:

<https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/dunden-bugune-turkiye-afganistan-iliskileri>(Erişim Tarihi:16.11.2022)

htt-17:

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_afganistan(Erişim Tarihi:17.11.2022)

http-18:

<https://strasam.org/ua-iliskiler/uluslararasi-orgutler/2001-sonrasinda-afganistandaki-turk-askeri-varligi>(Erişim Tarihi:17.11.2022)

http-19:

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/afganistan%27a_saglik_alaninda_destek_devam_ediyor(Erişim Tarihi:23.11.2022)

